

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL:

ARATÓ KÁROLY
BODOSI GYÖRGY
RÓZSA ENDRE
SZEPESI ATTILA
VIDOR MIKLÓS
VERSEI

*

BERTHA BULCSU
LAZÁR ERVIN
NÁDUDVARI ANNA
SZÉPPRÓZÁJA

*

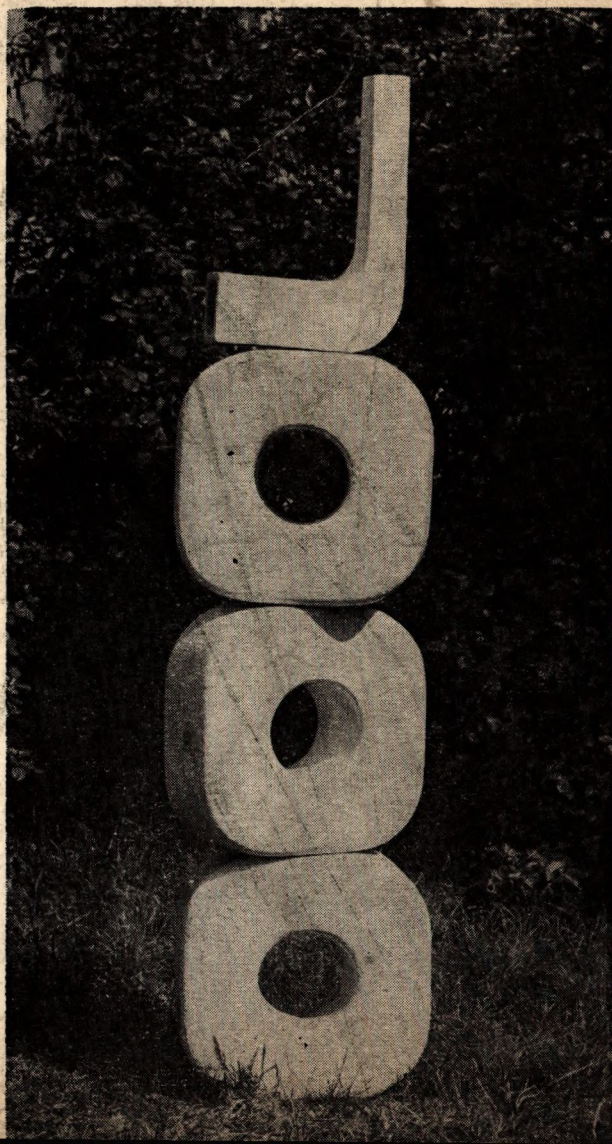
GRANASZTÓI PÁL:
VÁROSOK, ALMOK, ZENE
VÁRKONYI NÁNDOR:
PERGŐ ÉVEK

*

MARÓTI LAJOS:
„PANNONIA PICTA”
TUSKÉS TIBOR:
KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

*

CSÁNYI LÁSZLÓ:
GALAMBOSI LÁSZLÓRÓL
FODOR ANDRÁS:
KANYAR JÓZSEFRŐL
GÁL ISTVÁN:
KERESZTURY DEZSŐRŐL

10

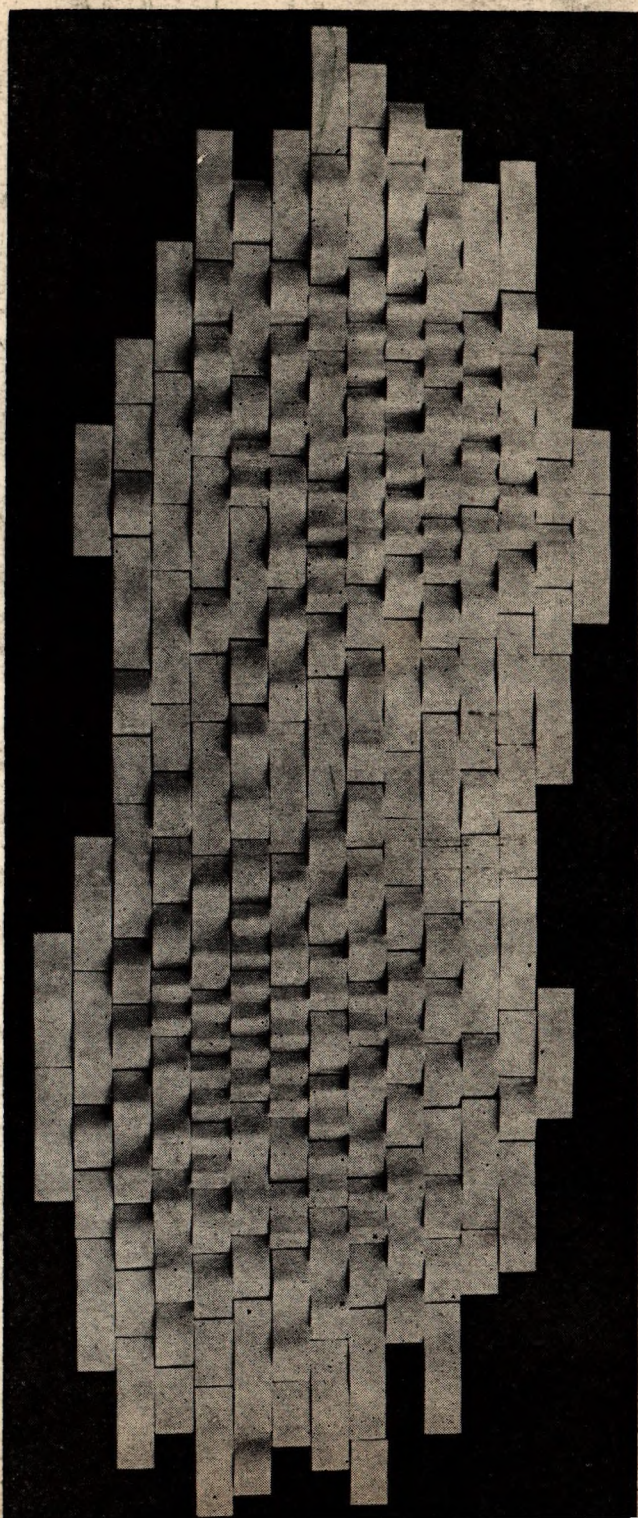
6,—Ft

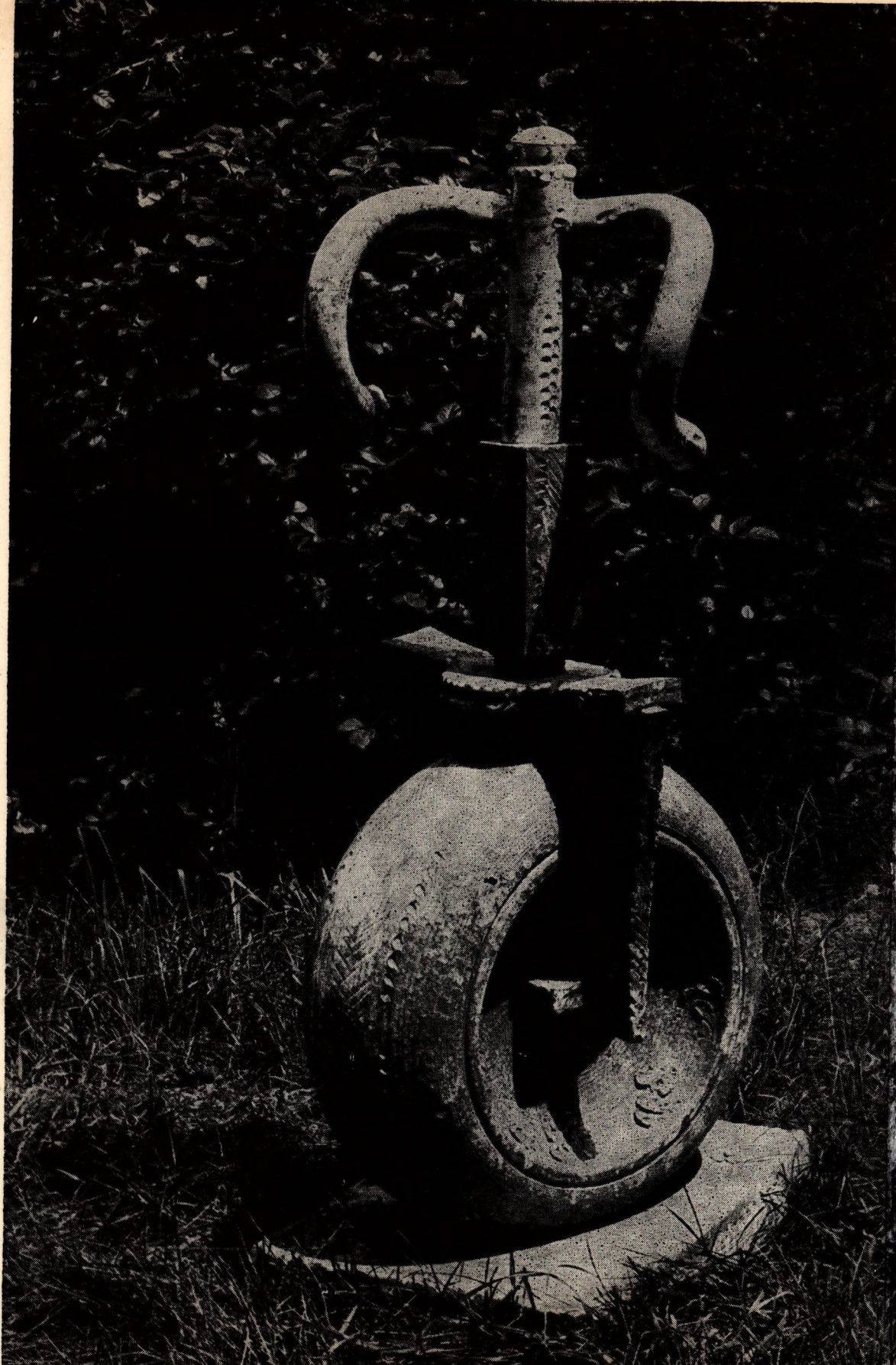
SZÁMUNK SZERZŐI:

ARATÓ KÁROLY
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BELLYEI LÁSZLÓ
BERCZELI A. KÁROLY
BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
BODOSY GYÖRGY
CSANYI LÁSZLÓ
CSULÁK MIHÁLY
FODOR ANDRÁS
GÁL ISTVÁN
GARNASZTÓI PÁL
HORPACSI SÁNDOR
HUNYADI ISTVÁN
LAZAR ERVIN
MARÓTI LAJOS
CS. NAGY ISTVÁN
NÁDUDVARI ANNA
POMOGATS BÉLA
ROMVÁRY FERENC
RÓZSA ENDRE
SERES JÓZSEF
SZÉPESI ATTILA
TUSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NÁNDOR
VIDOR MIKLÓS
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK

BERCES GÁBOR
FURTÓS GYÖRGY
GÁDOR ISTVÁN
KOVÁCS MARGIT
MAJOROS JÁNOS
NÉMETH JÁNOS
RÉTFALVI SÁNDOR
SCHRAMMEL IMRE
SEREGÉLY MÁRTA
TORMA ISTVÁNNÉ

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 10. SZÁM

1972. OKTÓBER

TARTALOM

ARATÓ KÁROLY versei: Állapotok keresztmetszete, Család- fő, Emelkedőben	- - - - -	867
LÁZÁR ERVIN: A nagy madár (elbeszélés)	- - - - -	869
NADUDVARI ANNA: Fogjunk kutyát! (elbeszélés)	- - - - -	875
VIDOR MIKLÓS versei: Szerelem - Ősz, A túlélő	- - - - -	885
RÓZSA ENDRE: Kölyökkor kútja (vers)	- - - - -	886

*

VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek (III.)	- - - - -	887
GRANASZTOI PÁL: Városok, álmok, zene (II., befejező rész)	- - - - -	896
SZEPESI ATTILA versei: Akiben arcunk folytatódik, Őt év	- - - - -	905
CS. NAGY ISTVÁN versei: Holnap, Valamilyen kabátot	- - - - -	906
BERTHA BULCSU: Balaton (befejező rész)	- - - - -	907
HUNYADI ISTVÁN versei: Ősapám, a vidám szerzetes, Koz- mikus párhuzam	- - - - -	912

*

MARÓTI LAJOS: „Pannonia picta” (Bérces Gábor és Réttalvi Sándor kiállítása Pécssett)	- - - - -	913
ROMVÁRY FERENC: A III. Országos Kerámia Biennálé Pécssett	- - - - -	919
TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészeti krónika (Reneszánsz Kő- tár, Pásztorművészet és strukturalizmus, Walter Crane Pécssett)	- - - - -	920
BERCZELI A. KÁROLY: Áhítat (vers)	- - - - -	927
GÁL ISTVÁN: Jegyzetek Keresztúry Dezsőről	- - - - -	928
FODOR ANDRÁS: Somogyi kútfő	- - - - -	932
BODOSI GYÖRGY versei: Énekkel és virággal, Az a győztes madársereg	- - - - -	936

*

POMOGÁTS BÉLA: Az önkeresés útján (<i>Romániai magyar könyvek margójára</i>)	— — — — —	937
CSANYI LÁSZLÓ: A naptollú vándor (<i>Galambosi László kö- tészete</i>)	— — — — —	945
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Berczeli A. Károly: Nyári éj		948
ZENTAI MARIA: Mátyás Ferenc: Parasztciterán	— —	950
HORPÁCSI SÁNDOR: Kárpáti Kamil: Fejek felemelésének háza	— — — — —	951
SERES JÓZSEF: Gerő János: Az útnak nincs vége, Tévedni emberi dolog	— — — — —	953
BELLYEI LÁSZLÓ: Somlay Szabó József: Báránycsengő	—	954
CSULÁK MIHÁLY: Nemeskürty István: Requiem egy had- seregért	— — — — —	955
BÉCSY TAMÁS: Esszé, memoár, dokumentum (<i>A Gondolat Kiadó három könyvéről</i>)	— — — — —	958

KÉPEK

A III. Országos Kerámia Biennálé anyagából

SEREGÉLY MÁRTA: Virág térplasztika	— — — — —	895
MAJOROS JÁNOS: Kompozíció	— — — — —	904
SCHRAMMEL IMRE: Variáció spirál témára	— — — — —	917
KOVÁCS MARGIT: Horgászó arkangyal	— — — — —	935

(Nádor Katalin fotói)

Mellékleten

BÉRCES GÁBOR: Janus Pannonius
RÉTFALVI SÁNDOR: „Az udvaroncok szerencséjének
forgandóságáról”

A borítón

A III. Országos Kerámia Biennálé anyagából

1. GÁDOR ISTVÁN: Térplasztika
2. FÜRTÖS GYÖRGY: Járgány
3. NÉMETH JÁNOS: Nyár
4. TORMA ISTVÁNNÉ: Falburkolat

(Nádor Katalin fotói)

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Buda-
pest V., József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215—96162 pénzforgalmi jelzőszám-
lára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.

72-3909 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Állapotok keresztmetszete

*Hol zölddel kerítve alszik a Gyerek,
Mózes-kosara emeli kötáblám felé,
borostás világommal halvány
Madonnát dörzsöltem pirosra –*

*Izzásom oltani, a sógorkodó,
tűzoltólétrán
lihegve ért lábujjamig;
bontottam az ácsozatot
emeletes familiák körül,
csempézett arccal, csempe-tehéren:
mellékhelyiség,
zuboghatnék örökké épületükben,
nagyujjal
dugaszolt füllel is
hallanám a folytonos öblögetést!
Szíjjazaton lazítva
e pillanatban
talán ütközők közé nem szorulok –*

*Sírása völgyét,
gügyögései dombsorát követve
léghajózok lányom birodalma fölött,
illékony kedvvel
feszesre fújva
mezőin, síkjain átsuhanok.
Fentről láthatom magamat;
csördülő kócostorral
nyikorgó napok bakján ülve,
hámjukba fogva jövőm nyomtat,
tépi száját a vers,
mig ő fogát tompítva rágja,
harapja,
mint igásló a zablát.*

Családfő

Szegycsontkapun kisiet mellkasomból
boszorkányszélbe: pörgő torgalomba,
fölbörregő ködbuszba ül, felszáll vele,
csukott szemhéjjal figyelem,
lélegzésem is magasabbra fújja,
ott utazik valahol fejem fölött,
hol játékos kutyaorr eget gurít,
onnan libeg integetése,
ereszkednek pitypang-ejtőernyőn szavai,
idevillámlik mosolya, dörög
rá hallgatása,
bomló birodalom:
zuhan alá
a szétnyílt aktatáska,
tollfahéren röpködnek
gágogó jegyzőkönyvek,
pecsétgyűrűzött iratok,
magasból kilazult szög:
Apa,
gyorsulva közelít, függélyesen
súvít át
horizontot kormozó réműleten –

Szemnyitásra földet-érés:
szikrázó lórúgás előtt
szétrántott pupillákkal nézem:

Anyám és köztem delejezve áll,
rezeg kettőnk mágnesterében . . .

Emelkedőben

A grafikonon föltelé
kormányozza övéit
„Kösz a döcögést, papa!”
kiszállnak bozóttejű fiai
– melyik tér nyírt bokrai lesznek?

Szurkol lélegzetében könyököl
figyeli őket a
háttérből Széchenyi

A nagy madár

Garmospusztáról Ivrenbe úgy ismertem az utat, mint a tenyeremet. Igaz, jó tíz éve jártam arra utoljára, de akkortájt annál gyakrabban, előfordult, hogy napjában háromszor is megjártam a nyolckilométeres földutat.

Jól tudtam, az elmúlt tíz év alatt semmi sem változott erre, legfeljebb a tenyérynői akácerdő öregedett valamicskét, a Séd holtágaitól szabdalt vizenyős legelő meg a semmire se jó homokdombok megőrizték régi arcukat. Ezért is indultam erre, hogy újra találkozzam velük.

A dülők nevét is ismertem, méterre meg tudtam volna mutatni, mikor váltok át Boszorkánydombról a Körösztfa-dülőbe, Körösztfából Ökörállásba. Az út jó szórakozásnak ígérkezett. Egy ilyen régi úton mészázhat az ember. Ha jól megy, meg is tisztulhat. Nem találkozik mással, csak régi fákkal és régi hajlatokkal, az út vérvé vált íveivel, s pontosan érzi, hogy itt az égbolt magassága sem változott.

Az út mellett Garmos és Ivren között sehol sincs település. Még ház sem. Ezért hittem hát, Csötönyi-dülőnél, hogy eltévedtem. Mert a Sédnek szaladó meredek domb tövéen egy öreg, szalmatető házat pillantottam meg. Nem volt valami eszményi állapotban, úgy tűnt, le akar rogygni, s csak a domboldal segítő íve tartja lábán.

Ezt a házat én sohase láttam. Garmospusztán nem mondta senki, hogy itt épült valaki, s különben is hihetetlennek tűnt, hogy éppen itt, ezen a lápos, tavasszal-összel vízbe fúló földön jutott eszébe valakinek építkezni. A ház azonban ott állt négy-öt lépésnyire az úttól, kéménye vígan füstölgött, s bár embert nem lehetett körülötte látni, mégis elevenséget, mozgást sejtetett. Egy útkanyar után beláttam már a ház mögé is, két parasztkocsi állt az udvaron, a felszerszámozott lovak a saroglyából szénáztak. Most már majdnem biztosra vettem, hogy eltévedtem. Ez a ház magától értetődően állt a tájban, s az is látszott rajta, hogy legalább száz éve épült. Akkor hát itt kellett állnia tíz évvel ezelőtt is.

Megfordultam. Kibomlott előttem a hátam mögött hagyott táj. Semmi kétség, jó úton járok. Visszafordultam, kicsit szorongva, talán abban reménykedtem, addigra eltűnik a különös kis viskó a háta mögött abraolói lovakkal.

Mintha ugyan egy ház csak úgy ukmukfuk elrepülhetne.

Elmentem volna mellette – már kis rezignációval kutattam a kutyák után, vajon milyen csata alakul ki köztünk, – de egy jókora zöld cégtáblát pillantottam meg a bejárat fölött, fehér betűk viritottak rajt: **VENDÉGFOGADÓ A NAGY MADÁRHOZ.**

Még mindig kutyák után vizslatva indultam az ajtó felé, bár lelkem legmélyén megnyugodtam, tudhattam, hogy a vendégfogadó kutyái nem hamisak. De kutyát nem láttam sehol.

Benyitottam a mélybarnára vénült ajtón. Érdekes, akkor föl se tűnt, hogy bár kint még javában sütött a nap, odabent egy mennyezetről lógó petróleum-

lámpa világított, s bár három ablaka is volt a földes, gerendás szobácskának, természetesnek tűnt, hogy ég a lámpa.

A köszönésemet nem fogadta senki, a pult mögött álló fehérkötényes kocsmáros karbafont kézzel elnézett a fejem mellett.

A kis helyiség ikszlábú asztalai mellett tizenöt-húsz ember szorongott – valamennyien férfiak –, csupán a legtávolabbi asztalnál ült egymagában egy ember, háttal a többieknek.

Egyetlen arc sem fordult felém. Ez szorongással töltött el – ismerhetik a falusi kocsmázók az idegenre vetett mohó tekintetét –, s egy pillanatra megtorpantam. Ez a váratlan mozdulatlanság sem csikarta ki érdeklődésüket, ismerőst keresve akartam végigpásztázni rajtuk, de már az első profil láttán valami megmagyarázhatatlan szégyenkezés fogott el, mintha az arcukra nézni szemérmetlen beavatkozás lenne a magánéletükbe. Azonnal elfordítottam a fejem, s bár egyetlen arcot láttam csak, tudtam, hogy nem lehet köztük ismerősöm.

Megindultam a legtávolabbi asztal felé, ott még bőven volt hely az egyedül ülő férfi mellett.

Próbáltam könnyed lenni, de azért sutának éreztem a megoldást, a köszönetnek szánt biccentést.

– Megengedi?

Ekkor, mintha késsel vágták volna el a monoton zsongást, torokszorító csend telepedett a kocsmára.

Minden erőmet beleadva bámultam az előttem ülő embert, de nem láttam belőle semmit, csak a hátamba szűrő tekinteteket éreztem.

A férfi zavartan, szinte segélykérően bólintott, s egyben odébb húzódott, holott, a hosszú padon bőven elfértek volna mellette hárman is.

Leültem. Látószögembe került a kocsmáros fehérkötényes foltja, láttam, hogy felém mozdul, s mozdulatával, mintha jelt adott volna, újra megzendült a halk, korábbi zsongás.

A kocsmáros ott tornyosult mellettem, akkor éreztem meg, hogy milyen hatalmas ember, tekintetem lassan futott fel kovácsfűjtatónyi mellén karba-tett kezéről az arcára. Az arca meghökkentett. Elképzelhetetlen számomra, hogy amikor beléptem, miért nem vágott mellbe ennek a kösziklából faragott arcnak a szépsége, miért csak most vettem észre, amikor a robusztus ember két lépésre állt tőlem. Nem vagyok különösebben érzékeny a férfiszépségre, de ilyen vonzó, a durvaságnak és a finomságnak különös elegyéből kikalapált arcot még nem láttam.

A hangja méltó volt természetéhez, úgy éreztem nem is a fülemmel, de rezonáló csontjaimmal hallom rekedtes basszusát.

– Ön idegen itt?

Nem volt ellenséges a hangja, inkább mintha kérdésével feloldott volna valami alól, vagy legalábbis megbocsátotta volna egy szarvashibámat.

Bólintottam, s lenyűgözve szótlánul néztem.

– Éhes? Szomjas? – éreztem megint a csontjaimban.

– Mikor épült ez a fogadó? – kérdeztem válasz helyett.

– Régen – mondta egyszerűen, s hogy felkaptam rá a fejem, hozzátette –, nagyon régen.

A hangjában most csengett egy kis idegenség, mint aki nem szívesen beszél erről a témáról.

– Egy fröccsöt kérek – mondtam gyorsan.

– Csak tiszta borom van.

– Akkor azt.

Ijedt, könyörgő suttogás ütötte meg a fülemet. Alig hallható, egércincogás-szerű hang.

– Nekem is.

Újdonsült asztaltársam felé kaptam a tekintetemet, de ő lehajtott fejjel maga elé bámulva ült a pad szélére húzódva. A suttogás mégis csak tőle eredhetett, mert a kocsmáros – jól érezhető megvetéssel kérdezte:

– Neki is?

A kérdésre megint mintha elvágták volna a kocsmazsivajt. Újra a hátamban éreztem a tekinteteket. Pillantásom lassan kúszott a kocsmárosról asztaltársamra. Görnyedten, szemmel láthatóan görcsberándult izmokkal ült mellettem, mintha válaszmódtól az élete függne.

– Neki is – hebegtem.

A kocsmáros bólintott, felzengett újra a kocsmazaj, asztaltársam izmai ellazultak, sóhajtásszerűt szusszantott, de nem nézett rám.

Pár pillanat múlva előttünk volt a bor – egy furcsa, antiknak tűnő, fekete-tévére égetett kancsóban hozta a kocsmáros és két közönséges kocsmai poharat tett mellé.

– Enne valamit? – kérdezte barátságosan.

– Nem kívánok hideg ételt – mondtam, miközben mindkét poharat tele-töltöttem olajoscsurgású, sárgás borral.

– Van vad, hal – mondta a kocsmáros –, mit kíván?

– Nincs sok időm, sietek.

– Öt perc alatt bármit elkészítünk – mosolyodott el.

Ettől a mosolytól jókedvem kerekedett, nagyon bántam volna, ha a kocsmáros főztje nélkül kellene tovább állnom.

– Milyen hal van?

– Ami a Sédben, az mind.

– Törpeharcsa is?

– Amennyit akar.

– Ha abból sütnének...

Már fordult is.

Az egyik poharat odatoltam asztaltársam elé.

– Egészségére – emeltem meg a magamét, s csodálkozva vettem észre, úgy szölok hozzá, mintha alacsonyabbrendű lenne nálam.

Mohón kapott a pohárért, felém fordult, most láttam először az arcát. Vörhenyes hajú, vékony ember volt, ráncos arcára a rágóizmok feszes dudorain kívül mindenütt csontra tapadt. Jobb arcát egy valamikori robbanás puszkapor szemcséi fekete lukacsosra égették – különösen a homlokán és a szem körül rajzottak sűrűn a pöttyök, sőt egy jutott a szeme fehérjére is, s ez a szemfehérben égő fekete folt egyszerre ébresztett szánalmat és szorongást.

– Radám Lajos vagyok – mondta –, köszönöm.

Egyhajtásra kiitta a bort.

Nem volt időm fura nevén tünődni, a borral kellett foglalkoznom. Ha valaki korábban azt állítja, hogy egy istenhátamögötti vacak kocsmában iszom életem legjobb borát, kinevetem. Most pedig ezeken a másokon a sor, mert kinevethetnek, de én itt, ebben az istenhátamögötti vacak kis kocsmában ittam életem legjobb borát.

– Hát ez óriási – fordultam lelkesülten Radám Lajos felé.

– Igen, jó boruk van – mondta, és mindkét kezét a pohárra tapasztotta, mintha attól félne, valaki kikapja a kezéből.

Ajtócsukódást hallottam, majd a kocsmáros döngő lépteit, s ezzel egy időben kellemes sült illata csapta meg az orrom. Tepsinyi ezüst tálon tette előm a sült halakat. Evőeszközt nem hozott.

– Kézzel egye – mondta –, úgy a legjobb.

A törpeharcsát különben is nagyon szeretem, de ehhez foghatót soha nem ettem.

– Ki sütötte ezt? – kérdeztem Radám Lajost.

– A felesége. Hát még ha az özgerincéből enne. Ajaj, özgerinc – mondta, és csettintett.

– Éhes? – kérdeztem és önkéntelenül feléje nyomtam a tálat.

– Nem, nem – tiltakozott ijedten, kezét maga elé kapva, s riadtan körül kémlelt, mintha tiltott dolgot cselekedett volna.

Elmélyülten boncoltam ujjaimmal egy törpeharcsa gerincéről a húst, s szinte csak úgy mellékesen vetettem oda asztaltársamnak:

– Magát mért nem szeretik itt?

Meglepően reagált a kérdésre: elmosolyodott. Most láttam, a kora tulajdonképpen megállapíthatatlan. Ez a száraz, barázdált arc éppenúgy lehet egy hetvenéves emberé, mint egy negyvenévesé.

– Tudja, mi az a guvat? – kérdezte.

– Nem.

– Aháh, nem tudja. Egy madár.

– Nem hallottam még.

– Szereti maga a madarakat?

– Hát... nem jobban, mint a fákat. Vagy a lovakat.

– Aháh, gyúrgyókát látott már?

– Micsodát?

– Gyúrgyókát.

– Az is egy madár?

– Az.

– Nem, nem hiszem, hogy láttam volna. Vagy ha láttam is, nem tudtam, hogy az.

– És kormos szerkót?

– Azt se.

Elfordult, a falat bámulta. Jó sokáig. Mire újra felém fordult, csordultig volt a szeme bánattal.

– Látja – mondta –, én a röptiről is megismerem a madarat. Akármelyiket.

– Igen... ez szép – bólogattam sután.

Most résnyire szűkült a szeme, ahogy se ilyen, se olyan válaszmra rá se hederítve felém fordult.

– Olvasta az újságban?

– Micsodát?

– A nagy madarat.

Néztem rá bután.

– Pedig az újságok is írták, állítólag még külföldiek is.

Végeztem az utolsó törpeharcsával, szárs kezemet a nadrágom szárába töröltem. Radám felém tolta a poharát. Automatikusan töltöttem mindkettőnknek. Mohón ivott.

– Allítólag egy garmospusztai gyerek látta először. A Sédben fürdött, s egyszer csak látja ám, hogy a folyóra lecsap egy óriási madár. Azt mondta, a két kiterjesztett szárnya szélesebb volt, mint a Séd.

– Lehetetlen, – mondtam.

– Ugyan – legyintett ingerülten Radám –, mért lett volna lehetetlen. Másnap a szikorói kanász is mondta, hogy látott egy igen nagy madarat. De elég messziről, az Ókúttól látta, ahogy a Boszorkánydomb felett röpült, ha ugyan ismerős erre – pillantott rám.

Bólintottam.

– Na és harmadnap én is megláttam. Irdatlan magasságban keringett, mozdulatlan szárnyakkal, de énnékem az elég volt, tudtam, ilyen madarat én még sohasem láttam. Tudja gátőr vagyok, nem sok a dolgom, én attól a naptól kezdve mást se csináltam, csak a madarat lestem. De közelről soha nem sikerült megnéznem. Vagy igen magasán röpködött, ha meg alacsonyan, akkor messzire. Valahogy tudomást szerzett a madárról az Ornitológiai Intézet is. Tőlem nem, az biztos, mert én senkinek se említettem. Még tagadtam is, hogy volna. Ha szóbahozták – mert látták mások is –, csak nevettem: mesebeszéd. De én tudtam, hogy az a madár van. A fészkre vagy a tanyájára szerettem volna rálelni. De nem sikerült sehogy. Jött aztán ide egy vékony, szemüveges ember a Madártani Intézettől. Tőlem is kérdezte, láttam-e a madarat. Én aztán soha – mondtam neki. De azért itt kuksolt egy hétig. Egy este látta is jó messziről. Azt mondja: fakókeselyű. Ritkán, de elkóborol erre is. Méghogy fakókeselyű! De aztán csak nem hagyta nyugodni a lelkiismeret, mert egy egész bizottsággal jött le ide újra, fényképezőgéppel, távcsővel, fittyfenével. Akkor már írták az újságok is a madarat, azért gondoltam, hogy olvasta. Szóval ez a bizottság itt egész nap leste az eget, másnap meg híre jött, hogy ide háromszáz kilométerre láttak egy óriási madarat. Nosza az egész bizottság autóba vágta magát. Mert biztos volt, hogy csakis a mi madarunk lehet. Vágtattak utána. Csakhogy a madár másnap oda ötszáz kilométerre tűnt fel.

Valami ekkor megvillant bennem.

– Várjon csak! Repülőt béreltek... ez az?

– Na látja, hogy tud róla.

– De ahogy a madár meglátta a közelítő gépet, zuhanórepüléssel eltűnt egy erdő fái között.

– Ez az, na látja, az egész ország lázban égett. Meg a külföldiek is. Még feketeképzű madarász is járt erre akkor.

– De azt a madarat még lefényképezni sem sikerült – vetettem közbe.

– Nem bizony – kiáltott fel Radám szinte büszkén, aztán ijedten a nyaka közé kapta a fejét, mint aki túl hangosan szólt.

– Aztán elült a láрма, a madarászok hazamentek. Azt mondták, mégis csak egy kódorgó fakókeselyű. Én se láttam vagy egy hónapig. Aztán egyszer csak megint itt körözött. Olyan magasán, hogy alig látszott nagyobbnak egy szúnyognál. Napokig rejtőztem a remészen meg a nádasban. Takarásban. Ott volt velem a golyós puskám is.

– Lelőtte?

Ellenségesen rám pillantott, a szeme fehérjéből sütött a fekete pötty.

– Jó ősz volt már akkor, sokat vacogtam. A madár egyszer csak ereszkedni kezdett lefelé. Nem várhattam tovább. Máig se tudom, hogyan találtam el, mert igen messze volt, és a kezem is remegett. Emlékszek, ahogy megláttam

a nagy szárnyakat a céltávcsőben . . . A lövés pillanatában még reménykedtem is, hogy nem találtam el.

– Eltalálta.

– El. Mint egy kő, úgy zuhant a föld felé, s akkor láttam csak, pedig csukva volt a szárnya, hogy milyen iszonyúan nagy. A Káplányosba esett, tudja az a mocsaras rész, jól megjegyeztem a helyet, órákig gázoltam feléje a combtőig érő hideg iszapban. S egyszer csak látok ám valami vörösséget. Egy óriási szárny. Mit mondjak magának. Több méteres. Nagyot kiáltottam örömben, ugráltam feléje a zombékokon. Megfogtam a szárnyát, én még olyan pompázatos vörös színt nem láttam és a hátára fordítottam . . . – Elhallgatott.

– És?

Eszelős tekintettel nézett rám. Megragadta a karomat.

– Nem madár volt. Az a két szárny egy emberé volt. Érti? Üveges szemmel nézett rám egy szép emberarc. Élesztettem, de hiába. A golyó épp a szívébe ment.

Fölugrottam. A pad és az asztal közel volt, csak megrogyott térddel tudtam állni.

Radám Lajos arca gonosszá vált, nem engedte el a karomat.

– A nyakán aranyláncon egy medál függött. Az volt ráírva: Ikarosz.

Harsányan felnevetett.

– Ikarosz – ordította.

Kirántottam a kezéből a karom, átléptem a padot. Megálltam a pult előtt.

– Mennyivel tartozom?

– Semmivel – mondta a kocsmáros. – A mi vendégünk volt. – Körülintett az ivóban és keserűen mosolygott.

Köszönés nélkül mentem ki, de a bentiek kórusban utánam zengtek: jó utat. Mintha barátjukká avattak volna.

Besötétedett már, majdhogynem futva tettem meg az utat Ivrenig. A barátom agronómus itt, nála szálltam meg.

– Hol a francban voltál ilyen sokáig? – kérdezte.

– Mondd, mikor épült ez a kocsmá a Csötönyi dombnál?

– Csötönyi dombnál? Kocsmá? Megőrültél – nevetett harsányan.

– Egy magas, igen szép ember a kocsmáros.

– Valaki mást rázz át – mondta –, én mindennap arra járok. Nincs ott semmiféle kocsmá.

Úgy éreztem, láncok tekergőznek körém.

– Ismersz egy Radám Lajos nevű embert?

– Igen, a gátőr.

– A jobb arca égésfoltos.

– Igen.

– Lelőtt egyszer egy piros szárnyú óriási madarat.

– Nem tudok róla. Különbözik sincs piros szárnyú óriási madár. És hagyd a fenébe a hülyéskedést. Gyere, egyél.

– Már ettem.

– Hol?

– Útközben – mondtam. Lopva még mindig zsiros tenyeremre pillantottam, számban még éreztem a csodálatos bor aromáját.

Szegény Ikarosz, hát lepuffantottak, mint egy kutyát.

Fogjunk kutyát!

Csak két napja voltam nála, de máris kezdett nagyon idegesíteni az anyám. Este tizenegykor felkaptam a kabátom:

– Sétálok egyet! Keszcsók!!! – üvöltöttem vissza.

– Most hová a jóistenbe mész, ebben a kurva hidegben!? – így az anyám.

Mindig utáltál, gondoltam, törödsz is vele, hideg van-e vagy sem, csak ordíthass velem. Tulajdonképpen nekünk irtó finoman kéne beszélnünk egymással, két idősedő hölgytől ezt várná a közvélemény. Dehát másként alakult családi életünk. Kis társaságunk különben a következő: anyám, a „deklasszált úrinő”, boldogult atyám, a helybeli téesz háromszoros gyomorfekélyes tehenésze, (akinek krónikus gyomorsavtúltengése eddig megfejthetetlen rejtély az orvostudomány számára, hiszen annyi tejet ihatott, amennyi csak beléfért), végül én, a vénlány, vagy vénkisasszony, ha úgy tetszik, jövő májusban, a bika jegyében leszek kereken negyven éves és Emiliának hívnak, hogy már be is mutatkozzam. Jó név, nem? Determináló hatása mindenesetre igen erőteljes. Hát volt még az öcsém, tizenhat éves korában meghalt, anyám állítólag egy este, röviddel a temetés után felkerekedett, rohant tizenkét kilométert, ráomlott a temetőkapura, s így szólt: jövök, kisfiam! – aztán szépen hazatért, és az egésztől nagyon homályos emlékei vannak. Undorító, mikor valaki misztifikálni igyekszik a sikertelenségét, a beilleszkedni nem tudását. Frászt létezik a külön kategóriája, kivétel nélkül mindenki liheg a többiek, a csapat után, s ha nem sikerül befurakodnia, akkor mindenféle hangzatos szövegekkel igyekszik ezt megindokolni. Ó, ő nem is akart, ő egészen más, mint a többi.

Vidáman lekocogtam a kis dombról, melyre a házunk – az örökségem – épült. Szombat este volt, fagyott, kopogott a föld a lábam alatt. Mart a hideg, éles pengéi a nyakamat, a térdem feletti bőrt vagdalták, s ettől csodálatosan éreztem magam. És az a nagy csend! Béke. Ha mai írók műveit olvasom, soha nem találkozom ezzel a szóval, csak esetleg, mint olyannal, mely a háború hiányát jelöli. De a boldogság színanimájaként soha. Hát még egyszer leírom, de most így: békesség. Így, ebben a formájában már a kíváncsok, a köszöntés-jelleg is benne foglaltatik.

Fentről, a lépcsőzetesen emelkedő dombon elhelyezkedő házak, kerítések és korláttal határolt lépcsők közül, harsány kutyaugatás hallatszott. Felelgettek egymásnak, féltem volna most arrafelé, köztük járni. Már síkvidéken gyalogoltam, országúton, mely átszeli a falunak ezt a lenti részét. Az udvarokban itt is buhogtak a kutyák, de éreztem, nem fognak kijönni, megmarni nem fognak. Még sose harapott meg kutya, nem is tudtam elképzelni, milyen érzés lehet, a természetüket sem ismertem, anyám sose tartott házörzöt, minek tartott volna, nem félt ő senkitől. Azért meg kell hagyni, nem akárki az anyám.

Minden ablak sötét volt, kivétel nélkül, már a tévé-műsor is rég lement, nem hallatszott a folyamatos, szórakoztatni hivatott hang, sem a zöldesszürke fény nem derengett a függönyök mögött. Micsoda csendbefulladt település! Már a házakat is elhagytam, jobbra a jegenyék, mint hatalmas, tiltásra emelt ujjak meredeztek az ezüstszürke, fátyolos égbolt előterében, s hiába mentem túl az egyikén, máris előttem állt a másik, mert a jegenyéket általában sorban ültetik. Csupa társaslény körülöttem, kutyák, jegenyék, még fenn az égen, a csillagokon sem látszott, hogy valójában iszonyú távol vannak egymástól.

Nagyon hideg volt, ezt már akkor tudtam, mikor kiléptem az anyám ajtaján, de csak most kezdtem el komolyan fájni. Ehh, szarok a romantikus terveimre, hogy addig megyek, ameddig csak az erőmből futja, nehéz az ilyesmit teljesíteni, ha köz-

ben tudja az ember, hogy valahol, minden különösebb bonyodalom nélkül befekhet egy ágyba, elnyúlhat a melegben, s noha már ez is elég lenne a gyönyörűségből, de ráadásul így eljön a másnap, anélkül, hogy bármit tenne érte.

Igyekeztem hát visszafelé. Kis, zsemleszínű, sovány kutya szaladt át az úton, még jóval előttem. Túlhaladtam azon a helyen, mikor ismét meghallottam a körmei kopogását. Hátranéztem, most ellenkező irányba futott. Egy deszkakapuhoz érve, mely mögött valószínűleg a gazdája háza lehetett, kecsesen felemelte a jobb, mellső lábát, s belökve a könnyű járású kaput, eltűnt a fokozatosan mélyülő, fekete sötétségben. Ugyanebben a házban hirtelen villany gyulladt, s az ablakon át megpillantottam egy golyókopasz férfit, mely körben mintha sebekkel lett volna pettyezve, bár lehet, hogy ezek csak a szokásosnál élénkebben virító kiütések voltak. Igazán nem vadászom a furcsaságokra, de azért egy kicsit elégedett lettem.

Nagyot billent a lábam alatt az a keskeny lécz, amit az anyám sár esetére fektetett végig az udvaron, aztán belefagyott a földbe, most pedig úgy látszik, túl hirtelen léptem rá és kirántódott nyugalmi helyzetéből. A házeleje, az ő kis lécajtaival, szinte odapattannak a keretükhöz, beretesztem magam mögött a patinás konyhajót, és egy kicsit álltam a tapasztott padlón, a pizsok hidegben, az asztalon, a konyhaszekrényen mindenütt sovány, rozsdasárga krizantémcsokrok befőttesüvegekben, ketyegett az óra. Felvettem az asztalról az elemlámpát – olyan volt, mintha egy kis állat küszött volna a viaszosvásznon –, hogy majd a szobában azzal világítok, egyrészt, mert anyámat nem akartam felébreszteni, másrészt, szívesebben vetkőzőm sötétben, különösen, ha más is van rajtam kívül a helyiségben. Dehát hiába terveztem meg, szinte tökéletesen, a sietős és észrevétlen ágybabújás lépéseit és technikáját, ha közben a szobában csak úgy pezsgett az élet.

Anyám ruhástul feküdt az ágytakarón, itt is ketyegett óra, a sparheltban ropogott a tűz, a lángok visszfénye a falon táncolt.

– Épp most tettem a tűzre, gondoltam, átfagysz mire hazaérsz – mondta anyám. – Melegedj.

– Nagyon fulladsz? Rá akarok gyújtani.

– Gyere ki, gyere no. Úgyis akartam adni a disznóknak.

– Éjjel?

– Ó, éjjel. Megfagyna reggelig a moslék a konyhában. Nem kell kabát, lámpa se kell, siessünk.

A disznó elkezdett éktelenül visítani, hallottam, hogy az anyám is kiabál valamit, de nem értettem belőle egy szót sem. Mikor becsukta az ólajtót, nekemtámadt:

– Hiába pofázok, oda se hallgatsz!?

– Már megint mi a fene bajod van?

– Ordítok egyre szídd meg a cigarettád, szídd meg, mert semmit se látni, de te csak azért sem!

– Jaj, fogd be már a szád! Még abba is bele akarsz szólni, hogy mikor szívjak a cigarettámból?

Megvettem az ágyam, ami abból állt, hogy összehajtottam a dunnára terített takarót. Az anyám ágyához nem nyúltam, ki nem állhatja, ha hozzányúlok valamihez, ami az övé. Kombinében bújtam a még mindig nyirkos ágyruhák közé, elfelejtettem hálóinget hozni, anyám első este felájánlotta, hogy kölcsönad egyet, de tudtam, ha elfogadom, úgyis rögtön megbánná a szívélyességét, s elhárítottam. Meg aztán furcsán is érezném magam az ő holmijában, amit közvetlenül ráncos, barna bőren hordott, belefojtva a kipárolgásait.

Pislogtam ki a dunna alól, éreztem, ahogy terjed körülöttem a meleg.

– Fáj a fejed? Látom a tekintetedben. Húnyd le a szemed!

Elkezdte simogatni a homlokom, körkörösén jártak rajta reszelős ujjhegyei.

– Ugye így jobb?

– Jobb – mondtam tehetetlenül.

Már az arcomon, a nyakamnál járt a keze, aztán lecsúszott a karomra.

– Iszonyú sovány vagy.

– Hagyj békén! – elrántottam magam, mélyen becsúsztam a takaró alá.

- Ideges vagy, rángatódzott a szemhéjad. Mikor voltál utoljára férfival?
Kinomban felröhögtem, nagyon elegendő lett már ebből a cirkuszból.
- Feküdj le, az isten áldjon meg, mindjárt ránkhajnalodik.
- Fekszem, fekszem, csak még lábat áztatok, muszáj minden este, fáj már nekem mindenem, egy kis könnyebbség is sokat ér.

Így sebbegett magában egy darabig, majd a vízcsozogást hallottam, azzal aludtam el. Később felébredtem, nem tudom hány óra lehetett, de mélysötét, a tűz is kialudt, párhuzamosan feküdtünk, csak egy éjjeliszekrény választott el tőle. Megkerestem a bilit az ágy végénél, ó, micsoda nyomorúság, gondoltam, s pontosan nem is tudtam, mire értem ezt? Aludtam már egyáltalán? Biztosan, mert álmodtam, nehéz, sűrű álmot, színeset, alakjai egymásba gabalyodtak, de sok értelme nem volt, én is jelen voltam, bár magamat nem láttam, és ha valaki arra kérne, meséljem el mi történt, hát képtelen lennék rá, de az egész valahogy mégis jólesett, olyan sok volt.

Reggel, esküszöm, mint akit fejbevertek.

- Hány óra?

- Tizenegy.

Sikoltoztam, mert micsoda kár ért engem, átaludni a nap legszebb, legfrissebb, legtisztább részét, mikor a fák, mintha üveggel lennének bevonva, a házak kisüvekolva, a kopott, téli fű gyémántokkal beszórva. Tájkép. Hát én másban, mint tájban nem tudok gondolkodni, például itt vannak a szomszédok...

- Anyám! Mi van Pusztaiékkal?

- Ó, vetné fel őket a gaz, ágyukat a tetű, tartoznak hatszáz forintommal, itt vagyok tére meleg lábbeli nélkül, ők meg pimpóskodnak a hatszáz forintomból, de ha kérdem, mikor adják vissza, még képes a sírásba is belefogni, hogy ők milyen nyomorúságban élnek...

Na, ezt is kár volt megkérdeznem!

- ...hát érdemes-e jónak lenni az emberekhez? Én már annyiszor megfogadtam, hogy senkivel jót nem teszek, de hiába, nem tudom megállni.

Délután utaztam vissza Pestre. Haza. Ha ide indulok, akkor is úgy mondom: megyek haza, e között a két hely között pendlizek tehát, s az látszik legvalószínűbbnek, hogy mindkettő egy-egy fél otthont jelent a számomra. Anyám ott topogott velem a fa alatt, ahová a buszt vártuk, hátunk mögött kinyílt a rét, a látóhatár alján fehér ködök szegték, a talaj mentén a legsűrűbbek, aztán felfelé egyre ritkásabbak, szinte csíkokban váltak el egymástól a különböző rétegek.

Anyámnak zsiros volt a haja a kis, fekete sapka alatt, a szürke különböző árnyalatain csillogott a zsír.

- Mikor mostál utoljára haját?

- Hát az életemre törsz? Hogy mosnék ezekben a nagy hidegekben? Megfázom, ágynak dőlök, ki ápol, talán te?

Megkönnyebbülten csókoltuk meg egymást, két száraz bőrfelület egymáshoz súrlódott.

A vonaton, el nem tudtam képzelni miért, miért nem, egyre csak egy népdal két sora randalírozott a fejemben: "...nyári folyóvizet igyál, / ott is rólam gondolkodjál", a dallamát is tudtam, de az eleje, ne adj' isten, hogy eszembe jutott volna. Kész örület volt. Az olvasás biztosan elterelte volna a figyelmemet, de a magammal hozott könyvet és lapokat már bevégeztem, részben az anyámnál, részben az odautazáskor, és a vonaton sehol egy újságárus.

A pirospulóveres férfi felhúzott vállal ült velem szemben, vállait hátrafesztette a támlának, aludni próbált, a pulóvere egy kicsit bolyhos volt, mohair, de nem az a hosszúszerű, s a színe, mint amikor a meggybefőttben a szemek nekinyomódnak az üveg falának, nahát, erre az elnyomódott részre emlékeztetett. A Kutya a mellette levő ülésen hevert.

- Bocsánat... uram...

Végre kinyitotta a szemét, felpattantak a szemhéjai, s a barna golyók mozdatlanul rámmereedtek.

- Az újságot, illetve lapot szeretném kölcsönkérni.

Egy pillanatra elmosolyodott, mint aki nagyon sajnálja, de nem érti, majd ismét megdermedtek a barna golyók.

– A Kutyát – s akkor már a kezem is kinyújtva, rámutattam a szóban forgó tárgyra.

– Ja. Nem az enyém. Már mikor felszálltam, itt volt.

– Akkor ez egy gazdátlan kutya. Csak el ne fogja a sintér – leállítottam a humoromat. – Remélem, nem zavartam meg, ugye még nem aludt?

– Miért olyan udvarias?

– Én? Túlságosan? Hallaná, mikor az anyámmal...

– Mért pont az anyjával?

– Azt se tudja, mit akartam mondani.

– Csak furcsálltam, hogy rögtön az édesanyja jutott eszébe.

– Ó, ő az én mindenem – leheltem, s angyal mosollyal arcomon pislogtam útítársamra.

– Ritka az ilyen jókedélyű hölgy.

– Ebben a korban – szögeztem le.

Belelapoztam a Kutyába, ugyanis – nyilván már régen kitalálták – a Kutya című folyiratról volt szó. Mindjárt az elején egy vérebversenyről olvashattam. Izgalmasnak ígérkezett. Már a kora reggeli órákban beérkeztek a sebészjelentések, ezután sorsolás döntötte el melyik kutya, melyik „csapára” kerül. Furcsálltam, amiért nem csapást írtak. A sebéstől bizonyos időnek, jelen esetben négy órának kellett eltelnie, s csak ezután indulhattak a versenyzők. Részletesen ismertették a győztes futását: először is, feltételezve, hogy a vad lábbon fut, a vezetékről lecsatolták. Annak ellenére, hogy a sebzett vad csapatban tartózkodott, azonkívül csak minimális vérmennyiség maradt utána, a véreb biztonsággal követte a csapat. Csaknem félóráig tartó „állóra-csaholás” után, a véreb vezetője megadta a kegyelemlövést. Természetesen a vadnak. Hét versenyző akcióját mutatták be, s csaknem mindegyiknél, a leírás végén ott állt a megjegyzés: „a vadnál kifogástalanul viselkedett”. Gondoltam, ez azt jelentheti, hogy nem harapott bele, igen, igen, mert a négyes számú versenyzőről megtudtuk, hogy a harapdálásról le kellett inteni, sőt a vadzsigerelésnél egyenesen meg kellett kötni. Én a második helyezettet találtam a legszimpatikusabbnak, amelyik először tévesen jelezte az „elugrás” helyét, de később erre magától rájött és helyesbített. Elképzeltem az erdőt a csupasz fákkal, a már félig elrohadt avarra száradt vérnyomokkal, a kutyák lihegését, a hajtók arcát, ruháját. Némely emberek milyen különös dolgokban vehetnek részt! Mi, akik itt utazunk ezen a vonaton, nem is gondolunk mégcsak arra sem, hogy ilyen dolgok léteznek. Természetesen vannak némi fogalmaink a vadászatról, de egyszerűen nem törődünk vele.

Egy időben azt hittem, sokféleképpen lehet élni. Az ember elhatározza magát, aztán másként él. Ezért is irtóztam mindenféle véglegességtől, hosszú távú tervezéstől. Irányt bizonyára akkor változtatunk, ha valamire nincs tovább szükségünk, más pedig hirtelen hiányozni kezd. Nagyon egyszerűen hangzik ez így, megfogalmazva, de valójában nincsenek rá fogalmak, az ideje is megfoghatatlan, a körülmények átcsoportosulása meghatározhatatlan, a változást előidéző mennyiségek mérhetetlenek.

Egy kis vidámság, feloldódás – az apróhirdetéseket vettem sorra. Rögtön rájöttem, hogy a fedeztetés mit jelent. „Simaszörű foxterrier kan fedezésre készen áll”, „Fedeztessen győztes, fekete dog kanommal”. A velem szemben ülő férfira néztem, aki közben tényleg elaludt. Szőke volt. De abban, hogy a „kennel” szónak mi az értelme, nem voltam biztos. Vélttem, hogy valami kutyatelep elnevezése, majd meg kell nézni az Idegen szavak szótárában, vagy ha nem lesz benne, meg is kérdezhetem valakitől, akinek van kutyája.

Én is aludtam, sokáig, csak mikor a vonat már Buda fényfűzérei között járt, ébredtem fel. A pirospulóveres férfi közben leszállt, de bizonyára ő is nézegette a Kutyát, mert nem ott volt, ahová tettem. Álmosan botorkáltam ki a pályaudvarról, éreztem, hogy körülöttem mindenki álmos, s egyik táskám nehezebb volt, mint a másik. Alig vártam, hogy hazaérjek, hogy végre egyedül maradhassak: magamra zárom az ajtót, nem kell az anyámmal kinlódnom, a másora végét várnom.

Iszonyúan kihűlt lakás fogadott. Egy szoba, konyha mindössze, mindkét helyiség keskeny és aránytalanul magas, nagy lakásból választották le, ahol a konyhám előszoba volt, a szobám pedig tulajdonképpen félszoba. Udvarra néz az ablaka. Vécére a folyosó végére kell menni, de szerencsére én használok egyedül, az első emeleten csak ez a lakás komfort nélküli. De nekem pont megfelel. Csak befűteni nehéz. Nem is volt kedvem most tűzcsinálással bajlódni, úgy, kabátban tettem-vettem, ettem, de az ágyamat nem hagytam. Felhajtottam a paplant, s odairányítottam a hőszugárzót.

A bútoraim éppen hogy a legszükségesebbek, sok holmi be sem férne. Egyetlen luxus, a szobában egy harmónium. Nem nagyon tudok már játszani rajta, pár évig tanultam kislány koromban zongorázni, nem sok maradt belőle, viszont „zenét szerzek”. Összevissza kalimpálok, iszonyatos hangzavar keletkezik, de engem megnyugtat. A Kutyát – úgyis, mint még egy luxuscikket – rátettem a harmónium tetejére. A címlapján egy díjnyertes drótszőrű foxterrier fényképe volt látható, fölötté rajzolt fenyőgally. Igen, közeledik a karácsony, s az ünnepekre már évek óta az a programom, hogy bezárkózom, rádiót hallgatok, elvégzek olyan apró-cseprő dolgokat, melyekre különben nem vagyok képes időt szánni, varrogatást, könyveim rendezését, ilyesmit. Anyámmal megállapodtunk, hogy nem kapaszkodunk egymásba, csak azért, mert ilyenkor így illik. Én?! – méltatlankodott anyám – tudomást sem veszek az egészsérről. Az ajándékoztatás pedig már gyerekkoromban se volt szokás nálunk. Viszszamentem a Kutyához, ugyanis eszembe jutott valami apróhirdetés. Igen, itt van, több apróhirdetés is kínál kutyakölyköket eladásra, karácsonyi ajándékként, s az egyikben hozzáteszik, hogy sportszerű áron. És egyáltalán, a lapban már több helyen észrevettem, hogy sporttársaknak szólítják a tenyésztőket. Ez egy közösség lehet, egymásra számító, egymást méltányoló tagokkal, hiszen bizonyára a kutyákat is nagyon gondosan kell nevelni, tehát csak figyelmes emberek foglalkozhatnak ilyesmivel, akik képesek arra, hogy másokkal törődjenek. Vajon milyen az, ha valakinek kutyája van? Például nekem? Amikor akarnám, jönne velem, figyelne a szavamra, ha úgy kívánnám, csöndben maradna, máskor játszani lehetne vele. De hová tenném? Még egy apróhirdetés: „Kutyaház, szobafekhely méretre megrendelhető.” Ezt biztosan az udvaron kéne felépíteni, de talán van olyan kutya is, amelyiket szobában szokás tartani? Igaz, itt sokszor nagyon hideg van, dehát a kutyák nem fázósak. Nem úgy, mint én. Még a paplan alatt is sokáig cidriztem, de azért könnyen elaludtam, ráadásul jókedvem volt.

Reggel, és még hozzá hétfő. Ügetés a másodpercekért. Mi a fene bajunk lenne, ha nyolc után egy perccel vágnánk le magunkat az íróasztalhoz? De Rózsika már elmagyarázta, hogy aztán jönne a két perc, majd a három és így tovább, míg végül már be se mennénk. Gondoltam, na és, de nem szóltam semmit, mert félek tőle egy kicsit. Bucó is. A többi szobában dőlnek a nevetéstől, ha meséli:

– Rózsa odacsap az asztalra, Bucóka meg majd bepisil a réműlettlől.

Elsőnek érkeztem a szobánkba, én is nyitottam, még a portán elkértem a kulcsot. Felkapcsoltam a neont, lassan világosodtak meg a fénycsövek. Olyan jó nyugalom érződik itt ilyenkor: a polcok az iratokkal, a még néma telefonok, az üres lapú íróasztalok, a szekrényben lógó munkaköpenyek, mind valami várakozó csendet árasztanak magukból. Ki hinné, hogy milyen tumultus lesz délután, s milyen dögfáradtakká válunk estére.

Az én polcomon sem halmozódtak fel különösebben a fordításokat tartalmazó dossziék, nem látszott zűrzavar, a telefonos kislány nyilván elég rendesen helyettesített. Az asztalom mellett levő kiskocsin ott a mai, lefordításra váró anyag, a lektor már tegnap délután ráírta a neveket, hogy kiknek adjam ki.

– Szia, tündi-bündi! Hát milyen volt az anyukánál? – állított be Bucóka.

Legyintettem.

– Ja, ma nem szabad hozzád szólni? Olyan napunk lesz?

– Jaj, dehogy! Csak tudod, az anyám egy kicsit fárasztó.

– Hát öregem, ha az én családomnál fárasztóbb, akkor már direkt elismerésre méltó az idős hölgy. És láttál már engem idegesen?

– Te egy egészen kivételes egyéniség vagy, jó is lenne olyannak lenni.

Valóban, ritkán esik meg, hogy Bucóka kiborulna, s akkor is igen kevés ideig tart a mérge. Emlékszem, egyszer a főnöknőnk modorán háborodott fel: én a cseleddemmel nem beszéltem így annak idején, mondta; máskor meg azért vágott oda valamit, mert a háta mögötti polcra szakadtak a dossziék. Egy pillanatig duzzogva ült, majd felszedte, s oda se neki. Az biztos, hogy általában iszonyú rendtelenség van nála, én megőrülnék, de őt nem izgatja, ha valamit kérnek tőle, „na, várj csak kis tündérkém, mindjárt meglesz az”, kiáltással kutatja át az íróasztalát.

Rózsa, a harmadik szobatársunk még nálam is idegeesebb, türelmetlenebb, azonkívül roppant öntudatos, ami azért hátrány ebből a szempontból, mert én még csak-csak elröhögöm a bajomat, de ő rágja magát rajta végkimerülésig. Dolgozik még a szobánkban egy húsz év körüli kislány, Julika, a telefonos, aki telefonálgat a külső fordítóinknak. Ő csak délelőtt van itt, részmunkaidős, délután iskolába jár. Mehete másik szobába is, mindegy honnét telefonál, de nálunk tartózkodik a legszívesebben, itt nincs aki ezért-azért rá-rászóljon, vagy éppen a mérgét töltsse ki rajta, Rózsa azért nem, mert feltétlen igazságosságra törekszik, Bucó szelid, jó lélek, s nem nagyon bán semmit, én pedig, mert szeretem. Környezetemből jóval több embert szeretek, mint amennyit nem, azonkívül pár kedves szóval be lehet fűzni, de be kell látnom, nagyon undok is tudok lenni, mert akit éppen nem bírok, az fizikailag is taszít, képtelen vagyok elviselni a jelenlétét, s szűrom, vágom, ahol csak alkalmam nyílik rá. Julika azzal is elnyerte rokonszenvedet, hogy amíg a nálam négy-öt évvel idősebb, s körülbelül egykorú Rózst és Bucót néhazi, engem tegez és Emikének hív.

– Milyen szép rendet csináltál itt nálam – dicsértem meg. – Nem volt semmi probléma?

– Á, dehogyis volt. De nézd csak... ezt nem értettem teljesen...

S magyarázott, ami nekem pont jól jött, segített visszazökkenni, újra felkelteni az érdeklődésem az ügyintézés iránt. Milyen furcsa, évek óta végzem ezt a fajta munkát, ismerem minden csínját-bínját, mégis bámulatosan rövid idő alatt el tudnám feleltetni az egészet, hiába vannak benne a folyamatok az idegeimben, hogy álmomból felkelve is tudnám, hogyan következnek egymásután, de ha nem foglalkoznék vele egy darabig, s érdeklődésem másfelé fordulna, az új tárgy hamarosan teljesen kiszorítaná, helyét elfoglalná. Azért ez olyan szomorú. És vajon én mindig más emberré válhatok olyankor, ha valamire nincs többé szükségem, ha valamilyen nagy egység, mondhatni egész teljesen kitörlődik belőlem? Hasonló dolgok már a napokban valamikor eszembe jutottak. Mivel kapcsolatban is? Ja persze, arról, hogy hányféleképpen lehet élni?

Na, de nem azért fizetnek, hogy filozofálgassak! Máris, mint a villám írtam a behívandó fordítóim listáját, mellé a telefonszámukat, s adtam oda Julikának. Majd a kész fordítások tömegét szedtem elő, hozzájuk kerestem a fotózott ábramellékleteket, hogy rátűzve a megrendelők levelét, máris küldhessem kifelé őket, ne foglalják itt a helyet. Elég sokrétű munka, szeretem csinálni. Különböző vállalatok rendelnek tőlünk külföldi műszaki folyóiratokból fordításokat, én ezeket a lapokat előkerestetem a könyvtárunkból, vagy ha nekünk nincs meg, beszerezem más intézményektől – így indul a folyamat. Aztán a szövegekről többféle nyilvántartást vezetünk – elsősorban az utánrendelés megkönnyítése céljából –, majd ábrákat készítettünk hozzá a fotólaboratóriumunkban.

Az a legjobb az egészben, hogy sokféle emberrel kapcsolatba lehet kerülni közben. A legérdekesebbek és legkülönbözetesebbek persze a fordítók. Van köztük néhány úgynevezett szabadúszó, aztán a menő fejek, vezető állású mérnökök, tisztviselők, tolmácsok, egyetemi tanárok, ezeket elég nehéz befűzni, hogy méltóztassanak elvállalni valami munkát. A legkézségesebbek a nyugdíjasok és a diákok, akkor is jönnek, ha nem hívjuk őket, „tessék mondani, nincs valami nekem való?”, állnak meg az ajtóban. Mert nemcsak a nyelv dönti el, melyik anyagot kinek adjuk, hanem a szakterület is, például gépészeti anyagot nem fordíthat vegyész vagy villamosmérnök. Így aztán vannak monopolistáink, például egyetlen-egyszál nyilvántartott „japán textiles” az egész országban, mit össze kell könyörögni neki, míg végre elkészít egy szöveget!

Julika azért elég szépen elboldogul velük, „kérem szíveskedjék befáradni”, csi-csergi vég nélkül, időnként panaszkodik közben, hogy fáj a torka a sok beszéd-től, „pont nekem kell ennyit szövegelnem, aki világeletemben szüksézá voltam”, mondja, de azért élvezi a dolgot. Különösen az tetszik neki, ha lakásra telefonál, s az illető neje veszi fel. Ilyenkor bűbájosan kéri a ház urát, s mint meséli, a feleség gyanakodva és zordul kérdi: „ki keresi?”.

– Halálos, hogy megváltozik a nő modora, mikor megmondom, honnét beszél, s nem kivételek az öreg nénik sem – kuncog a kislány. – Én sose tudnék ilyen lenni, ha a krapek vihető, hadd vigyék, nem?

– Na, nézd a töpörtyűt! De ha lesz két, három gyereked, akit el kell tartani, majd megváltozik a véleményed – világosítja fel Bucó.

– Csak ezért?

Rózsa vigasztalja:

– Ne hallgass Bucókára! Őt úgy imádta a férje világeletemben, hogy fogalma sincs ezekről a dolgokról.

Nekem meg aztán pláne! Rózsa könnyen beszél, érte tényleg nagyon odavan a férje, majd húsz évi házasság után is mindennap felhívja telefonon, munkaidő végén várja, persze kocsi-val. Bucó már inkább papucsfeleség.

– Gyula hazajön, csak leül olvasni, ilyenkor aztán nyikkanni sem lehet, Bucóka, mint egy kis nyuszi oson át a szobán.

– De legalább itt jól kibeszéled magad – bírálja tapintatosan Rózsa.

– Hát valahol muszáj.

Délután két, három óra körül aztán vége a kis traccsolásoknak, megindul a fordítók inváziója. Az élmesebbek már a lektortól jönnek, ahol megpróbálják elkapni a jól fizető anyagokat, majd hozzák, hogy adjuk ki nekik. Ettől idegbajt lehet kapni, mert akkor kapkodhat az ember, és egyáltalán, micsoda dolog ez a megkerülés? Aztán jönnek a kis naivak:

– Kaptam egy telefonüzenetet. Miért kellett bejönnöm?

– Na, mit gondolt uram? Randevúra hívják a hervadó bakfisok?

A „hervadó bakfisok”, Bucóka egyik leginkább előszeretettel használt kifejezése ránk, persze még mindig jobb, mint ha vén tyúkoknak szólít, igaz, ezt az elnevezést inkább a szomszéd szobában levő riválisainknak tartogatja. Riválisok, mert nem mindegy, hogy egy-egy kapós fordító, aki többünktől is visz anyagot, melyiket veszi előre. Ellen- és rokonszenvek csak úgy hullámszanak, a jó fordítóknak hízelegni kell, ha sok munkát akarnak, nekünk hízelegnek, aztán előfordul, hogy „égetik” egymást, aki éppen lektorál, fejszóvalva dobja vissza a másik szövegét, ez visszakerül a mi lektorunkhoz és a delikvens egy időre eltűnik a forgalomból. És persze vannak kedvenceink, nem is igen lehet tudni, miért borzong egy kicsit végig a gerincünk tája, ha ez vagy az belép. Talán egy szóból indult el, egy ugratásból, elkezdtek egymást húzni az illetővel, ő, hát persze, minden ilyesféle rokonszenv úgy kezdődik, hogy az ember saját magát pörgeti be, inkább alaptalanul, mint okkal, amíg a dolog szinte monomániájává növekszik. Itt azért nem megyünk ilyen messzire, ahhoz túl sokat röhögünk tisztelet ügyfeleinken.

Végre levonult a tömeg, eldobtuk egy kicsit magunkat, s végre megkérdezhettem:

– Volt már valamelyikteknek kutyája?

Bucónak volt:

– De zabál! Leeszi a fejedről a szőrt.

Zabál, istenem! Mások is zabálnak, olyanok, akik semmi örömet nem okoznak senkinek. Emlékeztem még gyerekkoromból, hogy a nagy Brehmben egy csomó dolgot lehet olvasni a kutyáról, a tulajdonságairól. Nekem nincs meg, anyám tanfelügyelő nagybátyjánál, a méltóságos úrnál akadt kezembe annak idején Az állatok világa, de a Széchenyi Könyvtárban biztosan megtalálom, munkaidő után rögtön át is megyek, itt van egy köpésre. Ezek szerint, megint jégverem lakásban fogok lefeküdni, nem baj, legalább megmarad a tüzelő.

Gyakran töltöm az estéimet a Széchenyiben, a leghülyébb témákra vetem rá ma-

gam, az időből kifutja, de aztán annyira belemerülök ilyen, indiai vallások történetébe, a fémek megmunkálhatóságába, meg hasonlóba, hogy még az a csöppnyi kis háztartásom is folyton úszik. Anyám szerint olvasási dühöm korántsem valami alaposság következménye, inkább azért van, mert hajlamos vagyok a helybentopogásra, s nehézkes, darabos a természetem, mint minden parasztné, egy csöppnyi charme, egy icipici vibrálás nem sok, annyi sincs az egyéniségemben.

– Na, mondhatom, te aztán messzire szaladtál a híres egyéniségeddel! És ha annyira utálsz a parasztokat, miért nem maradtál ott, ahol voltál?

– Kerestem a helyet. Mit tudsz te rólam? Ha megszólalok, úgy reagálsz, mint aki nincs is eszénél.

– Emlékszem gyerekkoromból a közömbös kezedre, mikor hozzámnyúltál, és engem olyankor kilelt a hideg.

– Ha akarom, szeretnél volna. Mindig úgy volt, ahogy én akartam. Az életformám nem szolgált éppen kedvemre, igaz, de az enyém volt. A hozománynak szánt anyai örökségemet még lánykoromban kiverekedtem, megkaptam, s megvettem rajta ennek a falunak a kocsmáját. Azt akartam, hogy ne akkor kelljen boldognak lennem, amikor mások azt tartják rólam, hogy na, most boldog lehetek, most mindenem megvan, azt akartam, hogy fejcsóválva mondogassák, elrontottam az életemet, s így olyankor érezhessem magam boldognak, amikor nekem éppen úgy tetszik. Jól mondod, nem szaladtam messzire, de megkötni sem hagytam magam. Ha nekem olyan lehetőségeim lehettek volna, mint neked! Pesten, emberek között... az a sok ember...

De akkor már nem tudtam a beszédjére figyelni, mert kimondhatatlanul bosszant egy régi rossz szokása, hogy a kávéadagját közvetlen miután kifolyt a főzőből, odarakja a gázra melegedni és most éppen ehhez a művelethez érkezünk.

A könyvtár folyosóján, a pulttól, ahol a beiratkozásokat intézik, utánam szólt a könyvtáros:

– Legyen szíves, küldje ki a kolléganőmet az olvasóteremből. Telefonhoz kéri.

Kiküldtem, így aztán várhattam, amíg befejezte a beszélgetést. Elmúlt hat óra, mikor végre kézhez kaptam a hatalmas kötetet. A vadkutyák nem érdekeltek, a pária kutyáknál kezdtem olvasni. Ezeknek gazdájuk nincs, az ember mellett, a tőle lakott helységeken élnek, s várják, hogy néha élelmet vessenek nekik, meg különben is legfőbb tulajdonságuk a társas hajlam. Házi állattá levésének alapja nem szükség vagy félelem – bár eredetileg gyáva, mint minden ragadozó –, hanem a hűség ragaszkodás. Hm, a kutya arab neve ar-rakim, azaz irgalmas. A megfelelően nevelt kutya aztán bátor lesz, ha rosszul nevelik harapós, ok nélkül támad, ezért a kölyök-kutyát nem szabad például rosszindulatúan megütni, vagy erősebb hangon megfenyíteni, legfeljebb komoly, hangsúlyozott szóval figyelmeztetni. Az ember szolgálatuknak megfelelően csoportosította őket, lelki tulajdonságait, testi jellegzetességeit a tenyésztés folyamán egy bizonyos számú fajtaban szétszította. A tisztavérben való szaporodás során testi felépítése az éghajlat változásának hatására sem módosul, a fajtalakulásoknál a tenyésztésnek lényegesen nagyobb a szerepe, mint a származási különbözőségeknek, mégis ha két fajt vagy fajtát kereszteznek, azok utódaiban mindig akadnak a tisztavérű ősökre üto egvedek.

Később a könyv aprólékosabban is tárgyalja a kutyák természetét. Megtudtam, hogy éppannyira nappali, mint éjjeli állat, szervezete a nap minden szakához jól alkalmazkodik, hogy mindent megeszik, amit az ember, a pillanatnyilag felesleges táplálékot pedig elássa, s féltékenyen örködik felette, hogy hirtelen megfordulni nem tud és sokat alszik, de megszakításokkal, alvása nyugtalan, gyakran álmokkal kísért. Tiszták, alvóhelyüket mindig rendben tartják, ürülékükre hátsó lábukkal földet kaparnak, és ha kő, oszlop, bokor mellett mennek el, rávizelnek, így hagynak jelet a később arramenő kutyáknak, (ezt csak a hím csinálja, a nőstény guggolva vizel). De a legérdekesebb volt, amit a kutya anyai ösztönéről olvastam. Ha nem sikerül párzania, tehát nem esik teherbe, mire eljönne a szülés ideje, az úgynevezett álnyaság jelensége lép fel, a szuka fel-alájár, nyöszörög, idegen kölyköket is ellop. Ha pedig szült, csupa gyöngédség, sőt másféle állatot is elfogad szoptatásra, bár észrevehető, hogy saját kölykeit sem egyformán szereti. Mikor arra kerül a sor, hogy a kiskutyák

a szopásról leszokjanak, úgy tanítja őket enni, hogy az általa már félig megemésztett, tehát megfelelően pépes táplálékot kihányja, s azt eteti meg velük.

Másnap egész délelőtt újonnan szerzett tudományommal fárasztottam a többieket.

– A kutya még a gazdája tulajdonságait is felveszi.

– Egek! Remélem, a te kutyádat nem fogod nekünk bemutatni!

– De nem csodálatos? A kutya, melynek kutyadolgok iránt kellene érdeklődnie, megérti, magáévá teszi az emberek ügyeit. Hol vagyunk mi ettől?

– Ó, persze hogy messzire! A mi lelkünk nemessége természetesen közelébe se jön a kutyaénak.

– Csak még azt nem tudom, milyen kutya fajta felelne meg nekem legjobban.

Ugyanis dúskáltam a kutya fajtákban, a bőség zavara kínozott. Azt hiszem, legjobban tetszett volna egy német juhászkutya (s nem farkas, mint hibásan hívják), de hát az tényleg túlságosan nagy lenne az én háztartásomba. Aztán szimpatikus volt még a foxi és az uszkár. A foxiról a Tolnai Világlexikonában például azt olvastam: „élénk, éber, nyugtalan, vonzó természetű, nagyon szép alkotású állat”. Bár manapság inkább szobakutyaként tartják, mint vadász is megállja a helyét, s eredetileg ez volt a főfoglalkozása. Rájöttem, hogy tulajdonképpen megőrülök egy foxiért. Persze az uszkár se kutya: emberre uszítani nem is lehetne, s talán a legértelmesebb, szinte ellesi gazdája gondolatát, aztán rohan teljesíteni. De hiába, a foxi mégiscsak jobban vonzott, elegánsabb, s bár nem valami ősfajta, drótszőre természetellenes is, kitevésztés eredménye, mégsem kényesedett el, munkatársként, barátként használható. Tehát foxit kell szerezni. Anyámnak meg majd küldök egy tacskót, az makacs, önfejlő, öregkorában pedig mogorva és harapós, pont hozzávaló.

Végre kezdett megint otthonosabbá válni a lakásom, befűtöttem, jó meleg volt, s hogy a kutyák iránti érdeklődés így lekötött, magam is megnyugodtam. Kiraktam a faliszőnyegre néhány kutyafényképet, trafikban lehet kapni ilyen képeslapokat, aztán elkezdtem törni a fejem, hogyan lássak hozzá a kutyaszerezés gyakorlati megvalósításához. Valamelyik hirdetőt kéne felkeresni, de melyiket, többen is hirdetnek eladó foxterrier kölyköket. És mindegyikük valahol a külvárosban lakik. Így egy este nem tudnám lebonyolítani a dolgot, mert helyes volna több helyre is elmenni, hiszen bizonyára nem egyformán jókülsejűek a kiskutyák, meg aztán, azt is látni kéne, milyenek kint a szabadban, s ez sötétben nem megy. Tehát valamelyik vasárnapot kellene rászánni. Viszont az meg hogy nézi ki, hogy eljövök valahonnét, mondván, pardon, bocsánat, mégse kérek a kutyájukból, aztán esetleg megint visszamegyek. Vagy fordítva: azt mondom, majd később visszajövök a pénzzel, de a következő helyen szebb kis foxira akadva, végképp eltűnök az életükből. Szóval, nehéz ügy ez! Volt egy olyan hirdető, aki a telefonszámát közölte, őt fel kéne hívni, hogy megkérdezzem, milyen árat kérne, viszont a telefonszám munkahelyi, mert melléket is adott, csak munkaidőben hívhatnám fel, s ahhoz, hogy a hivatalból telefonáljak, nem volt kedvem. Mert jó, jó, hülyéskedtünk a lányokkal ezzel az én nagy kutya-vágyammal kapcsolatban, de ha hallanák, hogy részemről teljesen komoly a dolog, esetleg kinevetnének, szóval akkor már nem együtt nevetnének, cselekvő alany helyett tehetetlen tárggyá lennének, nagy különbség!

Azonkívül most anyagilag nagyon megsínyleném a vásárlást, nemrég vettem télikabátot, az egész spórolt pénzem ráment, azelőtt is alaposan kikölteztem a tüzelőre, mégis úgy néz ki, hogy a szén nem lesz elég tavaszig, hiába, a tél a legdrágább évszak. Tegyük fel, hogy mindezekről a nehézségektől eltekintenék és mégis vennék kutyát: akkor különböző engedélyeket, bizonyítványokat kéne kiváltanom, ami csak napközben volna lehetséges, viszont most nem tudnám megoldani, hogy az ebédidőt egy kicsit megnyújtva elszaladjak ide vagy oda, mert ilyenkor, év végén a legtöbb a munka, csupa kapkodás az életünk. És egyáltalán, mit szólnának a szomszédok, ha én kutyát hoznék haza? Most mindenki jól megvagyok a házban, rendszeren, köszönő viszonyban, aztán egy másik kategória, akikkel néha el-elbeszélgetünk, csak úgy futólag, a harmadik pedig, akikkel össze is járunk, s egész estétet töltünk együtt. Bizony, három család is van ilyen.

Kevés most a pénzem és ha a kutya tényleg olyan sokat eszik, hátha nem bírnám eltartani mindkettőnket. Nem, azért ez hülyeség, már igazán valami végső nyomorra vallana, ha egy kutyát sem engedhetnék meg magamnak. De még várnom kell, meg kell várnom míg minden szépen összejön, illetve a legfontosabb, az én vágyam fokozódik annyira, hogy segítségével könnyen túltehetem magam a nehézségeken. Jobban meg kell ismernem a kutyákat, mert az is lehet, hogy egyáltalán nem olyan kedvesek, nem szabad csak úgy, hirtelen beleválni valamibe. Jól néznék ki, ha később jönnek rá a tévedésre, mármint arra, hogy egyáltalán nem kutyára van szükségem; ha ezt akkor ismerném fel, mikor már mindent kialakítottam körülötte, mondhatnám úgy is, mindent feltettem rá. Egyrészt nehéz lenne visszacsinálni a dolgokat, másrészt, talán túl se tudnék adni rajta, itt maradna a nyakamon feleslegesen és zavaróan. Nem hiába irtóztam én mindig a véglegességtől.

Ültem és időnként fújtam egyet az orromon keresztül. Ez volt a nevetés. Kilenc óra felé járt az idő, korainak tartottam még a lefekvést, a szoba levegője is kellemes volt, nem kellett ágybabújjással védekezni a hideg ellen. Elhatároztam, hogy levelet írok anyámnak, éppen ideje, több mint egy hete, hogy eljöttem tőle. Bele is fogtam:

„Kedves Anyám!”

Jaj, de mit írnak? Én jól vagyok, te hogy vagy? Aztán csak egy kis kutyafarmát rajzoltam a lap szélére. Na, erre a papírra már úgysem írok levelet, firkálni kezdtem:

„Közlöm Veled, hogy én nem vagyok szörnyeteg. A kolléganőim is szeretnek, jól kijövök velük. Ha engem valakivel összezárnak, azzal én meg is barátkozom. Mikor odatesznek valahová és nincs alkalmam kérdegetni magamtól, hogy vajon kell-e ez nekem? De Te mindig azt mondtad, hogy nem érhetek el semmit, mert tehetetlenebb vagyok annál, és iszonyú a természetem, összeférhetetlen. Egyáltalán, kedvenc szavad ez az iszonyú, s mivel a közeledben éltem, hát rám alkalmaztad. Pedig – jó, ha tudod –, én még Téged is szerettelek, mert mikor fiatal voltam, mikor még kezdettem volna valamibe, még kereshettem volna valakit, sajnálalak, amiért irtózom Tőled.

Emlékszel, mikor egyik este, tizenegy után elindultam sétálni, nahát, akkor én nem is akartam visszamenni, nem mintha nem lett volna mindegy, hogy visszamegyek-e vagy sem, de meg akartam mutatni magamnak, hogy milyen bátor vagyok, még ilyen eszeveszett dolgoktól sem riadok vissza. Jól tettem, hogy visszamentem, mert ennek a szökésnek a világon semmi értelme sem lett volna, nem volt hová, s főleg nem volt hová, hiszen Tőled normális úton is bármikor eljöhettek. És még azt is közölnöm kell Veled, hogy az elméleteim a szükséges dolgok halmozásáról, körbekerítéséről egyáltalán nem hülyeségek, csakhogy a maszszának alakot kell adni és azt már nem várhatom kívülről. Ez aztán jól hangzott, mi? Szerintem már rég összeomlottál, zokogsz, valamint rájössz, hogy félreismertél. De szedd össze Magad, ezek itt mégicsak iszonyú butaságok, mert fogalmam sincs, hogy mit kéne tennem.

Ha ezek után mégis úgy döntesz, hogy haladéktalanul el kell nyerned a bocsánatomat, egyet tehetsz. Él egy tökkopasz ürge a falutokban, bizonyára ismered – várj egy kicsit, tudom, hogy nem barátkozol senkivel, nem is erről van szó –, s van egy kutyája. Azt lopd el nekem, légy olyan kedves! Azt hiszem, korántsem fajtiszta, de a célnak megfelel. Még most is előttem van, ahogy kopogó körmökkel átszalad az úton, aztán keccsen felemelve a jobb, mellső lábát, belőki a könnyű járású kaput, s eltűnik a fokozatosan mélyülő, fekete sötétségben. Jó, hogy akadnak dolgok, melyeket, ha egyszer meglátunk, megragadnak bennünk, annyira, hogy bármikor képszerűen is fel tudjuk idézni – lehet, ez másnál másképp van, de én erősen vizuális vagyok. Kitől örököltam, Tőled vagy apámtól?

Csókol szerető lányod: Emília”

Természetesen, eszembe se volt ezt az irományt elküldeni, csak úgy hülyékedtem, firkáltam. Meg aztán, nem is olyan régen utaztam el anyámtól, korai volna még levelet írnom neki, el sem tudná képzelni, mi történt velem, azt hinné beteg vagyok, s még meglátogatna, amit nem valószínű, hogy el bírnék viselni.

Szerelem — Ősz

*Pillantásunktól párás dombtetők dülőutak
s ez a sugárzó későősz amint
védekezően leroskad a tél ölelése alatt –
egymást őrző emlékeink!*

*Egy félálombeli megsejtett mozdulat
s új vágy hány árapályon át –
kinn már hajnal duzzasztotta a lombokat
benn vállad volt az egyetlen világ*

*Hanyatló évszakok betelő életünk sötét
s derengő vásznai
napkor s jégkor határán ködökbe túl az a rét
s kályhánkban a tűz kezd parázslani*

A túlélő

R. C. K.-nek

*A földrengéses évek
betemették a kertet
új medret vájt a völgyben
csatangoló folyó
Te ülsz csak sziklaszádján
a konok képzeletnek
hogy számontartsd mi nincs már
lelkem Horatio*

*Ébreszd föl azt a hajnalt
– lestük párás tetőkön –
hozd vissza éjszakánkból
az elsüllyedt napot
Horatio te tudtad
s én nem hittem hogy ősz jön
és meredtté faragnak
a jégsozobrász tagyok*

*A rég bejárt utaknak
közénk zuhant homálya
és vissza nem vezetnek
az elkopott jelek
Se köszöntés se búcsú
viszed magadba ásva
másutt hol is kutatnád
eltűnt testvéredet*

Kölyökkor kútja

*IDEGEN ARC nyara
átfutó felhőárnytól kettéosztva*

*aszályfők porral fölkaprázó
dicsténykörei kóró-körmenet*

*teljesedés örök világossága
a szemétdombi tőkők mosolyában*

*idősebhelyes félarc
napnyugta és partszakadás között*

*ELGAZOSODIK az emlékezet
a mészkölépcsők csigás kanyargását
fokonként fölcsapódó száraz
csalánhullámvás mosza alá*

*mellemben elhagyott homokbányákat omlaszt
az évadok kietlen lángolása*

*PORSZEM-CSILLÉK egy sugár huzalán
döcögve szállítják el a pillanat hulláit*

*csillámpala-zongora-lejtőn
dübörög le a volt delek orma*

*HA MEGJELENSZ ha nem jelensz
árnyék-ajtók huzata vág utánad*

*és fölizzanak az arctalanok
egy rokon arc hiánya sötétjében*

A TÜKRÖS KÚTBA szárnyakat temettek

*csak a kútkávak világítanak
a madarait-vesztett arc után*

*BEHÜNYT SZEMMEL
zuhanok fölfelé*

Pergő évek

II.

EGYETEM ÉS HÁBORÚ

A világháború kitörését megelőző és követő hetek tömegmozgalmait számtalan írás, fénykép, film örökitette meg. Egész Pest a körutakon lógott reggeltől estig, óriási tömegekben vonultunk föl-le, senkise tudta, hová és miért, s ordítottuk: Eljen a háború! Megtörtént a csoda, hogy a nép a kormányzó munkapárt székhelye elé vonult, Tisza „Pista”, a fekete gróf beszédet mondott az erkélyről és megéljeneztek. (A munkapárt helyisége rézsút szemben volt az Astoriával, négy év múlva oda tódult a tömeg.) Az én hadilázamat nem az első sebesültszállítmányok és vereségek hűtötték le, hanem egy jóval előbb látott jelenet: valahogyan az egyik menet élére sodródtam, ahol két jólöltözött úr, zsebkendőjét sétatálcájára kötve, mint a falusi vőfélyek, délceg és szilaj táncot ropott, zene nélkül. Hirtelen utálat fogott el: ki ez a két ugráló majom? Fizetett ügynökök vagy pojacák? Másnap az újságból megtudtam, országgyűlési képviselők voltak, azaz, ha napidíjat nem kaptak is, jutalmat bizonyosan. Sürgősen beszüntettem a menetelést.

TANÁROK ÉS TANTÁRGYAK

Az egyetemen a háború hatása mindenekelőtt nagyszabású lézengésben nyilvánult meg. Ögyelegetem erre-arra, tanulmányoztam a terepet, de pangott az üzem. Mindenesetre frontális támadást készítettem elő a fakultás ellen, fölvettem minden kollégiumot, ami az indexbe fért. Végre október elején szívárogni kezdtek a professzorok, és kisebb-nagyobb sűrűsödési pontok képződtek körülöttük, vonzóerejük szerint. A vonzóerő ritkán volt ellenállhatatlan. Engem hivatalból a magyar és francia irodalom érdekelt, de a szubjektív kíváncsiság az ókortörténet, jelesül az orientalisztika felé vonzott. Az öreg Mahler Ede Egyiptom történetét adta elő, hiányos magyarsággal bár, de hézagatlan tárgyismerettel. Erről ma már nincs különösebb mondanivalóm, revelációkkal nem szolgált, hallgatósága annál inkább. Talán tíz-tizenöt hallgatója volt, ebből tizenkettő a rabbiképző főiskola növendéke, „civil” csupán két kollegina meg én. Mahler is zsidó lévén, az órákon meghitt, otthonos hangulat uralkodott, az egymást értő beavatottaké. Bámulattal töltött el, hogy a leendő rabbik mennyire benne éltek a bibliai levegőben, a régi letűnt fáraók, királyok és pátriárkák históriája legszemélyesebb ügyük volt. Ezóta érdekel, sőt izgat a zsidó történelem, és kimeríthetetlen forrás számomra a Biblia és a rabbinikus irodalom. – E beavatott ifjak, természetesen, elnéző, készséges jóindulattal kezeltek, betévedt kisfiút, a kollokviumon viharosan sügtak, mielőtt megszólalhattam volna, úgyhogy Mahler mosolyogva megjegyezte:

„Uraim, vigyázzanak, ő háttal ül önöknek, a sűgás hamarabb ér el az én fülembé, mint az övébe”. De azért a legjobb minősítést írta indexembe: *Jelesen coll., igen szorg.,* – mint ma is ott látható.

Magán-érdeklődésemet nagyon vonzotta a művészettörténet is, profeszszora Pasteiner Iván, hetvenedik éve felé járt. Akkor még nem tudtam, hogy java idejében derekas munkát végzett, hatalmas anyagot gyűjtött és rendszerezett korszerűen. Félreérthetetlen benyomásom volt róla, hogy paralízis progresszívában szenved: egész hosszában kiállt a dobogó elejére, bal kezében della Robbia híres Bambinójának nagy alakú litografált másolatát tartotta, reszketeg jobbában cvikkerét, azzal ütögette a képet és minden hangsűly, vagy moduláció nélkül darálta mondókáját: „Ez a tyereg nem is olyan tyereg...” (Gyereket akart mondani.)

A Kossuth-szakállas, karakterfejű Beöthy Zsolt szép torokhangű, komáromias lejtésű magyarsággal adta elő közlendőit, de a képzelhető leggermánabb szerkezetű és véghetetlen mondatkigyókban, hogy mire egynek-egynek végére ért, a hallgató elfelejtette az elejét. Egyszer, épp elalvóban – minden óráján elaludtam – az a látomás-félelem támadt, hogy a fejeről gombolygatja mondatai szalagját, mint valami orsóról, s a végén nem marad a nyakán semmi. Az álomkép, mint Jungtól tudjuk, ezűttal is a valóságot szimbolizálta. Kollégiumának tárgya, hogy el ne feledjem, az esztétika volt, pontosabban: „a művészi képzelet tana”, mint indexemben olvasható, amely cím azonban csak félig igaz. Tárgya valóban a művészet volt, ám előadásában a képzeletnek semmi nyoma. Köztűnk, gólyák közt Beöthy már csak híres „volgai lovas”-ával szerzett dicsősége maradványaiból élt. Igaz viszont, hogy a „kis-Beöthy” és a „nagy-Beöthy” címmel jelölt könyv-konglomerátumok új meg új lenyomatai évtizedek óta az egyedűli hozzáférhető és használható irodalomtörténetek voltak. Ebből is látható, mekkora feladatok vártak az újabb nemzedékre.

A szikár, csontvázsovány Beöthy átlós ellentéte volt a köpcös és gördűlűkeny Alexander Bernát, szellemi tekintetben is. Tevékenysége nem ismert gátat, gátlást, féket vagy határt; bírta az ubikvitás, az egyszerre-mindenűtt-jelenlevés adományát, egyéni mikrokozmoszként megvalósította Einstein elméletét, azaz a tér három dimenziójába negyedikűl beiktatta az idűt. Működése felöllelte a filozófia és kapcsolt részei: etika, esztétika, pedagógia minden ágazatát és ezek történetét, a honi és világirodalom, dramaturgia, szini-, mű-, és irodalombírálat, tudomány-terjesztés, -ismertetés, -népszerűsítés valamennyi módjának és műfájának oktatását, előadás, tanulmány, értekezés, cikk alakjában, továbbá a közélet publicisztika, könyvsorozat, folyóirat, lap, újságszerkesztés művelését, bármit, amit az alkalom kínált. Minthogy jelenléte a szellemi glóbusz minden övezetére kiterjedt, érthető, hogy nem hatolhatott a felszín alá. Mint akkoriban megfogalmaztam: eleven helyszíni jelentéseket, színes riportokat adott „le” a fent jelzett műsorok esedékes számaíról. Óráíról sose késett, lezökkent a katedrára, a Tisztelt Hallgatóim-mal mintegy bekapcsolta az áramot s máris folyt belőle a szó, fönnakadás nélkül, közvetlen, természetes hangon s kétségkívűl érdekesen, szórakoztatóan. Tény, hogy a filozófia alapfogalmait, elemi kérdéseit könnyed modorban fölfoghatóvá tudta tenni a legátlagosabb intelligencia számára is; simán, olykor ötletesen fogalmazott, a nagyképűség árnyéka nélkül. Kedvelt példája az etikában: „Tegyük fel, hogy ellopok egy ezűstkanalat”. Előadását gyakran honorálta derűtség, de gondolkozni nem tanított.

Gűnyolódni könnyű, nem is ez a célom. E néhány hézagos arckép-vázlattal

két dolgot szemléltetnék; egyik: a bölcsészeti fakultás a század elején tanárai többségének elmaradottsága vagy más fogyatkozása következtében avult intézmény volt, s nem ösztönzött a tanulásra; másik, hogy miféle jelenségek tartottak vissza, speciálisan engem, az egyetem padjainak szorgosabb koptatásától. Megeshetett, persze, hogy éppen a hiányosságok ösztökéltek tanulásra, autodidakszis formájában.

Mint mondtam, egyik szaktárgyam a francia nyelv és irodalom. Ezt Haraszi Gyula professzorolta a szakma gyászára és a filoszok keserűségére. Máig se tudom, mi okozta életuntságát általában és a hallgatók iránt táplált, rejtélyes undorát különösen, lényeges, hogy mindkét indulatának szabad utat engedett. Pusztá hanghordozása is megrovást, felelősségre vonást, megvetést éreztetett, mintha az általa előadottakat a hallgatóknak eleve kötelességük volna tudni, s ő csupán konok lustaságuk és ostobaságuk miatt kénytelen emésztetni magát a tananyag őrlésével. Makogva, nyekeregve prelegált, francia nyelvű óráit pedig, föltehetőleg szándékkal, kásás hangon, a szavak felét lenyelve kárált, pusmogta végig, hogy nehéz legyen megérteni. Némelyik órája inkvizíciós vallatásá fajult, szabály és jogszokás ellenére azzal sértegette az „egyetemi polgárok” önértetét, hogy feleltette, leckéztette őket, olyan kérdésekkel, amikre felelni képtelenség volt, vagy ki kellett volna találni, milyen választ kíván. Többször tanúja voltam, hogy negyedéves hallgatók dühtől keresztké álló szemmel, káromkodva vonultak ki órái végén a tanteremből. Ilyen körülmények, sőt minden körülmények közt emeletes szemtelenség volt, hogy francia szakra íratkoztam, holott tudományom a betűzés és a kiejtés kezdeténél tartott. Ráduplejtam a szemtelenségre, amikor kétévi katonáskodás és más akadályok miatt készenlétlenül jelentkeztem alapvizsgára. Csúfosabb bukással senki se dicsekedhetett. Megszégyenülésem arra a fogadalomra készítetett, ha lesz, aki bírni fogja a franciát, az én leszek, dacára Harasztnak és az összes dacárandóknak. Eredmény: két év múlva második anyanyelvemmé vált a francia, magam mögött tudtam a francia irodalmat, műveltséget, történelmet, röviden: „la douce France” második szellemi hazámmá lett. Mindezt Harasztnak és az egyetemnek köszönhetem tehát, noha mondanom sem kell, idevágó ismereteimet az egyetemen kívül, sőt gondos kerülésével szereztem.

Derűsebb éghajlat uralkodott a magyar irodalom berkeiben. Igaz, híre sem volt már (vagy tán még) a nevezetes Négyesy-szemináriumoknak, melyeken egy évtized alatt olyan nevek viselői méltatták és vitatták egymás csirázó génuszának szüleményeit, mint Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Laczkó Géza, Benedek Marcell, Oláh Gábor, vagy vettek részt az irodalmi mozgolódásban, egyesület-alapításban, lapindításban, mint Szabó Dezső, Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond, Lukács György, Mohácsi Jenő. Az igazság az, hogy nem is hallottunk erről a meteorrajzásról, ám ez nem írható a nemzedék rovására, hiszen a fenomének egyike-másika éppen hogy föltűnt a szellemi égboltozaton és egyikükről se tudhattuk, a Tejút mely pontján fog kikötni. Négyesy visszaszűrült a tanrend kötelező kollégiumává, szemináriumán egyetlen költő mutatta be verseit s vitatárs híján maga kommentálta: Zsolt Béla. Első versesfüzetét kollégialis adakozás gyámolította napvilágra, úgy emlékszem, 1915-ben.

Céltévesztett dolog lenne, ha époszi seregszemlét tartanék a tanári kar vagy akármilyen más frigiai csapat fölött, ahová az élet sodra bekevert. Ez az írás szükségképpen autocentrikus, azaz tolakodó és számolnia kell az ellenszenvvel, amit óhatatlanul magára von. Így hát le kell mondanom arról, hogy a fa-

kultás gyöngyét, mindenkit elhomályosító csillagát, Riedl Frigyes érdeme szerint, lege artis méltassam, csupán vele kialakult, személyes viszonyomról szólnok. Ez a viszony, sajnos, egyoldalú volt, holott első találkozásunk alkalmával igen szoros testközelségbe kerültem vele. Az indexek aláírásakor a hallgatók tolongó tömkelege székéhez szorított, úgy hogy Riedl végül felöltöm szárnyán ült; amikor észrevette, fölnézett rám, elmosolyodott, megcsímitotta arcomat, s kért, húzzam ki kabátomat alóla.

Éppen tizedik esztendeje volt már tanár, híre-dicsősége megelőzte, de az a nyílt titok is, hogy egyre süketebb. Míg a katedrán ült, játszva kikerülte fogatkozása tragikomikus buktatóit, sőt a süketek fátyolos, tört hangja, jellegzetesen elnyújtott hanghordozásával társulva, sajátos varázst oltott előadásába. Kivált versmondása volt egyéni, félig énekelt recitativó: nem kántált, de megnövelte, kiemelte az érzés hangsúlyát, beleoltotta a ritmusba, evvel föloldotta, lebegőbbé bővülte a szöveget, mintegy fölfokozta líráját anélkül, hogy eltúlozta vagy jellegét átárnyalta volna. Azaz, más szemszögből vizsgálva, teljes létjogot adott a versnek, a legszimplább dalocskának is, átadta, alárendelte magát és úgy recitálta, ahogyan a költő gondolhatta el, vagy hallani szerette volna. Előadásmódjában valami befelé forduló, szubjektív indítékot lehetett érezni: nem interpretálta, nem közvetítette hallgatósága felé a verset, hanem fölfokozott hangsúlyaival mintegy önmagára kívánt hatni, pótolni tán a hallás kórtrolljának hiányát. (Minthogy magam is süket vagyok, tapasztalatból következően erre az ösztönös tendenciára: az ember kételkedik a szó hatásában és szeretné, hogy olyanként hallják, amint ő „gondolja”).

Kétségtelen, hogy a süketülés végzetes csapásként nehezedett rá, lényeggyökereit sorvasztotta. A mód, ahogyan védekezett ellene, segít megközelíteni rejtett énjét, mely paradoxont hordozott: a győzelmes szellem tragédiáját. Ez a szellem valóban diadalra született, minden kvalitása megvolt hozzá: szikrázó elme, eleven, de nem féktelen fantázia, költői véna, könnyen szerzett erudíció, ösztönös rendszerező készség, mindent áttekintő és nyilvántartó pillantás, művészi stílári érzék. Csak a drámai erő hiányzott belőle, a súlyosabb kérdéskörökkel megküzdő aktivitás; passzív alkat volt, „szenvedő”, Hamlet a katedrán és az íróasztal előtt.

Valójában mindig rögtönzött a katedrán, de sosem szeszélyesen. Legendás kék-zöld-sárga céduláira nem az előadás menetrendjét jegyezte, hanem gondolatait, ötleteit, adatokat, utalásokat emlékeztető, mnemotechnikai célból. Kezelve őket, majd egyiküknél megállt, velejáró mondanivalóját villámgyors eszmetársítással fűzte az előbb mondottakhoz, végül kitűnt, hogy az előadás nem kanyargott, iránya szerint haladt előre. De mondanivalóját mindig az adott pillanatban rögtönözve fogalmazta a cédulák alapján. Segítője, helyesebben ihletője a fantázia; előadását éppen rögtönzött jellege tette elevenné; ha előre megfogalmazza, bizonyosan gondolatokat veszít el, ötletessége kihagy, szürkébbé, szegényebbé válik. Nem diszkurzíve, elemezve-boncolva gondolkodott, hanem intuitív képzeletmunkával. Gyakori szava: fantázia, kedvelt szavazárása: „Fantáziámban megjelenik a kép...” Modora a társalgó emberé, a kozóré. A katedrán cédulái helyettesítették a tárgyat nyújtó, gondolatot ébresztő, ihletadó partnert, de valószínűleg az íróasztal mellett is. Riedl Frigyes itt is, ott is önmagával társalgott.

Az életben barátaival és tanítványaival; ezért volt eszményi tanár; szükségére volt rájuk, bevonta őket munkájába, feladatukká szuggerálta a folyamatos részvételt, tétlen hallgatókból tevékeny munkatársakat nevelt. Ha más

nem, ezt az illúziót keltette bennük. Tőle a mondás: „A jó tanár szellemi lámpagyújtogató”. A jó tanítványok viszont serkentik a tanár-nevelőt, hogy szellemi környezetükbe illeszkedjék, fölismerje érdeklődésüket, kielégítése igényeiket. Serkentették őt is. Míg elődei és társai a katedrán irodalmunk történetét Petőfivel és Arannyal lezárták minősítették, Riedl áttörte a korhadt sorompókat, utat nyitott az újabb és az élő irodalomnak, Vajdáról, Reviczkyről, Komjáthy Jenőről adott elő, sőt *horribile dictu*, Adyról, Kosztolányiról. Másik mondanása: „Az irodalomtudósokat, akik háttal mennek előre, megcáfolja az élet”. Szabó Dezső, aki mindenkit legyilkolt, „aranyos szívű”-nek nevezte Riedlt.

A társas diszpozíciónak is vannak hátrányai; társaságban nem vívódik, küszködik gondolataival az ember, nem illő saját gondolataival, meg nem oldott kérdésekkel előhozakodni, csakis eredményeket közölhetünk, lehetőleg személytelen formában, mondjuk Arany, Katona vagy Madách problematikájába ágyazva. A társas illem az élet legfontosabb, döntő ütközeteiben magányra kényszerít, ezt írja elő a férfiasság követelménye is. A szellem embere mindig férfias, és minél érzékenyebb, annál gögösebb, nem viseli el, hogy gyöngének lássák, szánják, megmosolyogják vagy kinevessék. A szellem férfiassága óvta meg Riedlt, hogy elboruljon, mint messzi rokona, Nietzsche, vagy a halálba meneküljön, mint baráti társa, Péterfy Jenő. A ragyogó kozór tépelődő Hamletté vált a katedrán.

De hogyan társalogjon a süket? Miként védje ki ezt a groteszk-tragikus, beethoveni csapást? Mit tegyen, hogy ne lássék gyöngének, szánandónak, nevetségesnek? Riedl megpróbálta a lehetetlent: nem eltitkolni akarta, mert az hiábavaló, hanem észrevétlenné tenni, leküzdeni, szellem és figyelem feszített erejével pótolni. Állta a sarat, de ez a meddőségre ítélt küzdelem felőrölte erejét. „Riedl kétségbeesett agymunkát végzett – írja Rédey Tivadarné Hoffmann Mária, rajongó hívei egyike –, hogy megcsalja magát és környezetét. Nemcsak azt a szellemi munkát teljesítette, amit más ember társalgás közben, – hanem külön igénybe vette agyát az az erőfeszítés, hogy eltalálja vagy kiegészítse a meg nem értett vagy félig értett gondolatokat. S ha első hallásra nem érti, legalább a következő mondattal pótolva fogja föl a hallottakat; majd egy szellemes fordulattal megtéveszse a társaságot, mintha már előbb is értette volna, csupán a tréfa, szójáték kedvéért stb. (. . .) Csak mindig résen lenni, éber, megfeszített figyelemmel lesni a szót, talán csak egyetlen-egyet, amit elkapott a beszédből, hogy gyorsan tréfába csomagolva, ötletesen visszaröpítse. Mily boldog volt, ha ez sikerült! Ha nem vették észre, hogy nem rögtön indult a verse nyen, s mégis elsőnek érkezett be. Bravúrral, igaz, – de milyen verejtékkal! Csak észre ne vegyék, ne sajnálják s állapota folytán kínossá, türhetetlenné ne váljék a társalgás. Ó, kín és gyötrelme! Néha nevetett, mikor nem tudta, min; kérdezett, mikor nem volt mit kérdezni, tagadott, ha állítani kellett volna. (. . .) Az ember szíve összefacsarodott, mintha kést forgattak volna meg benne, pláne, ha kacagott, jó ízűt (legalább színleg), mert mi is kacagtunk, s nem tudta, min. Önmagát, gyötrelmeit kacagta. Mi más?”

E borzalmas párviadalban egy fogyatkozással valójában azt érte el, amit kikerülni akart: gyöngesége még rikitóbb lett, környezetében még kínosabb a sajnálat, s végül nevetségessé vált saját maga előtt. Pihenőtlen harca minden látszat ellenére passzív volt. mert egy látszat megőrzéséért vergődött, s mint-hogy szelleme soha meg nem adta magát, éppen a győzelem lett a tragédiája: életereje megtört. A valóban aktív, drámai erő hiányzott belőle; ha megvan, akkor nem egy látszat fenntartására tékozolja, hanem a probléma súlypontja

ellen támad vele: tudomásul veszi a megmásíthatatlant, fogyasztásához edzi magát és hozzáidomulva rendezi be életét. Úgy többet és intenzívebben beszélget magával, és kevesebbet, de hasznosabban azokkal, akik nem titkolják részvétüket, de segítségére jönnek. Akkor tán nem örlődik fel, mint az önként vállalt szélmalomharcban.

De a körülötte torló élet is brutális csapásokat mért rá. Anyja, mindvégig dajkája, meghalt, a gyámoltalan nagy fiú magára maradt. A háború meghozta az inséget: fűtetlen lakást, élelem-hiányt, talpalatlan cipőt. De a merő esztézissé, etikává, kultúrává párolódott embert saját sorsánál jobban emésztette a háború, ez a fölfoghatatlan barbár kitörés, az erőszak diadala, üzemeztet népirtás, a magát műveltnek-civilizáltnak tudott ember katasztrófája, a forradalmak, s külön a szétdarabolt ország. Nem nyugvó szelleme e vihar kaotikus hánytorgásaival is szembe nézett, vívódásait ez egyszer áttétel nélkül rótta papírra, erőt vett saját letörtségén. Ez a halála után kiadott írás egy magát soha meg nem adó szellem végső győzelme.

A távoli emlékek sűrűjéből kibontakozó Riedl alakja azért foglalkoztat ilyen hosszasan, mert ő lehetett volna a nekem kirendelt második mester, tanító és útmutató. Minthogy a sors másként határozott, lett erényeivel példakép, hibáival intő tanulság. Egyetemi testvér-barátommal, Pogány Bélával megközelíteni próbáltuk. Leszerelésünk után, 1917–18 telén többször fölkerestük lakásán: régi szívesége nem csökkent, készségesen felelt egyre gyérülő kérdéseinkre, de társalgása feltűnően akadozott; hajdani párizsi emlékeiről beszélt, külföldi könyvek megszerzésének lehetetlenségéről s hasonlókról. Fáradékony volt. Beláttuk, lelketlen visszaélés lenne a magát nem kímélő, szegény nagy ember maradék erejét fosztogatni. Emellett a háború és katonáskodás züllesztő, lelket nyomorító hatása alatt úgy éreztem, méltatlan vagyok és képtelen volnék a tanítvány tisztét betölteni. Ebből a válságból más módon és vezető nélkül kellett kivergődnöm.

Egyébként nemcsak önakaratomból kíméltem az egyetem padjait. A világtörténelemnek rám is szüksége lett. Három gyorsan illanó szemeszter után, 1916 januárja elején berántottak katonának. Kis hiján két év múlva, 1917 októbere végén leszereltem, így sikerült elcsípnem az őszi szemeszter farkát, s rektori engedéllyel beiratkozhattam. 1918-ban mind a tavaszi, mind az őszi félévet szabályosan fölvehettük Béla barátommal, ki előttem szabadult, sőt a hadviseltek részére rendezett három pótszemesztert is. Bár ez idő alatt sem sokszor látta színünket az Alma Mater; pótolni kellett a mulasztottakat, készülni az alapvizsgára, engem külön harcra hevített francia fogadalmam, végezetül kitört az októberi forradalom, s természetesen nem folyhatott le személyes asszisztenciánk nélkül. Egy szó, mint száz, papírforma szerint öt rendes, egy csonka, plusz egy pótszemesztert hallgattam (a többit elengedték „tekintettel katonai szolgálomra”), gyakorlatilag viszont, a végzett munka vagy a nyert hozam mértéke szerint jó, ha négyet számíthatok föl. Erről tanúskodhat az alábbi összegezés is: 23 professzor 104 kollégiumát vettem föl, ami szemre szép summa, de valós értékére csökken, ha hozzáteszem, hogy mindössze 21-ből kollokváltam. E röpke statisztikát azért rögzítem, mert híven példázza az első „elveszett nemzedék” pályakezdését. A gyér kollokválás, közepes magyar alapvizsga és a francia elhasalás nem a szorgalom hiányán múlt.

KATONÁK ÉS KÓRHÁZAK

Alig hiszem, hogy élt valaki az Osztrák–Magyar Monarchiában, aki nálam jobban gyűlölte a katona-mesterséget és -állapotot. Úgy láttam, intézményes megsemmisítője minden emberi kvalitásnak és ezek alapföltételének, a szabadságnak. (..)

(...)

Akkoriban az önkéntesek (érettségizett tisztjelöltek) maguk választhatták meg csapattestüket, ezért a 38-as kecskeméti Mollináry-ezred budapesti zászlóaljához rukkoltam be 1916 elején. A kiképzés után, mely maradjon homályban, márciusban Pécsre vezényeltek, tiszt iskolába. Így hát viszontláthattam szülővárosomat, ahonnan hároméves koromban elkerültünk. Valójában először láttam, hiszen emlékeim csak lakásunkról s házuk környékéről! Őriztek néhány képet. Most aztán jól megnéztem; nem gondolhattam, hogy itt fogom megnyerem javát megenni.

A tiszti iskola a régi „reáltanoda” rozoga épületébe helyeztetett. Oda járt a múlt század hetvenes éveiben apám, azóta megtudtam, hogy Kodolányi János is 1910–14-ig; úgy lehet, mindhárman megültük ugyanazt a padot, lévén a bútorzat egyidős a tanodával. Most vagy százötven hősjelölt zsvajgott benne, tarka társaság, a monarchia majd minden nációja, magyar, osztrák, cseh, román, szerb keveredett, elég diszharmonikusan. (..)

(...)

Az elméleti és gyakorlati tanmenet, általában az egész gyöngyélet részletes bemutatása alól fölmentem magam. A végén levizsgáztattak, parolinkra kaptunk egy-egy csillagot, visszazsuppoltak Pestre, a rákosi határba kiképzőnek, onnan néhányunkat átdirigáltak az újvidéki hatos gyalogezred pécsi zászlóaljához. Visszakeveredtem tehát a Mecsek ölére, de nem sokáig gyönyörködhettem benne; egy, a többenél semmivel sem szebb napon beosztottak a menet századba, s július elején kivagoníroztak valahol Galícia közepén, engem személy szerint igen ütődött állapotban. Ott vihar előtti csönd honolt, ehhez képest nyomott volt a hangulat, a szolgálat nehéz, az ellátás elég jó, a pizsok viszont nagy. Szerencsére gyorsan kifogtam egy középfülgyulladást, tüdőgyulladást és vérhast s máris cipeltek hazafelé. A kórhalmaz a legmegfelelőbb időpontban jött, mert kezdtem kifogyni a türelemből s az ilyen ideg feszültség mindig bajba kevert. Azért is jókor jött a sok nyavalya, mert kevéssel utóbb a zászlóaljat a hírhedt Vorobijovka-magaslaton bekerítették az oroszok, és katonai nyelven szólva: megsemmisítették. A gyűjtőkórházban néhányadmagammal szekérre raktak és elindítottak Stryjbe, a legközelebbi kórházba.

Ezt az infernalis kocsizást a háború-szántotta országúton nem fogom elfelejteni. A szekér sarkába húzódtam, a könyökömre akaszkodva tartottam magam, mert minden zökkenőnél mintha kardot döftek volna beleimbe, deszkakemény tüdőm zihált, fülemben viperák marakodtak, agyvelőm égett. Voltunk tán hatan-nyolcan; lábsebes útitársunk ordított kinjában, egy parasztfiú elkéült arccal haldokolt, a többiek nyögtek vagy káromkodtak. De a „csues”, vagyis a lengyel kocsis oda se bojszintott, hajtott, mint az ördög, ő tudta, miért. Szekéren vagy vonaton kerültem-e Stryjbe, nem tudom, mert elájultam. Fölébredvén megfogadtam: engem többé nem lát csapattest, sem a front. Ettől fogva simán és gyorsan fuvaroztak tovább. Augusztus végén kikötöttem Budán, a Pálffy téri (Bem téri) hadikórházban. Később, 1917 tavaszán a pécsi barakk-kórházba kerültem.

(...)

Az első világháború egyebek közt abban különbözött az előzőktől, hogy hadba szólította az egész többé-kevésbé fegyverfogható férfilakosságot tizen-nyolctól ötvenöt évesig, a munkabíró alkalmatlanokat hadtápszolgálatra osztotta be. Ilyen viszonyok közt a frontharcosnak nem juthat nagyobb szerencse, mint ha épsége, egészsége elvesztegetésével ugyan, de a harctér poklából a kórházba menekedhet, ahol ingyen kosztot-kvartélyt, gyógykezelést kap, hente látogatókat fogadhat, csak éppen kimenője nincs. (Most nem súlyosan sebesültekről és nagybetegekről beszélek.) Azt hinné az ember, minden oka megvan, hogy boldognak érezze is, ne csak tudja magát. Mégis, hacsak nem tompult, elesett vagy törődött, hamarosan egy lelki kór kerekedik testi bajai fölé, amit a legtöbb ember hazakivánczolásnak érez, valójában igen összetett, kuriózus nyavalya. Volt alkalmam tanulmányozni. Ha például ez az ember önszántából időzne távol otthonától, esetleg sokkal rosszabb környezetben és állapotban, meg se legyintené a depresszió. Az elzárttság, mozgáshiány sem az igazi ok; akkoriban a nagy katonakórházak kertje, társalgója, a barakk-kórházak városrésznyi kiterjedése, gyülekező hodálya, kantinja, az időtöltés teljes kötetlensége nem keltette a rabság érzetét; a honvágygal se lehet azonosítani, hiszen a környezet hazai volt.

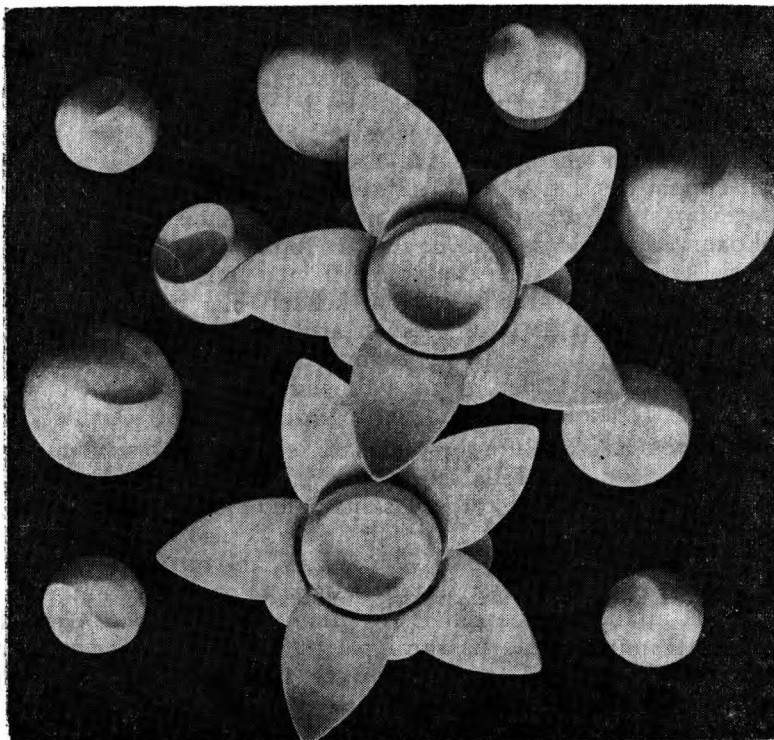
Magam kórházbetegségnek neveztem, s eleinte a kamaszkori türelmetlenség fölújulásának véltem, a hiábavalóság holtsúlyát, a vánszorgó idő terhét, a rámkényszerített mulasztás büntudatát éreztem nyakamra gyűlni, s már 1916 telén, a kispesti Mária Valéria barakk-kórházban próbáltam le-lerázni magamról. Egyre hazaszökdöstem, s ha elkaptak és lecsuktak, képes voltam éjjel a zárka szelelőablakán, az őrtől néhány méternyire kiugrani, átlendülni a drótkerítésen, s a hómezőn loholni a vasútállomás felé. Pécssett nekünk, orvoskísérő önkénteseknek szabad kijárásunk volt a városba, mégis merőben fölösleges, bolondul kockázatos szökésekre vetemedtem. A vonatokat már sűrűn razziázták, az állomásokat sok helyt palánkkal kerítették, a kijáratoknál fegyveres örök álltak, igazolvány nélkül katona nem utazhatott. Ha betegként elkapnak, enyhébb esetben kivágnak a kórházból, szigorúbb esetben menetszázadba osztanak, de minősíthetnek szökevénynek is. Esztelen pesti útjaim oka nyilván az idegfeszültséget legyűrni akaró kényszer, hogy másfélével váltsam föl, vagy a dühödés, hogy a szabad cselekvés illúzióját megszerezsem. Másféle feszültség gyakran akadt. Egy eset: Pestről jövet éjjel a vonaton lebuktam, a sárosvi állomáson az őrség leszállított, közrefogtak s vittek kifelé; szerencsére egy vitéz közhuszárt is velem együtt, ő nem hagyta magát, akkora kravált csapott, hogy észrevétlen elosonhattam, s az egyik vagon lépcsőjénél álló kalauz kértem, ha teheti, engedjen a kocsira. Intett, menjek, utánam jött s bezárt a kalauz-fülkébe. Így a járőr hiába keresett, a vonat elindult. Dombóvárt az emberséges vasutas kieresztett és menetjegyet adott Pécsig. A pécsi állomás valahány kijáratánál is fegyveres örök. Igazolványt kértek. Az étterem előtt állótól megkérdeztem, mikor megy tovább a vonat Eszék felé? Délután kettőkor. No, akkor megvárom itt a restiben. Utat engedett. Loholtam ki, mintha veszett kutya lihegne a sarkamban.

(...)

A pécsi barakk-kórházban, 1917 szünni nem akaró hónapjai alatt még nem rendelkeztem a szükséges világnézeti ismeretekkel, gyakorlati és lélektani tapasztalatokkal, így csüggedt apátia és a félresiklott tettvágy rohamai közt hánykolódva vártam, sorsomról miként dönt a jó akaratú ezredorvos. Krónikus tüdőcsúcshurutom ok volt a kórházban marasztásra, de a rokkanttá nyilváni-

táshoz nem elég. Mikor azonban szeptember végén véletlenül kiderült, hogy bal fülemre süket lettem, azonnal kiírt szupervizitre és elbocsátott a kórházból. Hivatalosan a lábadozóban, gyakorlatilag szabadlábbon vártam behívómat a felülvizsgálatra három hétig. Ezt az időt szigorúan végigkoplaltam, hogy minél elrongáltabb állapotban jussak az ítélőszék színe elé, meg muszájból is, mert szüleim és húgaim szűkössé vált nyugdíjból tengődtek, nem terhelhettem apámat segítség-kéréssel. Ocsmányul elvékonyodtam. Csak a puha szívű és puha szájú szerb kislány, Milivoj Milica táplált hébe-hóba csirkesülttel, édességgel, cigarettával, és erősített lelkileg csókjaival. Nyolcvan százalékos rokkantnak minősítettek és megkaptam az obsitot. Amikor elhagytam a helyiséget, a Paradicsomnak ezt az előszobáját, az a határozott érzésem támadt, hogy a levegőben lebegek. Néhány nap múlva, az obsittal kezemben lejelentkeztem valahol, ahol kellett, összeszedtem a motyómat és szaladtam Milicához búcsúzni. Még egyszer utoljára megtömte zsebeimet süteménnyel, cigarettával. Az ablakból integetett, míg el nem tűntem. Sírtam is, nevettem is, de a sírásból Milica kioldott minden keserőséget, a nevetésbe beleoltott minden édességet.

(Folytatjuk)

Városok, álmok, zene

2.

Ha a magam életére gondolok, aki e század elején születtem, mondhatnám, hogy azt az érzelmek elfojtásában töltöttem el. Eleinte otthon egy nagypolgári rendtartás közepette, amelynek hűvösségében, kimértségében, sőt szigorában az érzelmek időzítve és ritkán – karácsony, lakodalom, születésnapok – vagy pedig, s így éreztem mindinkább – érzelgésben, érzelmességben nyilvánultak meg. Igazán leplezni illett őket, mint Jenő bácsi is tette. Férfiak olykor titokban sirtak, de ez valami rettenetes, titkolni való dolog volt. Talán nem ok nélkül emlegette apám azt, amit Bismarckról, a kor egyik férfiideáljáról, a kemény, vasból öntött férfiúról olvasott, hogy özvegye később úgy nyilatkozott róla: – Der arme, kranke Wurm. – Az érzelgéstől való menekvés és a formális, éppenséggel napokhoz kötött érzelmi megnyilvánulásoktól való idegenkedés vitt engem is mindinkább a modern művészetek, elsősorban az ilyen építészet felé. S – most utóbb gondolom – legtöbbször inkább csak erőlködtem, hogy a modern képzőművészeti alkotásokért, irányzatokért lelkesedjem; értelemmel többnyire követtem őket, de érzelmileg igen ritkán azonosultam velük. Nagyon sokáig nem mertem bevallani, hogy ez jórészt erőlködés volt. Nem tudom, hogyan hatott volna rám Kassáknak egyénisége ez időkben, – tehát a második világháború előtt – alighanem még inkább úgy, mint Vas Istvánra, amint azt könyveiben* megírja. Talán a szélső pont, ameddig akkor itthon én eljutottam, éppen Vas István volt, az avantgard felé törekvésemben. Benne mindenesetre mást és többet éreztem, mint az általam akkoriban megismert irányzatokban. (Akiket leginkább be tudtam fogadni, így Klee-t pl. vagy Apollinaire-t csak később ismertem meg.) Arról meg már szóltam itt, hogy mire Kassákkal megismerkedtem, ő is oldódni kezdett. Bizonyos, hogy ő – Kassák – érzelmeket mindvégig egyedül versben árult el és mértéktartással, irántam való rokonszenvét is inkább csak sejtettem. Fülep-ben sokkal inkább kellett érzékelnem kezdettől, sőt éppen velem való indulatos szakításában is, a benne lakozó, őt magát robbanásig feszítő, de leplezett érzelmi feszültséget.

S talán éppen Kassákkal kapcsolatosan keletkezett – szellemi téren mindenesetre – első ízben az a felismerésem is, hogy az új művészeti irányzatokhoz, formákhoz való érzelmi kötődés szintén leginkább az idő műve. Azon a már említett kiállításon, ahol új nonfiguratív alkotások szerepeltek, s köztük neki néhány, a húszas évek elejéről való rajza. Ezek ott már csak nyomozgatásként hatottak, egy valamikori lázadó világ emlékeiként, amibe az, aki akkor már élt, sok mindent beleérezhet, beleláthat. Én például az egész Bauhaust s az én építészeti indulásomat. Lassan így lettem az egész modern művészettel is és építészettel is. Olyasmi, ami valamikor távolított, később meghitté, sőt megszeretetté vált. Amde nemcsak a késői reakálás, a lassú megértés, megszo-

* „Nehéz szerelem” és „Félbeszakadt nyomozás”.

kás, megbarátkozás miatt, hanem mert az idő múlása atmoszférát teremtett köréje – többek között nem kisebb dologét, mint az ember saját magáé ifjúságának az atmoszféráját. A húszas-harmincas évek első modern épületeivel, vagy kubista képekkel, Braque-éival például bizonyos, hogy így vagyok. De e korszak, tehát a század eleji avangardé egészében még mindig valamiképpen, – talán alkatom, hajlamaim folytán is és nem kevésbé továbbalakulásaiban való nem egy csalódásom miatt is – időtől függetlenül – mélyebb rétegeimtől távolabb maradt, marad.

Nem így a század eleji áramlatok, – éppen Debussy korából – post-impresszionizmus, az expresszionizmus, a szecesszió, és sok egyéb, e korbéli formáló, alkotói megnyilvánulás. Mindennap elmegyek, több mint harminc éve Árkay Aladár fasori temploma mellett, s egyre szebbnek, gazdagabbnak, elmélyültebbnek látom. Nem szólva a tökéletes kivitelről, máig megmaradt, épen maradt műves részleteiről. E részletek – általában a szecesszió formavilága – valaha az elképesztés, a lázadás jegyében, vagy szándékával születhettek, de ma már szinte álom- vagy mesevilágnak hatnak. Burjánzásaiikkal, változataikkal, csaknem keleties formagazdagságukkal, – újabban már értékeli ismét őket. Én magam – talán szomszédságom miatt is – erre korábban ráeszméltem. A volt Városligeti, most Gorkij fasorban és környékén, ahol olyan régen lakunk, minduntalan észrevettem ilyeneket. Nem egyedül Árkay Aladár kiemelkedő értékű művében, hanem egyébként kevésbé jelentős épületek, vilákl részleteiben. Gyakran felemásak, szinte keveredettek – de mindig formáló, díszítő igényességgel, s nemegyszer valóban megkapóak. Kapuzatok rácsok, lámpások, oromzatok. E korban szétdobták azt, ami addig volt és a fantáziát elengedve, persze nemegyszer keresetten, szinte játékosan is, formáltak. Az iparosok – még kézművesek – pedig mindezt csaknem kedvteléssel, tökéletesen megmunkálták. Így készítve az utat a későbbi szigornak, puritanizmusnak, majd a sematikus nagyipari gyártásnak. Ez utóbbiban benne, vagy félig-meddig rajta túl esve azonban most mennyire másként látszik mindez! Mesebeli tájnak, mézeskalácsnak, báboknak – mindegy. Az ember álmaihoz mindezenre közelebb van, – úgy értem, nemcsak az enyémekekhez, hanem általában álmok formakeveréséhez, szertelenségeihez. Nem emlékszem, hogy valaha konstruktív, kemény, szigorú szerkesztéssel álmodtam volna, s ilyen álmot még elképzelni is alig tudok.

Le Corbusier első művei viszont talán éppen ezért is hatottak rám álomszerűen. Néhány villájára – főként a Villa Savoye-ra gondolok, Poissy-ben, és a párizsi Cité Universitaire-ben épített svájci diákpavilonjára. Úgy hiszem az ő nagyságát, hatását, máig ható művészi erejét az adta, hogy – elméletein, racionalista megfogalmazásain túl – eredendően álmodott is. Megálmodott valamit, egy formavilágot, s ezt, nemegyszer a ráción is erőszakot téve, kivételes kifejező erővel, belső, mondhatni lírikus töltéssel megformálta, valóságos épületekben. Használatukkal mindig baj volt. De a hatásukkal máig sincsen. Azt, hogy akkor, régen, ifjú építészként erre az útra tértem, s teljes meggyőződéssel, igen nagy részben e néhány épület képének, majd a valóságban megismerésének köszönhetem. Ezek csakugyan olyanok, mintha álomban jelentek volna meg. Fehér, könnyed lábakon álló kubusok – a tájban. S ez, már mint a táj lényeges. Kertben, fák között világlanak, szinte elszállni látszanak. Városban, várost alkotva már másként, sokszor nyomasztóan hatnak. E korai alkotások az építészeti poézis olyan fokán vannak, szinte lebegnek, amihez képest a Pantheon súlyos tömkeleg, s csaknem minden más épület is; talán leg-

inkább a korareneszánsz filigrán loggiáihoz, hamvas formáihoz hasonlíthatók. Ő maga – Le Corbusier – kevés ilyen csinált és korán, – későbbi műveiben már inkább csak kereste ezek hatását. Másoknál is, az ihletettség kisebb-nagyobb fokán – az első művek voltak ilyen könnyedek, lebegőek, álomba illőek vagy abból fakadtak – később az egész mintha tömegesebbé, prózaibbá vált volna. Az elsőben még költészet érződött, sőt belőlük sugárzott. Mint önéletrajzokban az ifjúkor, a gyermekkor már csaknem álomvilágként eltávolodott emlékeinek felidézéséből; talán Proust regényében az első rész, a „Combray” a leginkább példa erre. Jó lélekkel besorolhatom hát őket álmaim közé; nem a magam, hanem mások – a legnagyobbak – álmaiként.

Érthetetlen ezek után, hogy miért idegenkedtem csaknem mindig a szürrealizmustól, a szürrealistáktól. Voltaképpen nekik kellett volna reám a legnagyobb hatással lenniük. Talán mert elsőnek Max Ernst műveit láttam, s ez nemcsak polgárként, konzervatív alkatú emberként képesített el – alighanem szándéka volt – hanem érzelmileg is iszonyatot keltett. S nem egy más, szürrealistának tekintett művész, így Salvador Dalí. Picasso képei is ritkán gyönyörködtettek, inkább erejükkel hatottak. Mindinkább láttam azt – az új művészet egészében – hogy a gyönyörködtetés, amit én talán hagyományból, talán alkati okokból keresek – a műveknek nem is elsőrendű célja. A hatás a célja, az eddigi világ és dolgok robbantása. Voltaképpen talán ugyanaz, még mindig, mint a szecesszióé volt, csak keményebb, élesebb töltetekkel. Ezt irodalomban ugyanúgy érzékelhettem, mint képzőművészetben, az építészetben pedig tudom. Utóbbiban az árát is – sikerült nagy árkot ásnia maga és az emberek között, sőt sikerült őket, s még engem is, újból a múlt felé fordítania. Múlt és jövő küzdelme a művészetben tehát még folyik, ha egyáltalán lehet e kategóriákban gondolkodni, – hiszen én magam sem a múlt vállálásában, éppenséggel visszakívánásában, a restaurálására gondolva élek, érzek, hanem mint valami eltávolodottban már mást látok, mást is látok. Alighanem századunk és nemzedékünk roppant hanyátása ez, – aligha volt ismeretes a barokk vagy a reneszánsz idején, még kevésbé előbb. Hiszen a reneszánsz is egy képzeletbeli antik világot vélt feltámasztani, valójában újat alkotott. Általában inkább a múlt mindenestől való megtagadása, elvetése volt a szokásos. Vagy olykor mindenestől visszakívánása. Mintha ma árnyaltabban látnánk, éreznénk az idő tévutain.

De a szürrealizmus! Alighanem ismereteim fogyatékosága, vagy az ilyen osztályozások kétségessége is az oka; miért nem kapcsolódtam eléggé hozzá. Sőt talán – általánosabb értelemben – azt is szürrealizmusnak lehet nevezni, amihez érzelmileg kapcsolódtam? Így a már említett Klee-n kívül Chagal-t, itt-hon Vajda Lajost? Az ő műveik és az álmok, álmaim világa inkább érnek össze bennem. Különös azonban – és aligha véletlen – hogy a legerősebb, maig szinte növekvő erővel ható és a szürrealizmus körébe vonható ilyen élményem filmből való. Fellini filmjére, a „Júlia és a szellemek”-re gondolok. A filmnek sok efféle részlete közül különösen egyre ami hatásában döbbenetes volt és maradt: – amikor a címszereplő első ízben lát szellemeket, kísérteties dolgokat: a tengeren feltűnedező, lassan közelgő, egészen furcsa alakzatú hajókat. Egyet vagy többet, nem emlékszem pontosan. E hajók szertelen alakzata, koron és életen kívülisége, árbocai, vitorlaszerűségei, közben barokk, szinte építészzerű pompázatossága, színei, – engem többek között Bernininek Szent Péter templombeli nagy oltárára emlékeztettek – minden értelem, szimbólumérzet hiányában is, vagy éppen ezért magukkal ragadtak, lenyűgöztek. S a szó szo-

ros értelmében úgy hatottak rám, mintha magam álmodnám most ezt, vagy pedig mintha én álmodtam volna valamikor s nem Júlia látomása volt. Ez már azért is furcsa, mert – miként az iménti hasonlatból kitűnik – valami barokkos volt benne, én pedig a barokktól mindig idegenkedtem. Talán a szürrealizmustól is ugyanezért? Mély gátlások, feszítettségek, kényszerek és az ezek oldásától való félelem miatt? Fellini filmjének, s főként e részletének látása egy csapásra a szürrealizmus mellé állított. Talán éppen, mert film volt, s filmre inkább való az ilyesmi, mint képre.

E hánykolódásban szecesszió és modernség, oldott és szigorú formálás között gondolnom kell egy jelentős alkotóra, akit közelről ismerhettem – az iparművészként indult, majd kiváló építésszé vált Kozma Lajosra. Korábbi, még a szecesszió időszakában történt pályakezdéséről, akkori illusztrációiról, könyvművészeti és tárgyformálásra, belső berendezésekre irányuló munkásságáról inkább közvetve tudok. Arról a szűkebb körben folyt és többé-kevésbé eldöntöttnek tekinthető vitáról is, hogy volt-e a budapesti Szervita, most Martinelli téren álló, Rózsavölgyi háznak nevezett épület – Lajta Béla kiemelkedő értékű alkotása – létrejöttében alkotói szerepe. Azokban az években ugyanis, fiatal tervezőként Lajta irodájában dolgozott. Ez utóbbit illetően magam is azon a többségi véleményen vagyok, hogy Lajta akkor művészi képessége teljében lévő alkotói egyéniségét, tehetségét, más műveit ismerve csaknem bizonyosra vehető, hogy az épület az ő műve. Persze elképzelhető, hogy egyes részletein Kozma is dolgozott, alakított, finomított. A vitát azért idézem mégis, mert ennek az alkotásnak mindenkori és ma fokozottan időszerűvé vált értékei közé tartoznak mértéktartó, de fantáziára valló díszítései, anyag- és színkezelése. Mondhatnám minden egyéb értéke mellett csaknem ezek miatt szeretem annyira. Szép színfolt a Belvárosban. (Hozzáteve, hogy a helyreállítás során e részleteiben sajnos szegényedett.) Olyan művészi alkotó világot tükröz tehát, amelyben Kozma indult, s amit maga is iparművészként művelt. S olyan igényességet, ami e kort jellemezte – éppen a részleteket illetően is.

En őt magát a harmincas évek elején ismertem meg, s személye eleinte távolítóan hatott. Nem egyszer kicsinyesnek, okoskodónak, nyüglődőnek éreztem. Lakásuk azonban – a Duna-partra nyíló, később rommá vált és a mai Pártközponttá átalakított, hatalmas bérházban – az első, magas színvonalú, aprólékosan megtervezett modern interieur volt, amit láthattam. Ugyanígy a nem sokkal ezután megépített – később sajnos elrontott – Lupa szigeti nyaralója; talán legszebb, leginkább egyéniségéhez szabott, csaknem poétikus műve. Ez időben építette s iparművészként be is rendezte, jó módú építetők számára, kisebb villáit a budai villanegyedekben, – egytől egyig a legnagyobb mesterségbeli tökélyvel, kivittel létrehozott, kívül, belül választékos ízléssel kialakított modern családi házakat. Kül- és belföldön, szaklapokban közölték homlokzataikat, interieur-jeiket. Az igényesség és a kor formai, mesterségbeli színvonala legmagasabb szintjén voltak, – bár kissé egyöntetűek. A bútortárat, textíliákat, edényeket, általában mindent ez a színvonal jellemezte, nemegyszer más kitűnő iparművészek közreműködésével. S e gazdagság mellett a kor csaknem kubista puritánságú formálása, az akkori „új tárgylagosság” szellemében. Később ezek az épületek és otthonok sajnos csaknem mind kárukra alakultak át, mert megbízóik egy élethelyzetére szabottak voltak, és az utódok azokat már másként használták, nemegyszer széthordták, átépítették. Ez a sors ért nem egy, e korszakban mások által épített értékes családi házat is.

Kezdeti idegenkedésem okát alighanem kisebbrendűségi érzések is okozták. Ő elismert művész volt, én kezdő építész. Ő aprólékos, pontos, igényes ember, énnekem ilyen erényeim nem voltak. Ő már a legmodernebb világot formálta, eltolva annak helyességéről, eszmei megalapozottságáról vallott nézetekkel, – én pedig zavaros fejjel imbolyogtam, kitörni készülve addigi világomból, a régi és az új között. A társadalmi különbség is kezdetben nagy volt – én a Belváros nagypolgári légkörében éltem, ő – onnan nézve – szinte társadalmon kívül, művészek és iparosok között. Ez abban is kifejezésre jutott, hogy eleinte magázott, ami – mint sok egyéb – nekem szintén szokatlan volt. Mégis minden valószínűség szerint hosszú időre, igen nagy hatást tett rám; – kevésbé egyénisége, mint inkább egyéniségét is kifejező, azzal egybeforrott művészete. Elsősorban az otthonok, a saját otthona. Aprólékosság, megoldottság, kisebb méretek és következetes magabiztosság jellemezte őket. Mind többször találkoztunk, mindig érdekelték nézetei, tudása, ítéletei, – egyéniségét azonban bár igen kulturáltak, de nagyszabásúnak, színesnek mégsem érezhettem. Inkább a legkiválóbb kismesterek – mint a festészetben pl. Chardin – szintjén állónak, s mint ilyent példaadónak. Később már nem idegenkedtem tőle, egyre inkább becsültem. Voltaképpen a mesterség műves becsületét tisztelhettem benne. Egyszer mondta: nem vállal több munkát, mint amennyit maga, kis irodájával – alig egy-két munkatársa volt – részleteiben is és alaposan végig tud csinálni. Bizvást lehetett volna, magánosok megbízásából jóval több munkája. Köz-megbízásra az akkori viszonyok között nem számíthatott.

Kozma Lajos ily módon a társadalmi és az építészeti átalakulásom, az új, a haladó mellé állásom időszakában ennek az újnak, a haladónak az értékeit képviselte nekem – a puritánságot, a formálás tárgyilagosságát, a mesterségbeli igényességet, tökéletességet. Ma is egyik legszebb művének, s a Belváros egyik legszebb e századi épületének vélem Régi Posta utcai kis bérházát, melynek kapuja fölött postakocsit ábrázoló kerámia relief látható. Nem állíthatnám, hogy akár egyénisége, akár munkássága, művei lelkesítettek volna, de nagy szükségem volt rájuk. Zavarba akkor kerültem egy ízben, amikor a húszas évek legelejéről igen cifrázott, akkori ízlésemről a legtávolabb álló kivitelű vászonkötésű könyv került a kezembe s azon láthattam, hogy kötését ő tervezte. Úgy véltem, hogy e díszítő kedve, képessége folyt át az új követelmények következtében a színekbe, a nemes, igényesen megválasztott anyagokba, ezek együttes hatásába. Koromfekete, okkersárga, élénkpiros színek, fénylő nikkal s más fémek, anyagok – üveg, lakkozás, különféle mázak, kerámiák, szőttek – váltakoztak e hatásokban. De mindig a legújabbak és a legjobbabbak.

A felszabadulás után – lakásukat széthordták, de ő és családja bujkálás után épségben maradtak – igen hamar hasonló új otthont varázsolt. S amíg addig származása okából félreállított ember volt, most a közügyek közepébe került – így az akkor alakult Művészeti Tanácsnak is tagja lett, az Iparművészeti Főiskola igazgatója, majd az Új Építész Körének elnöke. Ebből tömörödtek a közmunkatanácsnál akkoriban szerephez jutott új kollégák. Érthetően és egész emberként érezhette tehát a felszabadulást, a jövőt maga előtt. Nagy megbízást kapott – egy elővárosi középületet. Lelesedett és mindig a legújabb, a legidősebb ügyek mellé állt. Feltűnt nekem, hogy igen gyakran használja a „haladó” kifejezést, és mindent abból a szempontból értékelt, hogy haladó-e. Így is kerültünk első ízben szembe; – én, egy cikkemben szembefordultam, némiképpen divatosnak is tekinthető akkori áramlatokkal, szólamokkal. Ő válaszolni akart, meg is írta, de tervezett viszontválaszom olvastán el-

állt közlésétől s így ez a vitánk – az egyetlen – nyilvánosságra nem került. Ő is becsült engem, s ennek sok jelét adta. „Európai építészet” című akkoriban megjelent könyvem szép címlapját – amit Fülep az Eötvös kollégistáknak felmutatott – ő tervezte. Így hát, ha utainkat később nem is érezhettem teljesen egybeesőknek az 1945 utáni kavargó években, kapcsolatunk korai haláláig – hiszen még középületét sem fejezhette be – töretlen maradt.

Úgyszólván a véletlennek tulajdoníthatom, hogy alig egy évvel halála előtt egész életútját, belső világát számomra reveláló és mások által kevésbé ismert építészeti alkotói megnyilvánulásával találkozhattam. Zártkörű tervpályázatot hirdettek a nagy mértékben romos Gellért szálló helyreállításának terveire. Csak a fürdőszárny volt úgy amennyire ép, használható. Talán hét-nyolc neves építészst hívtak fel a részvételre, köztük őt. En a bírálóbizottságban voltam. Különös emlékem maradt ez a pályázat, már a rövidesen bekövetkezett, diktált építészeti izlésváltozás, a historizáló formálás küszöbén. Többen – igen neves építészek – a formáiban kevésbé becsült épületnek kívülről teljesen modern kialakítását javasolták. Kotsis Iván pedig – nem első ízben – olyan tervvel állt elő, mely szerint az épületet egyszerűsíteni kell, cifraságait, kupoláit, általában a ráaggatott formákat eltávolítani. Úgyszólván lemezteleníteni. Egyik terv – Gádoros Lajos és Preisich Gáboré – ugyanezt mértéktartóbban javasolta, csak egyes cifraságok visszaépítésétől tartózkodott. En magam e felfogáshoz álltam legközelebb. Úgy véltem ugyanis – holott a leginkább „haladó”, az újért lelkesedő, szinte hevülő korszakomban voltam – hogy a Gellért szálló egészében sajátos alkotás, egy korszakot tükröző épület; kulisszaszerűen, csupán kívülről modernné tenni a modern formák félreértése volna, hiszen a belső terek rendszerén, alakításán lényegesen változtatni amúgy sem lehetne. Leghelyesebb tehát akként helyreállítani, amilyen volt – véltem – holott soha nem szerettem, képtelen voltam megszeretni ezt az épületet. Sajátságos, hogy jóformán egyedül voltam eleinte e nézetemmel a bírálók között, csaknem mind a modern homlokzat-alakítást pártolták. Elsőnek Dávid Károly, a Népstadion későbbi építője állt mellém, majd lassan a mi álláspontunk győzedelmeskedett.*

S mit tervezett Kozma Lajos? Valami olyant, amit nem tudnék másként, mint megálmódottnak, csaknem álomszerűnek mondani. Nagy formagazdagságú, szinte elburjánzó formákkal bíró, mesebeli hatású, az említett Fellini film részletre emlékeztető épületet, amilyen a Gellért szálló sohasem volt. De amilyennek talán tervezhette volna valaki – esetleg maga Kozma annak idején az első világháború kitörése előtt. E terven a központi toronyszerű felépítmény helyén sajátos módon attraktív, áttört pavilon vagy kupola féle látszott, s lehetett látni sok más poétikus részletet is. Az egész művészi értékű volt, csaknem keleties, szép, szinte ábrándos alkotás. A valóságtól elvonatkoztatott vágyálom, hiszen lényegében sem a megmaradt addigi szállodához nem volt köze, sem az akkor még uralkodó modern formákhoz. Élete utolsó évében visszaálmódta tehát magát indulása éveibe, valamibe, amit talán titkon mindig szeretett volna csinálni. De Lajta Béla mellett nem tehette, később pedig még úgy sem. Meghalt viszonylag korán, a szecesszióból, a századelőből indulva, s talán – már az elmúlás érzetével – oda visszavágyva, visszatérni akarva. Semmilyen más művében nem érezhettem ennyire azt, hogy a szívéből jött. Ki tudja, mi

* Az épületet ezt követően külsőleg a réginek megfelelően állították helyre, belső helyiségeit Kósa Zoltán igényes és tartozkodó módon képezte ki.

elől halt meg, mit tett, tehetett vagy kényszerült volna tenni az ezután rövidesen bekövetkező új irányzatban, az időleges visszatérésben a történeti építészeti formákhoz.

Ha lehet valami álomszerű számomra a zenében – mert a legritkábban hattott emígy reám – akkor Bartók hegedűversenyének indítása az. A hárfán pengetett hangzatok. A legtöbb szép, magával ragadó, sőt elbűvölő zenében – így Mozartéban is – a zene saját valóságát éreztem mindig, ami jelen van, amiben benne vagyok. Hirtelen alig emlékszem másra, olyanra, amire azt mondhatnám, hogy mintha álomban szólna, s arra sem, hogy álomban valaha zene szólt volna. De ez, e hegedűverseny indítása olyan. Vagy pedig olyan, mint az a valóságos zene, amit már a félig ébrenlét pillanataiban hallunk, távolból, mielőtt teljesen felébrednénk, s aminek ugyanezért mindig valami sajátos hangzása, varázsa van. Jókai tudhatta ezt; ezért írta a már említett „Gazdag szegények” című regénye elején, hogy a hazulról megszökött grófkisasszony, szegényes külvárosi szállásán bálról álmodik, táncolásról, szerelméről, aki elhagyta, majd felébredve még mindig hall zenét – hegedűszót – egy akkor ismert keringő dallamát. Álom és valóság határán nem tudja, mit gondoljon, majd kiderül, hogy alatta, a pincelakásban cigánycsalád lakik, és a családfő muzsikálni tanítja reggelente a rajkóit.

Bartók hegedűversenyének kezdete is így hat rám, mint a mélyből jött zene Jókai megszökött grófkisasszonyára. Valamiről mintha álmodnék, – bűvös dolgokról, amit ismerek, ahová vágyom, ami jó és szép volt, régen volt. Mi lehet az, nem tudom. S hogy ezért, e bűvöletes indításért – nemegyszer láttam, amint az oly korán meghalt, nagy tehetségű Járdányi Pál szép hárfaművész felesége pengeti a zenekarban – vagy másért, mindenféleért, de az egész mű lassan kedvencemmé vált, nemcsak az övéi, hanem mindenek között. Mert a zenének azt az egyik legösibb szerepét, a zenélésnek azt az egyik legösibb módját hozta vissza ez a pár bevezető taktus, amiről csak képzelődéseim vannak, – mi maradhatott fenn belőle hitelesen, nem tudom – az antik és a még azelőtti mediterrán világ fuvalásait, fuvalózó lányait, amilyent a Vénusz születését ábrázoló görög dombormű is ábrázol a római Therma múzeumban. Valami olyan zenélését, ami nem koncert volt, sem tragédia, sem azoknak khatarzisa, hanem valami más – belemerülés egy önfeledt állapotba. Olyan zenéét, amit órák hosszat lehet hallgatni. Fuvalásokét, vagy lanton pengetőkét – elmélázva, az időn kívülre kerülve, talán bor mellett és egyedül. Debussy „Egy faun délutánja” is alighanem efféle állapotot keltett bennem, műként, koncertdarabként, s azért hat annyira ma is rám.

Különös az, hogy ezt éppen Bartók ismétli meg nekem, éppen az ő zenéje hat emígy. Valami nagy kört, életre szóló kerülőt zár le bennem, aminek elején első vonósnégyese, ez a születésem évében keletkezett műve áll. Ma is talán az egyik legszebb, s hozzám talán legközelebb lévő az övéi közül. Mindinkább kezdtem megismerni, érteni, szeretni a továbbiakat, de valahogyan más-ként. Megremegtettek, olykor szinte megostoroztak, és különösen a valóban ostorcsapásszerű rövid, váratlan befejezéseik után megrettentem, egész énemben felrázottan ültem a helyemen. A ritmika olyan hatásai alá kerültem hal-latukra, mint amilyent tapasztalhattam később igazi jazz-t hallgató fiatalokon – fiamon, lányomon, társaságukon. Talán a kétfonórás szonáta és a második zongoraverseny volt leginkább ilyen hatású, meg a „Zene húros és ütőhang-

szerekre" sok részlete. Éppen ezekről olvashattam külföldi zenetudóstól,* hogy Bartók legjobb művei, a modern zene magaslatai. A későbbiek – erről írtam is annak idején az említett „Zenéről” című munkámban – hanyatlásnak ítélte, így éppen a hegedűversenyt, a harmadik zongoraversenyt is. Említettem e könyvet Bartha Dénesnek, aki osztálytársam volt, elkérte. Visszaadva csak annyit mondott: – Igen, igen, ez az Adorno-féle megítélés.

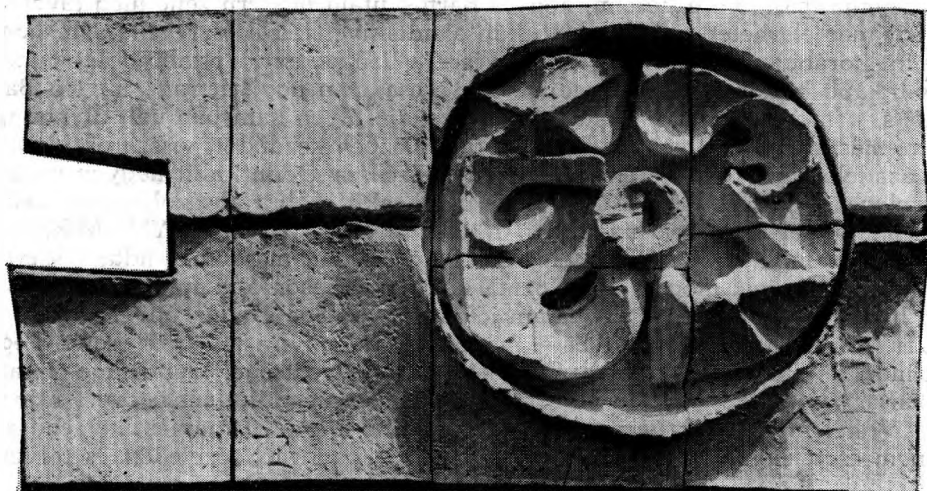
Mindehhez nem értek, s csak a magam érzületeit, e zene reám tett hatásait mondhatom. A két határpont, tehát az első vonósnegyes és a már odakint komponált művek közötti időszakban keletkezettek – valójában java termése – az elmúlt két évtized folyamán, negyvenéves korom után kezdtek mindinkább riasztani, fárasztani. Túlságosan felizgattak, túl keményeknek, nemegyszer agresszívnek éreztem őket. Volt úgy, hogy ha egy Bach vagy Mozart mű után ilyen következett, kis szégyenérzettel elzártam a rádiót. Éppenséggel este, elalvás előtt. Én változtam nyilván, s nem ezek a művek. Egybeesett ez az eltávolodásom a modern építészettel való mind több bajlódással, s a két világháború közötti, majd utáni képzőművészet okozta problémáimmal. Kiálltam értük, de érzelmileg mind ritkábban tudtam azonosulni velük. A fordulópont talán már titkon az 1937-es párizsi világkiállítás hatalmas, reprezentatív modern művészeti pavilonja volt, seregszemle féle. Itt némelyik képtől egyenesen elrémültem, másokat ügyeskedésnek, piacra készültnek véltem. S az egész – néhány nagy hatású műtől eltekintve – csalódást okozott. Derain, Utrillo, Modigliani, Marie Laurencin festészete volt az a határ, ameddig e kiállítást bensőmben követhettem. De ezután még mindig az egész modern képzőművészet, sőt a mindinkább kivirágzó nonfiguratív és más újabb irányzatok elfogadására törekedtem. Ezt – éppen építészként – szinte kötelességemnek véltem s ma is így vélem. Ha sok dologban apám példája hatott rám máig, így tudományos működésemben, úgy ebben Kassáké, mint szintén apa szerepet betöltő valakie ezen a másik téren. S ezért ma is úgy hiszem, hogy helyesen vélekedtem, cselekedtem. Akkor nem lett volna miért, mi másnak az érdekében szembehelyezkedni ezzel, s becsületes dolog sem. Mégis alighanem valami kezdetben nem is tudott, később már érzett hasadásfélébe kerülhettem. Az idő hozta magával sok egyéb közt ezt is.

Amint már többször hallhattam modern zenét – jó ideig alig lehetett – akkor mindinkább érezhettem, hogy a Bartók utáni modern zene még távolabbi, sőt már elérhetetlen nekem. Ritkán akadt kivétel. De észrevehettem, hogy – mint korábban Alban Berg esetében is – a lírikus, az oldottabb dolgok szólnak inkább hozzám. Az ő hegedűversenye csaknem úgy hat rám, mint a Bartóké, s – furcsa módon, – mint Debussy zenéje. Ilyen hatásban volt olykor részem, más modern művekben is, de ritkán. Közben kezdődött visszafordulásom a századelő, a szecesszió felé. Felfedeztem Lechner Ödönt, akit nagyon sokáig képtelen voltam érteni, becsülni. Az a bácsi, akit szobra ábrázol, szinte kedélyesen üldögélve az Iparművészeti Múzeum előtt, lassan – Ybl Miklóssal együtt – valamiképpen apám-féle lett. Megéreztem, majd megtudtam szertelennek tűnő művei mögött – a Kozma Lajoséhoz hasonló – művészi alaposságot, hivatásbeli tisztességet. A nálam jóval idősebb Sós Aladár, építész barátom – ő még ismerhette személyesen – mondta el az annyira jellemző esetet, hogy Lechner, aki munkáival többnyire elkésett, elmélyedtsége, alapossága miatt, éppen az Iparművészeti Múzeum tetőcserepei ornamentikájának tervét rajzolta nagy belemerüléssel, újra meg újra átrajzolta, mert az ornamentika rendszere nem esett egybe az ablakok tengelyeivel. A határidő közeledett és tervező

* André Hodeir: La musique étrangère contemporaine.

társa türelmetlenkedett. – Ugyan minek törödsz annyit azzal, hogy egybeessek, hiszen ezt legfeljebb a madarak láthatják! – De én a madarak előtt is szégyellem magamat! – felelte Lechner. S éppen ez lett számomra az új, a meglepetés e korról – a szertelenség, a formabontás, a hatáskeresés mögött a művészi tisztesség, szinte aprólékosság, a tökéletes, igényes kivitel. Kozma még ennek az örökségét vitte tovább. Majd kezdett elsikkadni sok mindenben, építésben is. S emígy kezdett ez a múlt efféle nosztalgiákat is kelteni.

Bartók utolsó művei tekintetében, ilyen hasadásfélében élve, előbb megzavarodtam, az említett külföldi könyv ítélkezése, a Bartha Dénes szerint Adorno-féle vélekedés olvastán. Szóval ez hanyatlás. A Concerto is. De az ösztönöm, az érzésem mást sugallt. Mert ezek a művek mind tetszetek. A tudatom pedig azt súgta, hogy ennek oka van; aligha tetszenének, pusztán azért, mert népszerűek, vagy mert, ahogyan e könyv a harmadik zongoraversenyről mondja: „banális”-ak. Ilyen csapdákba ritkán estem, s nem hosszú időre. Strauss Richard műveit például, bármily népszerűek, s – erről meg vagyok győződve – nagy kvalitásúak, képtelen vagyok szeretni. Holott ő még hozzá Debussy, Lechner Ödön, Proust, Maillol – tehát kedvenc alkotóim kortársa. Bartók megjárta egy utat, nagyot és keményet, előreivót, majd innen, hazájából eltávozni kényszerült és odakint az újban művészetében ideérkezett. Ki ne hallaná ki – e kinti művekből – a nosztalgiát, valami elveszített után! A Hegedűverseny indításából, a Harmadik zongoraverseny lassú részéből, a Concerto-nak talán egészéből. S ha van zenei álmom, akkor ez az utóbbi mű az. Múlt és jelen, sőt jövő együtt, egy kavargásban – a múlt foszlányai, a jelen fájdalma, a jövő remélt felderülése. Ő, az egész modern művészet által megsejtett, előkészített, előrejelzett világ sűrűjébe, keménységébe és idegenségébe jutott. Ő, akinél keményebb ember, alkotó, művészetünkben nem volt. Altatódalok, gyermekkorban hallott zenék is éledhettek benne, sok minden, sőt minden, ami volt. S ez lehet nemcsak emberi, hanem művészi út is. Wagner Parsifal-ja valami hasonló. És oly megrendítő az, hogy Beethovennek, a leteperő erejű, vad óriásnak utolsó, még egész műve, az „F-dúr vonósnégyes” szinte kisgyermeki vékony hangocskákkal, plim-plim szerű halk pengetéssel végződik. Próbálok hát támaszt keresni e nagyokban, tévelygésnek is érezhető furcsa utamon.

Akiben arcunk folytatódik

*Benned nő világgá
lélegzete lélegzeted
ártériáidhoz-csomózva
görnyedten fejjel-lefelé
– termő? teremő? – útrakészül*

*Lehanyatlász gyöngyfogaid
szögezik nyelvéd koponyádhoz
vulkán ráz vihar gyűrűz benned
ivelnek csontjaid a vér
eleven kútja fölbuzog*

*Kibukkan majd a kín a könny
a rázkódás az iszonyat
az éter-szagú szédület
a műszerek fénye mögül:
akiben arcunk folytatódik*

Öt év

*öt év átváltozásai
jégkorszakok csikódühök
szeretlek szeretlek szeretlek*

*nélküled utak nélküled
hátak hajsátrak hallgatások
sörök sivatagéjszakák*

*hajnali hazahőkölések
félarcod tenyeredbe-zárva
bőröd atlantisza világít*

*csak itt csak így faggatózások
széljárt szobánk ablakmagánya
virágcsokorcsalásaim*

*tél lesz majd megjövők
teák és állólámpák évszakába
hótüggöny mögül kék zene szivárog*

Holnap

*Talán a Tegnap Városának
szent romjait, hit-nyomait kerestem
kafetériáid és könyvesboltjaid
kétszólamú embersűrűjében?*

*Mit akarhattam visszaperelni?
Szent László pénzét,
Léda aranyszobrát,
Anna szőkeségét,
Miklós Jutka marokkótlan fiatalságát
vagy múzeumod szür-realizmusát?*

*Mi ellen tiltakozhattam?
A Regestrum tüzesvaspróbái ellen,
Ády káptalansori fogháza ellen,
mai kis pusmogások határvillongásai ellen?*

*Aki itt jár,
ne a tegnapi Holnap Városából éljen,
aki itt jár,
a holnapi Holnap köveire lépjen.*

Valamilyen kabátot

*Szent Márton püspök
és a pogány Filcsik mozdulatát
mindig azt irigyeltem
mindig azt követeltem*

*Palástot
ködmönt
valamilyen kabátot
terítsen önmagára a világ
fázó oldalára
hogy egész teste meg ne fagyjon*

Balaton

NOÉ SZÓLÓT ÜLTETETT II.

Szüret táján az embereknek megváltozik az arckaraktere. Barátságosabbak, mosolygósabbak lesznek, és könnyelműbbek is. A szüret valaha, harminc-negyven esztendeje közösségi pogány ünnep volt. A gazdák birkát vágtak, és annyi embert hívtak meg szüretre, amennyit csak lehetett. Nótaszóval, vidám tréfák közepette ment a szőlőszüret, délben aztán nagyot ettek a friss birka-gulyásból, és folytatták a munkát alkonyatig. Este venyigetűzek lobbantak a présház előtt, és a fiatalság táncra kerekedett. A gazda és a komolyabb férfiénép folytatta a szőlő feldolgozását. Daráltak, felrakták a préseket, kisajtolták a szőlő levét és hordóba töltögették. A törköly külön hordóba került, lesározták, begurították a pince mögé. – A szüret ünnepi hangulata, közösségi jellege már a múlté. Titkos szertartássá változott, amit szűk családi körben bonyolítanak le. Mindenki titkolózik a szomszéd előtt, mert ugye soha nem lehet tudni... A cukrot jobb tanúk nélkül olvasztani, s a borba keverni, mert a hatóság nem tréfál. Sokan ilyenkor egy-egy kisebb hordót is elrejtene, hogy csökkentsék az adójukat... Az adómentes bor jobban csúszik a torkon.

A sok titkolózás után, amikor a bor sorsát már elrendezték, megkönnyebbülnek az arcok. Mosolygós gazdák kaptatnak fel a dombra, s elégedetten forgatják meg a zárban a pincekulcsot. A forrásnak indult must erős mákony. Ezt még murcinak hívják, s nem is annyira isszák, mint inkább kóstolgatják. A legények, s a gazdák akkor kezdenek először isten igazában nekilátni az ivásnak, amikor a must már nem must, de még nem is bor. Úgy mondják, hogy „kötös”. Tejszerű, kicsit még édes, de inkább már kesernyés nedű, ami furcsa módon ebben az állapotában a kumiszra is emlékeztet. A kötös must tele van szénsavval, s más gázokkal, mérgekkel, melyek mind-mind a fejbe szállnak. De a kötös bornak nehéz ellentállni, itatja magát. S ilyenkor, ezeken az októberi végi estéken érzi a szőlősgazda először, hogy érdemes volt a nyarat, a vásárnapokat végigdolgoznia. Végre kiülhet a pincéje elé, és elbáméskodhat a széles Balaton felett belső Somogy felé. Ezek a holdvilágos októberi esték, éjszakák nagyon szépek. Este tíz óra tájban már minden fűszálon, faágon csillog a harmat, a Balaton vizén széles ezüsthíd ível át, s az ezüsthídon ezüstálmok masíroznak vissza a múltba, előre a jövőbe. Az ezüstálmok megváltoztatják a való világ arányait, a gazda hatalmas lesz, az ellenségei törpék, a tárgyak engedelmesek. Ezek az októberi esték, éjszakák könnyűek, csipkefinomak, ezüstöseks és zenével átítatottak. Az őszibogár kitartóan húzza, nyüvi hangszerét, s ha a bor nem, hát ez a fájdalmas bogármuzsika elandalítja a falusi embert. Ez a szelid elandalodás még senkinek sem árt, ez még a boldogság egyik formája. A legtöbb falusi férfi be is éri ennyivel, legfeljebb búcsúkor iszik egy nagyobbat, vagy ha rokonok érkeznek. Ha ő maga indul két nagy demizsonnal a pesti sógorékhoz, vagy a városba szakadt gyermekei után, vi-gyáz a mértékre. A vonat karácsony és szilveszter táján tele van demizsonos emberekkel, s a demizsonos emberek mosolygósak, boldognak látszanak.

A bajok a nagy novemberi ivászatok idején kezdődnek, amikor a legények már nem szomjúságból, hanem virtusból nyelik a bort. Aki soha nem lakott a Balaton partján, el sem tudja képzelni, hogy mi minden megesik ilyen borgőzös állapotban.

Félek e tárgyban megnyilatkozni, mert könnyen úgy járhatok mint a bibliai Khám, és fia Kanaán. Mint ez ismeretes, a vízözön után Noé bárkája az Ararát hegyén került szárazra. Noé ekkor már 601 éves volt, igazi pátriárka. Az állatokat szabadon engedte, és munkához látott. Mihez kezd az ember a végítélet, a vízözön után? Házat épít? Nem... Búzáat vet? Nem... Szőlőt ültet, aztán nekilát a vedelésnek. A továbbiakban idézem Mózes első könyvét: „Noé pedig földművelő kezde lenni, és szőlőt ültete. És ivék a borból, s meg részegedék, és meztelenen vala sátra közepén. Khám pedig, Kanaánnak atyja, meglátá az atyjának mezitelenségét, és hírül adá künnlevő két testvéreinek. Akkor Sém és Jáfet ruhát ragadván, azt mindketten vállokra veték, és háttal menve takarták be atyjok mezitelenségét; s arccal hátra meg sem láták atyjok mezitelenségét... Hogy felserkene Noé mámorából, és megtudá, amit vele az ő kisebbik fia cselekedett vala.

Monda: Átkozott Kanaán! Szolgák szolgája legyen atyjafiai között. Aztán monda: Áldott az Úr, Sémnek Istene, néki legyen szolgája Kanaán! Terjessze ki Isten Jáfetet, lakozzék Sémnek sátraiban; légyen néki szolgája Kanaán.”

Noé, Jehova teljes hozzájárulásával Khám fiát, Kanaánt átkozta meg atyja vétkéért, mely csak annyiból állt, hogy megpillantotta a patriarkát részegen, lemeztelenedve, s elmondta ezt a sátor előtt testvéreinek.

En vajon beszélhetek-e a meztelenségről? A huszadik századi Noé viselt dolgairól? A bor kivetköztető, földre húzó hatásáról? Khám sorsát vállalva, elmondok néhány történetet.

A Szentgyörgyhegy egyik hegyközségi termelőszövetkezetének a vezetősége néhány esztendeje úgy gondolta, hogy a gyülekezésre nincs méltóbb hely, mint a nagy ászokhordó. Ebben a hordóban már rég nem tartottak bort, inkább csak a pince díszéül szolgált. Kellő mennyiségű bor elfogyasztása után a téesz vezetősége bemászott az akona nyíláson, s letelepedett az ászokhordó aljában. Gyertyafény mellett iszogattak tovább, s ahogy én hallottam, kártyáztak közben. Am arra vetődött az egyik mérges termelőszövetkezeti tag, s boros fejjel nagyszerű ötlete támadt. Az ászokhordó tetején kihúzta a dugót, aztán meggyújtott egy kénlapot, drótra akasztotta és bedugta a vezetőség feje fölé. Szabályosan rájuk kénezett, a dugót is a helyére tette rendesen, ahogy ez egy precíz pincésgazdához illik. – Csaknem haláleset lett a „jó tréfa”, vagy a „mérges tréfa” vége. Az italos vezetőség elég későn vette észre a feje felett égő, csepegő kénseletet, s már alig maradt levegőjük és erejük a meneküléshez. Nagy nehezen azért kimásztak az akona nyíláson, kivonszolták egymást a pince földjére, s erős mérgezéssel feküdtek ott hajnalig.

Ennél persze látványosabb esetek is előfordultak. Balatonszepezden egyik meleg, áprilisi délutánon éppen a kertem végében dolgoztam, amikor a termelőszövetkezeti szőlők felől nagy nevetgélést, majd síkoltozást hozott felém a könnyű, tavaszi szél. A síkoltozás aztán csakhamar újra nevelésbe csapott át. Füleltem. Vártam. Időnként vastag férfihangok törtek az ég felé. – „Mi az ördög történhet ott” – tűnődtem javában, amikor a kerítés mellé érkezett egy barna, erős legény. Demizsont lóbált a kezében. Megállt, nézte mit csinálók, aztán megszólalt:

– Szépen eredt a szőleje...

- Elmaradás is van jócskán . . .
 - Nem látta a Birkás Bélát? Bort akarok venni tőle . . .
- Felpillantottam a hegyoldalba.

- Az előbb még a pince előtt láttam - mondtam.

- Fogadtunk . . . Megnyertem a fogadást - mondta a férfi, aztán elköszönt, elment. - Este aztán hallottam a faluban, hogy milyen furcsa fogadás esett a hegyoldalban. Az öregasszonyok szörnyülködtek, s néhány tájékozottabb asszony azt is tudni vélte, hogy a nyár folyamán eljön az antikrisztus . . . - Az antikrisztus nem érkezett meg azóta sem, de annyi biztos, hogy ezen a tavaszi délutánon jócskán iszogattak a férfiak. Dolgoztak persze rendesen, hiszen a falusi ember akkor dolgozik a legszorgalmasabban, ha egy kis italt nyelt előtte. Dolgoztak, ugratták egymást. Az ugratásból aztán fogadás született. A barna fiatal férfi állta a fogadást. Nevezzük mondjuk I. V.-nek. I. V. a fogadás értelmében meztelenre vetkőzött, s pucér testtel beszaladt az asszonybrigád soraiba, nagy riadalmat és nevetést keltve. I. V. megnyerte a fogadást. A férfiak összeadták a bor árát, I. V. elment és megvette, aztán közösen megitták. Hasonló fogadás Balatonszepezden néhány évvel korábban is esett, de az nem I. V.-vel és nem a hegyoldalban történt. Akkor egy idősebb férfi vállalkozott a pucérságra. A fogadás értelmében este a balatoni úton kellett végigszaladnia, jól mutatkozva az autók reflektorfényében.

Ezek a borgőzös, meztelen ámokfutások valójában az ősi Bacchus-ünnepekre emlékeztetnek, metszetekre, szép ötvösmunkákra, melyek régi ezüst- és ónkupákat díszítettek. - De ha a magyar paraszt ősi szemérmességére gondolunk, akkor e nagy feloldódás, nekivetkezés, a gátlások teljes legyőzése, a jelek szerint csak a mámorító bor segítségével történhetett. Sok bort kellett ehhez meginni a fogadóknak, a nyerteseknek és veszteseknek, s azok apáinak, dédapáinak is.

Mindezideig a vetélkedő, tréfálkozó vidám részekről meséltem, de többben vannak a szomorú ivók, a csendes, mogorva részek. Vannak emberek, akiknek a kikapcsolódás egyenlő a részegséggel, méghozzá a földmerek, gyilkos, butító részegséggel. Ezek az emberek vasárnapról vasárnapra a pad alá, asztal alá isszák magukat és eszméletlenül hevernek napokig.

Húsvét hétfőn végignéztam a fiatal, serdülő legények önmérgezését. Kora reggel, hét óra tájban elindultak a hegyközségből a falu felé. Dél tájban jöttek, tántorogtak vissza. De a lábuk már nem bírta a kaptatót. A kertem mellett vezető mély vízmosásos úton összeestek, és fekvé maradtak. Hármuk voltak. Egyik talán tizenhat éves a másik kettő még tizennégy sem. Szürkülettel tértek magukhoz. Feltápáskodtak, összekapaszkodtak és nekitántorodtak az éjszakának.

Ennél szomorúbb már csak az asszonyok esete . . . A falusi asszonyok többnyire szeretik a konty alá valót, lenyelnek egy-két pohárkával, de többet aztán nem, szigorúan ügyelnek az illedelmes mértéktartásra. A hegyközségben azonban, főleg a régi vincelléresszonyok között akadnak nagy ivók, s olyanok is, akiknek a szervezetét már tönkretette a bor.

Az elváltozó, rombolódó emberarcok után a táj változásairól, torzulásairól is kell még beszélnem.

A Balaton-felvidéken a táj egészséges, esztétikai képéhez szervesen hozzátartoznak a gondozott szőlőtáblák, s a szőlők közé ékelődött fehér homlokzatú, nádfedeles pincék. Vannak olyan települések, ahol szinte minden négyszögölnyi földet megművelnek a helyi lakosok, a letelepült kisbirtokosok, s a

gondozott szőlők felkúsznak a meredek hegyoldalba, egészen az erdő széléig, de olyan településekkel is találkozunk, ahol a hajdani szőlőkultúrák helyén ma parlagföldek, gatzenger és csihar riasztja a szemet. Badacsonyan, Balatongyörökön, Balatonszepezden gondozott, szeretettel ápolt szőlőkkel, új telepítésekkel, nagyvonalú kordonosítással találkozik az idegen, de Balatonfüreden a vasút és a víz között, továbbá Balatonudvariban, Pécselyen és a Szentgyörgyhegyen inkább csak pusztuló, gatzengerbe vesző kultúrákra bukkan.

Számomra a legmegdöbbentőbb Balatonudvari és a Szentgyörgyhegy. Néhány esztendeje Balatonudvariban járva, a hegyoldalba is felkapattam. A meglepetésem óriási volt. Vászoly felé haladva megálltam az erdő alatt. A Balaton környék egyik legszebb panorámája tárult ki előttem. A tihanyi félsziget úgy tűnt, a tenger közepén áll, vízbe ejtve, furcsa ékszerként. A partvonal párákódbé vészett. A Balaton innen fentről, szinte már tengerként hatott. A messzi táj gyönyörű volt, de a közvetlenül körülölelő sívár. Egy búzatábla szélén álltam. A búza az erdei talajon csak harminc centiméter magasra nőtt, s gyéren borulgatott kalászba. A búzatáblában szőlőindák csápjai kanyarogtak mindenütt. Vadszőlő és oltványszőlő vegyesen. A sárguló búzában furcsán hatott a sok zöldellő tő, és tenyérszerű szőlőlevél. Ha az ember jobban szemügyre vette ezt a furcsa táblát, akkor a szőlősorokat is felismerhette még... Nem tudom mennyi búza termett a Noszlopi-hegy alatt, de hat mázsánál több aligha... Csak következtetni tudtam a történetekre. Nagyüzemi művelés alá vették az erdő alatt a földeket. A szőlőt kivágták, bizonyára öreg szőlő volt, és a helyére búzát vetettek. Csakhogy a szőlő kiirthatatlan. Amíg egy darabka gyökere a földben marad, újra és újra kihajt, vesszőt nevel. A Noszlopi-hegy alatt a földek egyébként is szőlő alá valók és nem búza alá... De az erdő alatt a parcellákat csak kézi erővel lehet megművelni... A tanulság kézenfekvő. Vissza kell juttatni ezeket a szőlőföldeket annak a néprétegnek a tulajdonába, akik, s akiknek az apái, nagyapái száz és száz esztendeje művelik, művelték. Azoknak a kezébe, akik nem restelltek vasárnaponként felgyalogolni Udvariból a Noszlopi-hegy alá, akár esett, akár fűjt.

A Szentgyörgyhegy tragédiája súlyosabb. A hegy magasabb, ebből eredően az eróziós károk itt már sok helyen kijavíthatatlanok. A teraszok leomlottak, a hegytetőről lezúduló víz sok helyen lemosta a termőtalajt, elpusztította az utakat. De mi is történt? A szentgyörgyhegyi szőlőket, beleértve a kőzsákok alatt fekvőeket és a zártkertieket is, a mezőgazdaság szocialista átszervezése után nagyüzemi, termelőszövetkezeti gazdálkodás alá vonták. A tervezők és a kivitelezők előtt a korszerű mezőgazdálkodás legszebb eszméi lebegtek. A kis parcellákból nagy táblákat alakítottak ki, sok helyen így lebontották a támfalakat. Kiderült aztán, hogy a magasan fekvő szőlők gépekkel, nagyüzemileg művelhetetlenek. A termelőszövetkezetek először zavarba jöttek, aztán bérbe adták a magasan fekvő szőlőket. A bérlők nem törődtek a talajerő utánpótlásával, nem javították a támfalakat, utakat, hanem évről évre rámetasztették a szőlőre, hogy még nagyobb termést érjenek el. Rablógazdálkodást folytattak. A szőlő ezeken a táblákon felmagasodott, majd fokozatosan tönkrement. Ekkor elkövetkeztek a gazdátlanság esztendei. Az eróziós károk tovább növekedtek, s a Szentgyörgyhegy kezdett egy nagy gatzengerre, csiharos pusztára hasonlítani. A Szentgyörgyhegyen 1930-ban még 1000 holdnyi termő szőlő volt, de 1970-ben már csak 700 hold. A termelőszövetkezetek közben telepítettek ugyan 360 holdat, de ez a 360 hold bent van a hétszázban.

A hegy megmentésére Tapolca lakói, valamint a három szentgyörgyhegyi

falu, Raposka, Hegymagas és Kisapáti már évekkel ezelőtt szövetkezett. De a károk helyrehozása nagyon lassú. A magasan fekvő, csak kisüzemileg művelhető szőlőket fokozatosan visszaadták régi tulajdonosaiknak, vagy eladták. A kijelölt zártkertekben a termelőszövetkezeti tagok is sorra megkapták a nyolcszáz négyszögöl háztáji szőlőjüket. Ahogy Tapolca alumíniumvárossá kezd alakulni, kertigényükkel fokozatosan jelentkeznek a bauxitbánya munkásai is. Tapolca városi tanácselnöke, Baski Sándor nemrég elmondta nekem, hogy 1970–71-ben a Szentgyörgyhegyen 400 birtoktest cserélt gazdát. Ez a nagy szám jól jelzi, hogy milyen ütemben indult meg a szentgyörgyhegyi rekonstrukció, aminek a birtokrendezés, a tulajdonviszonyok végleges rendezése az alapja.

Egy nagy probléma azonban Szentgyörgyhegyen is, s szerte a Balaton körül még továbbra is megoldatlan. Ez pedig az épületek gondja, ügye. Az építési hatóságok külterületre nem adnak ki építési engedélyt... A szőlőműveléshez, gazdálkodáshoz pedig valamilyen épület mindenképpen szükséges. Még hozzá olyan épület, amiben a bor, a gyümölcsök és a szerszámok tárolásán kívül arra is mód van, hogy a tulajdonos ott aludjon a családjával együtt. Sem a Szentgyörgyhegyen, sem Balatonudvariban nem lehet úgy szőlőt művelni (még kétszáz négyszögölön sem), hogy a gazda a szükséges szerszámokat tíz-húsz vagy száz kilométerről cipelgeti magával. És mit csinál akkor, ha ráesteledik? Minden szombat este visszautazik a városba, és másnap újra vonatra ül? S ha napközben megered az eső?

Régen természetes dolog volt, hogy a szőlősgazda a birtokára emelt egy préházat, pincével, kis lakószobával... Erre a természetes emberi gyakorlatra, ami egyébként a világon mindenütt általános, ajánlatos lenne visszatérni. Így nemcsak a pusztuló szőlőkultúrák gondja oldódna meg, hanem nagyon sok kispénzű munkás, tanár és alkalmazott nyaralása, vikendje is. Magyarországon százezrek élnek, akik nem kíváncsiak a Balaton fényűző villasoraiba... Nagyon jól beélnék az erdő alatt is egy kis parcella szőlővel, amiben eldolgozgatnának családostól. Így jó levegőn töltenék a hét végét, a szabadságukat, a gyermekeik állandóan friss gyümölcshöz, zöldséghez juthatnának, és az egész család felüdüléshez. Ehhez csak egy paragrafust kellene megváltoztatni az építésügyi minisztériumban. Egy biztos: Épület nélkül semmiféle gazdálkodást nem lehet folytatni, s ha nem engedélyezik a tájba illő, ízléses, fehér homlokzatú pincéket, akkor előbb vagy utóbb ideiglenes bódék lépik el a hegyoldalakat.

(Vége)

Ősapám, a vidám szerzetes

*Kullancs, királytövis csuhája ráncán,
szagát se türték rendtársai s a perjelek.
Ha veszperát fennszóval fujt a nyáj,
hangja kenetlen kocsikerék nyikorgott.*

*Otthagya falait, a göndör ég alatt
mint kerge kecskebak ugrándozott,
kurjantva bődülőt, akár a szarvasok
sebzett gyönyörrel, suták közeledtén.*

*Megbujt az ó-malomnál, hol a lányok
pendelyt ledobva pucéran elheverték.
Görcsös szárai, élőfák, földbe-vertek,
olvadó gyantát izzadtak rostjai.*

*Pendülő pánsíp fityegő, néma olvasója,
a szerzetes-kötél lánykerítő hurok!
Szepegő szüzet cipelt a vad bozótba
s parázna faun-szarva kajánul villogott.*

Kozmikus párhuzam

*Vénusz, lobogóhaju istennő,
főlizzol, eltűnsz diadaliveiddel,
fáklyás testőreid sorfala közt, –
táltosaid nyerítését idehallom
de a fanárok zaja csönddé foszlad;
magas palotádból
látod-e csillagunkat
s mint itéled?
„Még ki se gyultál, én voltam, – feleled, –
s ha vakdüh véletlene tűzszemed kioltja,
akkor is fénylek!”*

„PANNONIA PICTA”

Bérce Gábor és Rétfalvi Sándor kiállítása Pécsen

Vésővel és ecsettel felidézni egy költő szellemét – e feladat, gondolom, izgató kihívás. De nem buktatók nélkül való, különösen az olyan ünnepi alkalmakkor, mint ez a mostani 500 éves Janus Pannonius-évforduló, amelyek szinte csábítanak arra, hogy – magának a nagy költőnek, a megidézendőnek a kifejezésével – magunk is „panegyricus”-ra gyűjtsünk emlékeztetőre.

E mostani tárlat művészei elkerülték az ünnepi alkalmak s egyben a „kézenfekvő megoldások” csapdáit. Nem Janus Pannonius elképzelt alakját, életének epizódjait, mégcsak nem is lírai verseinek – igencsak csekélyke – megragadható tartalmait öntötték bronzba, vésték rézlapba, linóleumba. Egész mást csináltak. Megpróbálták lerajzolni, megvésni *önmagukat*, önmagukat abban a pillanatban, amikor Janus Pannonius költészete hatott rájuk. Azt az érzés- és asszociáció-világot tették láthatóvá-foghatóvá, amelyet Janus lírája földeztet bennük. És ezzel ráhibáztak az egyetlen lehetőségre, amellyel egy lírai költő emléke előtt hódolhat az ecset és a véső mestere, lévén ez a lírához egyedül adekvát módszer – magának a lírai költészetnek a módszere. Ugyanis: a lírai költészet sem azzal hat, hogy versbe szed bizonyos tudattartalmakat. Az igaz költő valahol ott kezdődik, hogy fölillant egy képet a világból, mégpedig olyan képet, amely megindít az olvasó fejében egy bizonyos képzettársítási mechanizmust, egy sajátos asszociáció sort. A líra örök csodája, hogy ez az asszociáció sor egyszerre számot ad a költőről is, a világról is, amelyben a költő él – és egy kicsit arról az emberről is, aki elolvassa a verset... Nos, a kiállított műalkotások is kissé ezzel a technikával készültek. A festő, a szobrász elolvasta a verset, utána lerajzolta, megvéste azt, ami benne akkor föltámadt, és ami – az én tapasztalásom szerint – azt a hatást váltja ki többé-kevésbé a nézőből is, amelyet valamiképpen a Janus Pannonius-vers a saját eszközeivel, saját módszereivel, fölillantván a költő – fizikai vonásaiban ismeretlen – arcát, és azt a világot, amelyben élt; és egy kicsit a mi saját világunkat is, hiszen Janus-verset ma nem tudunk XV. századi fejjel olvasni: mi a XX. század szemével és érzésvilágával közelítünk a janusi lírához, és hogy Janus Pannonius mekkora költő, azt épp az a tény jelzi, hogy ezt a lírát valahol a sajátunkénak, mainak, hozzánk szólónak érezzük máig is, ötszáz évvel halála után.

Tényleg: milyen „modern” ez a Janus Pannonius-i líra (ha másra nem, e tény fölfejezésére, tudatosítására mindenesetre kiváló alkalom volt ez az ötszázadik évforduló). Pedig a versek reneszánsz fogantatása letagadhatatlan: a mitológiai alakok és utalások sűrű ornamentikája úgy átfonja és beszövi, mint az indák a fákat a forró égővi erdőkben. A Janus Pannonius-i csoda: ez a mitológiai lián-dzsungel nem fojtja meg, nem nyomja agyon a költészetet (legalábbis az életmű tekintélyes hányadában); és maguk a műfajok és műformák is, a hódoló versek és panegyricusok – mert Janus persze mindenféle verset írt, megcsinálta a korabeli költői penzumokat, a kötelező dicshimnuszokat a mecénásokhoz és fejedelmekhez stb. – ezek is egy adott kor jellegzetességei... És mégis: a Janus-költészet, mindezekkel együtt és mindezek ellenére is hallatlanul modern. Elsősorban talán a személyessége miatt: a tanköltemények és dicshimnuszok rétegei alól olyan elementáris erővel lobognak elő saját személyes fájdalmai, betegségei, nyomorúságai, a test kínja és a lélek elesettsége, a félelem és a halál – mindez oly elemi és személyes indulattal sugárzik bele a versbe, hogy ettől máig érvényes lírikus Janus Pannonius. És a mitológiai utalások dzsungel-erdősége sem nyomja agyon a verset: a személyes sors élményeivel megigéző lélek képe a tiszta arányok olyan kánonjával rajzolódik elő e mítosz-lián szövetén, hogy az egész kompozí-

ció szinte racionalizmusával tüntet. Racionalizmus – újraolvasva Janus Pannonius verseit, ez volt a legnagyobb fölfedezés saját magam számára: a reneszánsz legmélyebb vonása talán nem is az a közhelyszerű életöröm és vad élethabzsolás (a középkori asztetizmussal szemben, amely a valóságban persze ugyancsak inkább elvi értékű volt csupán), amit a középsikolában „reneszánsz” címen tanultunk. Hanem: a töprengés. Janus Pannonius verseinek összességéből nem egy vérbő, kicsattanó képű, érzéki örömköket, vagyont és hatalmat hajkurászó főúr, hanem egy talán sápadt, kitágult szemű, elgondolkodó-töprengő férfiarca formázódik elő. A reneszánsz másik arca. Annak az embernek az arca, aki belevetettett egy gondviselés nélküli világba, maga van, egyedül, társa és támasza csupán a tiszta értelem; a töprengő ember, aki gondolataival ragadja meg a világot, s akinek lelkében – ezért – egyszerre szökken szárba a diadal-érzés és a szorongás...

Bérces Gábor képei valahol itt: a tobzódó díszítmény-gazdagság és a tiszta arányok sajátos dialektikájánál próbálják egy tűnő pillanatig megragadni Janus Pannonius költészetének lelkét. E tárlat tábláin, a különféle technikával készült képek legtöbbször egy reneszánsz, vagy reneszánszi reminiscenciákat ébresztő kis díszítőelem uralkodik. Egy sajátos kis spirálvonal, amely önmagából indul, lecsavarodik önmagáról, mint a csigaház görbéje, aztán széles ívet fut be, majd szinte tükörszimmetrikusan lezárja önmagát, visszacsavarodik önmagába. Ennek a sajátos vonalnak, mint alkotóelemnek a legkülönbözőbb, zsúfolt kombinációival találkozunk a képek legtöbbször, de nem összevissza, hanem rendszerint mezőkbe vagy sávokba rendezve, hol az időtől megsápasztott arany, hol a múlt századok során sötétbarnára feketült bíbor vagy a szürkévé hályogosult ezüst alapszínén (valamennyi a reneszánsz piktúra komoly, napjainkra megpatinásult tónusait idézi); és ezek a sávok és mezők, amelyek a túlburjánzó ornamens-vegetációt hordozzák, ugyanakkor tiszta és racionális mértékviszonyaikkal tüntetnek s közvetítik számunkra az arányosság és az arányok szemléletének örömét, legtöbbször talán a *sectio aurea*-t, amelyet ugyan még az antik kor fedezett föl, de amelynek a reneszánsz jött rá újra az izére... Egy szóval: a túlburjánzó díszítmény s a tiszta kompozíciós arány egymást kizáró s mégis egységet adó furcsa dialektikáját keresik Bérces képei, amelyből – első közelítésben úgy tűnik – a Janus Pannonius-i líra felszíni feszültségei is fakadnak, s amely lírának Bérces, mint látszik, nem is képi rendszerét és világát, de az ezeket meghatározó elvet, ha úgy tetszik: e líra „metafizikumát” próbálja megragadni.

A reneszánsz díszítőelemekkel benépesített s tiszta arányokkal kimért terekben persze azért fel-feltűnnek a Janus Pannonius-versek hangulati elemei és tárgyi motívumai is: a magas, nyitott egek, a Janus lelkének oly kedves fák stb. És olykor az arcok: ezek a töprengő, elgondolkodó, fiatal férfiarcok, mint a „Ferrara diákok” vagy a „Marcello panegyricusa” c. képeken, amelyek a maguk töprengő mivoltában a Janus Pannonius-i költészet egészét egyszerre idézik. Persze ezek a tematikus motívumok csak nagyon távoliak, elmosódottak Bérces Gábor grafikáin, szinte sejtelemszerűek – de nem is kellenek ide tárgyi rekvizitumok, mondjuk a Janus-epigrammákból, ha egyszer sikerült a mélyebben fekvő s meghatározó mechanizmusok közvetlen felidézése... Mint például a „Vadászat” c. képen, ahol pedig Bérces még tovább is ment egy lépéssel s szétördelte a szép arányú reneszánsz képtáblát, s a részmezőket, akár egy sereg dominót, összevissza tologatta egymás mellett, ezzel már egy olyan későbbi (öt-száz évvel későbbi) kor lelkét idézve, amely kornak nagy érzéke van a tördeléshez és kevés a reneszánsz értelemben vett tiszta arányokhoz. És ez a kép mégis, a maga szétördeltségében is valahogy „arányos”: az összevissza átrendezett mezők megőrizték saját méretviszonyaikat, s ezzel (tördeltségükben is) racionalizmusukat, s ez a racionalizmus a kompozíció közepén bevilágító két fehér folt ablakán át oly tiszta értelmet sugároz, hogy az embernek belesajdul a szíve: Bérces Gábor kiállított alkotásai közül – legalábbis számomra – ez a „Vadászat” idézi föl legmegragadóbb erővel Janus Pannonius lelkét és szellemét, és egyszerre egész költészetét is.

És ezért: a formákban kifejeződő racionalitás szuggesztivitásáért érzem janusi szelleműnek, a Janus Pannonius-versek lelkületével rokonnak Bérces Gábor „Emlékezés”-sorozatának darabjait, amelyekről pedig már a reneszánsz, vagy inkább rene-

szánsz-izű kis díszítőmotívum is elenyészett. Ezek az alkotások talán idegenszerűnek tűnnek a kiállítás reneszánsz fényei és káprázatai közepette. De ne ítéljünk elhamarkodottan, mondván: ezeknek az egymásra hajigált színes hasáboknak, az ötszáz évvel későbbi kor konstruktivista élményeit idéző lemeztelenült geometriai alakzatoknak aztán igazán semmi közük már Janus Pannoniushoz. Mert van közük. Bizonyításul felidézem Janus egyik, s éppen pécsi illetőségű, latin epigrammájának néhány sorát. Az epigramma címe: *De corporis mathematicis*, azaz „A geometriai alakzatokról”.

Pont az, amit – nem lévén része – nem oszthatsz.
Mozgó pont nyoma könnyü-kecses vonalat von.
Két metsző egyenes kifeszíti magával a síkot,
Mely lefelé vagy föl mélységbe semerre se terjed.
Kétszer két sikidom már testet metsz ki a térből,
Három mérete van: hossz, szélesség s a magasság ...

Íme, ez is Janus Pannonius, a síkok és idomok tudója – a költészetéből sugárzó arányérzék és racionalitás egyik forrásvidéke talán épp itt keresendő, a természetkutató matematikus tiszta világában.

De térjünk vissza a versekhez és a képzőművészeti alkotásokhoz. „Kétszer két sikidom már testet metsz ki a térből.” Nem tudom, Rétfalvi Sándor ismerte-e korábban a geometriai alakzatokról írott epigrammát – nem valószínű. És mégis: amikor megpillantottam a „Pannonia dicsérete” sorozat I. számú darabját, e bronzba öntött képmény geometrikus alakzatokkal, ahol szögletes síkok szikár testeket metszenek ki a térből, talán egy dunántúli bazalthegy vagy kőbánya ihletése nyomán – szinte fölkiáltottam meglepetésemben: Rétfalvi ezt a tájábrázolást „rendeli hozzá” Janus Pannonius tájszeretetéhez – micsoda találat! Találat, mert nem kézenfekvő találkozásról van szó, nem az idézőjelbe tett „téma” találkozásáról, hanem az életérzés és gondolkodás mélyrétegeinek összecsendüléséről, arról a csodáról, ahogy a szobrász „ráérez” egy ötszáz év előtti költő rejtettebb világára.

Hadd időzzem el még egy pillanatra a „Pannonia dicsérete” sorozatnál, amelynek darabjai talán a legkedvesebbek nekem a kiállított plasztikák között. Tájszobrok. Hogy ennyire lenyűgöznek, annak oka, hogy egy ilyen, két tenyérben elférő, zárt kompozíciójú kis bronz-alakzat képes a lankáival és domborzataival végtelenbe simuló pannon táj teljességének és nyitottságának élményét felidézni és szuggesztálni. És ráadásul oly módon, hogy ugyanakkor megéreztetni velünk azt a látást és lelkületet is, amellyel az egykor volt Költő e táj szép vonalú lankáit szerette. És mindezekon kívül is még valamit megéreztet: a janusi költészet egy olyan vonását, amely egyébként mintha háttérbe szorulna valahogy e tárlat alkotásain: a tiszta erotikumot. Nézzük csak meg alaposabban például a „Pannonia dicsérete”-sorozat sorrendben utolsó (V. sz.) alkotását: négy apró dombbal gazdag lankás vidéket mutat, a völgy rejtőző ölen bokornyai présházzal; de ha kissé hátrább húzódunk a kompozíciótól, lehetetlen nem fölismernünk e halmos-lankás forma-egészben egy női test torzóját. Egyetlen téridombban sikerült itt Rétfalvinak megragadnia tájat, embert, lelket – tudniillik a művészet lelkét, a diadalmas Éroszt, hiszen minden költészetnek szülője ő, a világ láványán érzett érzelmi gyönyörűség.

A Janus Pannonius-i tájélmény és -líra absztrakciótól nem idegenkedő szobrászi megragadása egyébként azért is érdekes, mert Rétfalvi többi munkája egy kevésbé elvont réteg felől közelíti meg a janusi versek világát: a költészet metafizikuma helyett a tárgyi valóság elemei felől. Például annak a Janusnak a tárgyi világa felől, aki ifjonti heveségében sohasem habozott tollat és öklöt rántani önérzete védelmében, és aki személyes sérelemnek vette a butaságot, a korlátoltságot (még akkor is, ha nem ellene irányult); aki nagyon tudott vívni szellemének élesre fent spádájával, a gúnynyal; s akitől bizony a szabadszájúság sem volt idegen ... Rétfalvi bronzainak másik csoportja ezt a vagánykodó, csipős nyelvű ifjú Janust keresi és találja meg, például a Szilviának írott epigrammára formázott kis kompozícióban (aki, emlékszünk, szemrehányást tett Janusnak, mondván, tőle való a gyerek, mire költőnk azt felelte: aki

mindig tövisek közt jár-kél, hogyan vádolhat *egy bizonyos tuskét a bajaért?*), vagy azon a domborművön, amely a tehetségtelen Pálnak címzett epigrammát idézi (aki, mint Janustól tudjuk, oly rossz verseket írkált, hogy még javíthatni sem volt érdemes azokat). És leginkább és legsikeresebben azon a bronzon, amelyet „Az udvaroncok szerencséjének forgandóságáról” írott epigrammának szentel Rétfalvi. A kompozíció lezárt mezőjébe csupán a felfúvott arc fér be (leeresztett szemhéjjal, amely mögül érződik a szem ideges reszketése, a félelem a következő pillanattól), valamint két felpuffadt s a kompozíció szélében görcsösen megkapaszkodó kéz – Rétfalvinak itt egyszerre sikerült elcsipnie nemcsak Mátyás király forgandó szerencséjű udvaroncainak, de minden idők bármely hatalmassága mellett udvaronckodók sorsának tragikomikumát, a pöffeszkedés és a következő pillanattól való reszketés viszolyogtató és ugyanakkor röhögni való elegyét.

Ez utóbbi alkotások módot adtak Rétfalvi Sándornak arra, hogy megmutassa, milyen ragyogó érzéke van a groteszkhez, a humorhoz. Ritka érzék, s különösen egy olyan művésznél, aki a tragikum mélységeihez való affinitását olyan lenyűgöző és megdöbbentő alkotással demonstrálta már, mint a pécsi Tettye szikláin felállított, keszten függő Krisztus. Ritkán van oly torokszorító élményben részünk, mint amit az a hosszú szögeken lógó, kicsavart és deformált, a megválthatatlan testi szenvedés iszonyú realizmusát és a szenvedés egész metafizikáját egyszerre kifejező emberi test vált ki belőlünk... Ám a tragikum és a groteszk mellett még egy harmadik rétege is van Rétfalvi szenzibilitásának: érzék a halk és tűnő líraisághoz, amelyet tájplasztikai mellett leginkább az „Egy dunántúli mandulafához” című kis bronz mutat föl számunkra.

Végezetül néhány szót a Janus-portrékról.

Azzal kezdtem, hogy a két művész nem illusztrálni akarta Janus Pannoniust, alakját, életét, verseit, hanem – a nehezebb, ám a művészethez egyedül méltó utat választván – az élmény ábrázolásának kerülő útján idézik fel Janust... Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy nem lennének képzőművészek, a tustoll s a véső mesterei, ha nem tennének kísérletet arra, hogy a lelkükben „összeáll” Janus-arcot explicit módon is megjelenítsék. Ezeknek az arcképeknek semmi közük az egykori „modellhez”. Janust ugyan Mantegna megfestette, Galeotto Marzioval egy képen, de ez a festmény elvesztett, s az egyetlen hitelesnek tekinthető ábrázolat-féle (talán valami pecséten vagy könyvtartozékon) a kor szokásának megfelelő szakállas-bajszos arcot mutat egy püspöksüveg alatt, ahol is a szörzet redői tökéletesen elfedik az egyéniesítő vonásokat – Janus Pannoniusnak nincsen arca, csak az az egyetlen hiteles, amely versei nyomán lelkünkben él. Szembesítsük hát ezzel az arccal a kartonra lehelt s bronzba vésett másolatokat.

Rétfalvi Janus-portréja tiszta, szinte klasszikus vonású férfiarc – ha egy kicsit teltebb lenne, akár odasorakozhatna a rinascimento klasszikus szoborpéldái, a régi görög szoborfejek mellé. Ez a Janus azonban nem telt arcú, hanem csontos, szinte szikár (fiatalságában is az), sápadtsága még a bronz patináján is átüt, hogy kiemelve azt az elgondolkodó-töprengő, bölcs szomorúságot, amit ennek a fiatal arcnak a vonásai hordoznak – íme, ezen a ponton Rétfalvi Janus-portréja találkozik azzal az arccal, amely bennem, a Janus Pannonius-versek olvasójában kialakult a Költőről...

A Rétfalvi-portré azonban egyéb kijelentéseket is közvetít Janusról. A művész közvetlenül az áll alatt metszette el a hozzáképzeltető testtől a fejet, s hosszú, a valóságosnál sokkal magasabb, elrajzolt püspöksüveggel koronázta (rajta feliratként az epigramma annak az embernek a sorsáról, akinek neve valaha János volt, aztán Janus lett, hogy a múzsa megkoszorúzta fejét). Ez a nyakáról lemetezett fej s fölötte a hosszú süveg együtt: miként egy felkiáltójel.

Töprengő felkiáltójel egy mondat – elején, amely mondat, mi ezt ma már tudjuk, ezzel a szóval végződik: Mohács. Ő, szerencséjére, nem tudhatta. De a jeleket látta és töprengett, s békességért esengett Mars istenhez, szegény, megfáradt pannon népének, összeugrott a királlyal, aki nem fordított figyelmet (vagy legalábbis nem elegendőt, szerinte) a fenyegető rémre, összeesküvésbe bonyolódott, menekült, meghalt... Íme, egy felkiáltójel története.

Bérce Gábor Pannonius-arcain ugyancsak a töprengés dominál. Bérce két kompozíció változataival is kísérletezett. Az egyik a Janus-név eredeti viselőjének, a kétarcú istenségnek kézenfekvő asszociálásával, amire van is némi alap, hiszen a mi Janusunk is kétfelé tekintett egész életében, csak nem előre-hátra az időben, hanem jobbra-balra a térben: egyszerre a művelt Itália felé, ugyanakkor a barbár szülőföld irányában, egyszerre figyelt a két házra, mindkettőben otthon volt és egyikben sem volt otthon, mert az egyikben mindig hiányzott a másik. Bérce kétarcú portréi e kettős hiányérzetet tükrözik, a kettős hiány kiüresítettségét.

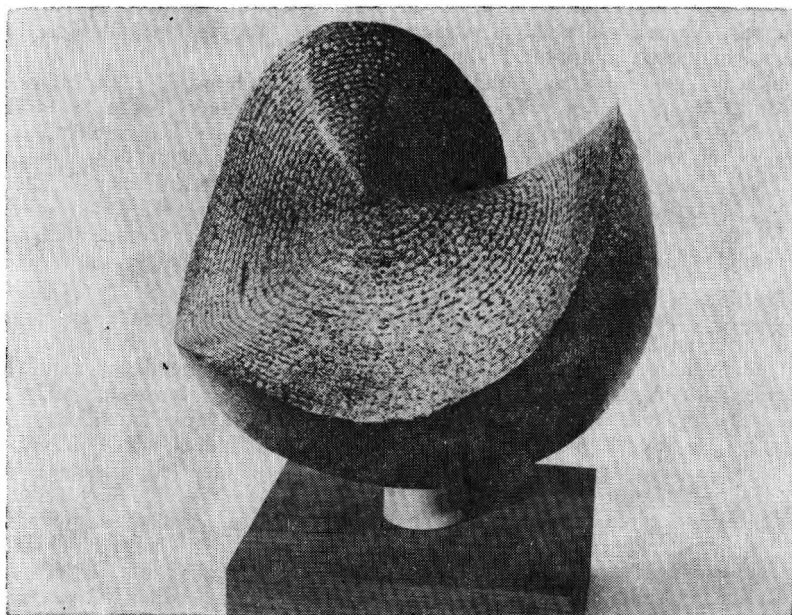
A kettős arc azonban végül is Bérce-nél is egybe olvad, egyetlen kozmikus töprengő portrévá: ugyanaz, vagy majdnem ugyanaz az arc négy változatban, négy jelentéssel. Legmegrendítőbb a négy közül mély kék színeivel az a tágra kerekült szemű arc, amely címével is az utolsó janusi epigramma megroppant sorait idézi, s amely tekintetével a nagy semmibe vesző öröklét kifürkészhetetlenségét pásztázza:

Hírnevemet testemmel a gyászos perc elorozta:

Így halmoz, nyomorult, kincseket, ócska vagyont!

(Tellér Gyula ford.)

Ezt a két kétségbeesett, lemondó sort már menekültében írta, Thuz püspök várában: a királyi harag elől futott, haldokolva. Még utoljára leszállt a poklok, a félelem infernójának legaljára, s átélte, amit felvilágosult racionalistaként addig csak tudott: hogy innen nincs visszaút és ezután nincs folytatás; s mert igazi költő volt, ebben az utolsó pillanatban is tette a dolgát, kipróbálta magából ezt az iszonyú két sort. Aztán meghalt... Bérce Gábornak ez az utolsó Janus-arca, kék színeivel és elkerekült tekintetével, valamiképpen ennek a nagy rádöbbenésnek a pillanatát akarta tettenérni. És én úgy érzem, hogy az eredmény méltó a vállalt feladathoz.

A III. ORSZÁGOS KERÁMIA BIENNÁLÉ PÉCSETT

Szeptemberben a pécsi sétatérén, a Tudomány és Technika Házával szemben szokatlan látványosság fogadta a járókelőket. A III. Országos Kerámia Biennálé szabadban elhelyezett kiállítási tárgyai, térplasztikák. Természeti formákat idéznek fel és természeti környezetet feltételeznek. *Pázmándy Antalé* az egyik: szabálytalan, lapított tömegű test, erőteljes átlós bemetsződésekkel, kétoldalt szabdalt formációkkal gazdagítva. Ritmus és harmónia, egyúttal belső feszítőerő jellemzi. A másik *Ortutay Tamás* munkája, két egymásba simuló spirálforma. A spirál az anyagot gyurmázással alakító kéz nyoma, de méretekben felnagyítva, hatalmasra felfokozva. A művesség legősibb fogása, a kezdet, az agyag megmunkálási lehetőségének első fázisát megörökítő mozzanat immáron szoborrá véglegesült monumentuma.

A modern kerámia állandó megújulásának egyik lehetséges útja: visszanyúlni az eredethez, végigjárva az alkotó folyamat mechanizmusának útját. Szakítani a konvencióvá merevedett eredményekkel, az anyag belső törvényszerűségeit érvényre juttató spontán alakítókézség szabadító erejét felhasználva. Az emberkézzel „nyomtatott” agyag tűzben nyert végső formája a kísérletező folyamat szerves része. Schrammel Imre és Anders Liljefors neve fémjelzi nálunk ezt a forrásokhoz visszakanyarodó művészi magatartást.

Ötvenheten állítottak ki a Pécssett harmadizben megrendezésre kerülő kerámiai seregszemlén. A legtöbben az előző két alkalommal is a résztvevők közt voltak, és egy-két kivételtől eltekintve a legjobb keramikusok most is éltek a kiállítás lehetőségével. A kiírás szellemének megfelelően csak az elmúlt években készült alkotások szerepelhettek. Az már előjáróban is megállapítható, hogy a biennálé összképe a mai magyar kerámia jelen állapotát híven tükrözi.

A mai kor igényeinek megfelelően a biennálén is hangsúlyt kapott a falkép és a falburkolat. Az utóbbinak szükségességét jóideje mindenki ismeri, általános elterjedése azonban várat magára. A biennálé fóruma ismételten ráirányítja a figyelmet. A tipusházak világában szemet gyönyörködtető változatosságot jelenthet a tömegesen gyártható, a sokféleképpen variálható, egyéni karaktert adó díszítő elem. *Torma Istvánné*, (a Finomkerámia Ipari Művek különdíjasa), *Minya Mária*, *Seregély Márta* porcelán-félporelán, *Szemlér Magda* samott falburkolatai nagyvolumenű, ipari méretű gyártást igénylő, széles körben általánosítható díszítő lehetőséget kínál az építészet számára.

Az elmúlt évtizedekben elterjedt falkép azonban egyre inkább belső térbe szorult. Ezt a tendenciát időjárási viszonyaink mázas kerámiaira kedvezőtlen volta mellett a korszerű, dekoratív, elemrendszerből tetszés szerint variálható falburkolat térhódítása is erősíti. A fali kerámia egyik irányzatát *Majoros János* (az 1972. évi biennálé I. díjasa) képviseli. Majoros színben és formában lényegre szorító művészete főként a fény és árnyék plaszticitást hangsúlyozó eszközével hat. Gecmetrikus formákból épít, a háromszög, a négyzet és a kör pozitív–negatív egymásraépítettségének merevségét azonban erőteljes plasztikai megformálással oldja fel. Sűrűfénybe állított reliefsjeinek felületi gazdagsága, tömör szobrászi megfogalmazása, nagyvonalú összefogottsága a csontfehér máznak számos árnyalatát bontja ki. Nem törekszik a figuratív kapaszkodó irányába tett bármilyen gesztusra. Erőteljes plasztikáin a színnek kiegészítő szerepet szán, mégis, a fehér árnyalatainak színgazdagságával – számolva a fényerő intenzitásának és irányának váltakozásával – a plasztikai hatás fokozását éri el.

Egy másik irányzatot képvisel *G. Staindl Katalin* figurális reliefjével. Az 1970-es biennálé I. díjasa ezúttal is magas művészi szinten ismételte meg előző teljesítményét. Mőzese erőt és biztonságot sugall. A dombormű erősen plasztikus megfogalmazású, a műfaj kötöttségeit szigorú fegyelemmel követi. A magas tűzön égetett samott színárnyalatai is élénkítik a felület mozgalmasságát. A monokróm színvilágból egy melegebb tónusú tűzbarnába csap át.

A falkép műfajának harmadik válfaját *Németh János* munkái képviselik. A biennálén bemutatott Tavasz–Nyár–Ősz–Tél sorozata négy különálló, szigorúan négyzetbe komponált relief, korongolással alakított figurákkal. Ízes népi humor jellemzi. A vaskos figurák a legnagyobb felületek törvénye szerint állnak, fekszenek a négyzet szabta szűk térben.

Könnyedség és humor jellemzi *Fürtös György* kerámiáit is (a zsűri az ő munkásságát III. díjra érdemesítette). A Pécsi Porcelángyár tervezője jól sáfarkodik a helyi lehetőségekkel. Pirogránit kúttervei és kertplasztikái játékos fintorral az anyagszerűség végső határát súrolják. Bátran él a mázak adta lehetőségekkel, kifogyhatatlan az ötletekben. Különösen a karikírozó állatfigurákat kedveli.

Schrammel Imre (az 1970-es biennálé másik I. díjasa) eddigi munkásságához szervesen kapcsolódó egységes sorozattal (Variáció spirál témára) mutatkozott be. Schrammel az állandóan kutató-keresők közül való, azok közül, akik eredményeiket az ismeretlen feltárásában érik el. Az anyagban rejlő lehetőségek végsőkéig való kivallatásának részeredményei is jelentősek.

A biennálén a díszkerámiát *Balczó Edit*, *Bod Éva* és *Gorka Livia* munkái képviselték. Gorka Livia nyújtott cseppkő és lapos kavicsvázáinak artisztikus formája a szürkésfehér fénytelen mázzal harmonikus egységet alkot. Munkássága ismét felélel. *Fekete János* forgástest vázája és *Kondor Éva* népi fogantatású falitál sorozata nemes egyszerűségében ér el kedvező hatást. *Krajtsovits Margit* magas tűzön égetett samott padlővázáival a klasszikusan leegyszerűsített tiszta forma rangos képviselője.

Végül, de nem utolsó sorban kerül szóba a II. díjas *Horváth László* három készlete. Nem volt meglepetés, hiszen a fiatal tervező eddig is értékes műveket alkotott. Ez a készletegyüttes (étkészlet, teás- és kávékészlet) azonban abszolút értelemben is a legjobbak közé tartozik. Sok évtizedes probléma, hogy nálunk az ipar nem gyárt, a kereskedelem nem rendel és a közönség nem igényel (?) modern, korszerű készletet. Ma is sokan a rokokó utánérzést kedvelik. Ez az izlésbeli megkötöttség valahogy nem tud, de talán nem is akar felengedni. A biennálén most láthatunk egy nagyvonalú készletet, egyelőre egyedi példányban. Erénye a konstruktív, kézbekívánczó forma, a racionális megformáltság. A tálak lapított gömbformája, a fedők fogantyújának szerves beépítettsége, a pontos illeszkedések és felfekvések, a hármas rendeltetésű garnitúra cseppet sem erőltetett, nagyon is természetes összetartozása, a tálak kedvező úrtartalma, a mai tárolási követelményekhez, az átlagos családi létszámhoz való alkalmazkodása funkcionálisan, egyúttal esztétikailag is a készlet kiválóságát hangsúlyozza. A készlet diszítetlen, csillogó porcelánfehér, a formszépség tehát maradéktalanul érvényesülhet. Szakember és tárlatlátogató egyaránt elismeréssel fogadta Horváth László készletét. Az igazi azonban az lenne, ha a szakmai elismerésen túlmenően az ipar is elébe menne a közönségigénynek és széles körben hozzáférhetővé tenné. A Finomkerámia Ipari Művek vezetőinek a biennálé iránti érdeklődése mindezenre biztató előjelnek látszik.

S ha a leszűrt tanulságok azt eredményezik, hogy egy lépéssel közelebb kerül egymáshoz az alkotó szándék, a társadalmi igény és az ipari lehetőség, akkor a III. Országos Kerámia Biennálé megrendezése már nem volt hiábavaló.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

RENEZÁNSZ KÖTÁR

A Janus Pannonius-ünnepségek során Pécsen, történelmi levegőjű környezetben, a középkori eredetű Káptalan utca 2. számú ház kertjében reneszánsz kötár nyílt. A pécsi székesegyház múlt század végi restaurálása során napfényre került – főként román stílusú – domborművekből már korábban kötárat rendeztek be a dóm mögötti területen. Ez a mostani gyűjtemény főként a márévári ásatások eredményére támaszkodik, valamint a pécsi és a siklói reneszánsz emlékeket mutatja be. Ezzel a Janus Pannonius Múzeum régészeti osztályának kezelésében működő két kötár arculata elhatárolódott egymástól: a dóm mögötti a Román Kötár nevet, az újonnan berendezett pedig a Reneszánsz Kötár nevet vette fel.

A város talán legrégibb házának kapuján lépünk be. Az épületet az elmúlt években restaurálták; akkor kerültek elő a vakolat és a több réteg mész alól a színes, reneszánsz freskótöredékek. A kapuboltozat alatt páros, kő ülőfülkék, az emeleten reneszánsz ablakkeretek láthatók. Az emeleti termekben kapott helyet a Zsolnay kerámia-gyűjtemény. De az épület stílusához, igazi hangulatához illő anyag a kertben található. Diszcszerjék, aranyalma-fák, itáliai fenyők, mogoró és hibiszkusz bokrok között vezet a gyalogút. Az ágyásokba a XIV. és a XV. század magyar főnemesi udvarainak kedvelt virágait ültették. A tekintet egy-egy nagyobb, faragott víztartó medencén, kő szobortöredéken pihen meg.

A reneszánsz kötár megnyitásával ugyan tovább szaporodott a pécsi múzeumok szétszórtsága, de az új kötár a városban a legillőbb környezetbe került. Történelmi levegőjű falak között járunk. A házról az első adat 1324-ből maradt ránk. Joggal feltételezhetjük, hogy a hajdani kanonoki házban Janus Pannonius is megfordult. A házat a mohácsi csata krónikása, Brodarics István pécsi püspöksége idején építették át reneszánsz stílusban. A patkó alakú kötár a hajdani pécsi vár külső, északi falára támaszkodik. Az udvar közepéről a Kálvária domb tetején kuporgó kápolnára látni. A várfal fölött szinte áthabzanak a Petrezselyem utcai (ma Aradi vértanúk útja) házak kertjeinek tűzpiros íózsái.

Azon, hogy a reneszánsz kötár anyaga jóval szegényesebb, mint a román kori gyűjtemény, nincs mit csodálkozni. A pécsi román kori műhelyben csaknem három századon át fejtették a követ a szobrokról, oszlopfőkről, domborművekről. A pécsi központból kisugárzó reneszánsz művészetnek legföljebb egy szűk század adatott. Az ellenőrizhetetlen, mert tárgyi emlékekkel nem bizonyítható kezdetek nyilván Janus Pannonius koráig nyúlnak vissza. Janus könyveket hozott magával, csillagvizsgálót akart berendezni Pécsen. Az első reneszánsz emlék Pécsről Ernuszt Zsigmond püspök 1498-as évszámmal jelzett címere, mely valószínű a vár kaputornyáról származik. Latin nyelvű felirata szerint: „Ernuszt Zsigmond csináltatott engem”. Ernuszt építteti a barbakánt és a hozzá csatlakozó erőrendszer. A szobrászatnak mindig az építészet adott kenyeret. A Szathmáry György püspöksége (1505–1521) idején folyó nagyszabású építkezések lendítik föl a pécsi faragóműhelyt. Szathmáry átépítteti a püspöki palotát, új épületszárnyat ragaszt hozzá, s a Tettyén reneszánsz stílusú nyári palotát emeltet. Ablakait a főpap pólyával kettémetszett, rózsával és liliummal ékes címere díszítette. A domban látható vörösmárvány Szathmáry pasztofórium az egyik legszebb hazai reneszánsz emlék. A pécsi műhellyel egyidőben olasz és hazai mesterek dolgoztak Bekics Pál márévári építkezéseiben, valamint Perényi Imre keze alatt Siklóson. A siklói anyag már korábban ismert volt. A Magyaregregy határában található Márévár területén az 1960-ban megindult ásatás számos új és rendkívül becses emléket tárt föl. A

pécsi és a baranyai reneszánsz virágzásának a török előnyomulása vetett véget. 1543-ban elfoglalta a török Pécsét, s ettől kezdve már csak az emlékek pusztulásáról beszélhetünk.

Az első pillanatban van valami lehangoló a sok töredék, pótlás, rekonstrukció, fotómásolat láttán. Amíg két-háromszáz kilométerre tőlünk délre, a Dalmát tengerpart vagy Észak-Olaszország városaiban reneszánsz utcásorok maradtak épen, négy-ötszáz éves házakban élnek az emberek, ugyanabból a kőmedencéből merítenek vizet ma is, amely fölé századokon át hajoltak elődeik, ahol ugyanazokon a köveken jár az utas, amelyeket hajdan Marko Marulić, a nagy spatatói humanista költő koptatott, addig nálunk öklömnyi töredéket kell üvegvitrin alá rejteni, a felismerhetetlenségig összezúzott törmeléket kell konzerválni, gyér történelmi adatokból kell hipotéziseket gyártani. Mondom, van a látványban valami leverő.

Másfelől azonban éppen ennek a viszonylagos szegénységnek köszönhető a magyar régészet fejlettsége, a magyar restauráló munka igényessége, a magyar kiállítás-rendezés roppant ötletessége. A szegénység büszkesége és ráartísága teszi alighanem olyan vonzóvá a most megnyílt pécsi reneszánsz kőtárat is.

A rendezés pompás ötletekkel, szellemes technikai megoldásokkal, ügyes vizuális hatásokkal teszi szemléletessé és látványossá a gyér anyagot. A patkó alakú csarnok fölött nyitott, ácsolt fedélszék húzódik, homlokzatát üveg burkolja, alját vöröstégla padlózat fűdi. A bemutatott faragványok időrendben és lelőhelyek szerint csoportosítva sorakoznak. Ahol nem lehetett korábbi helyéről elmozdítani a tárgyat, ott fotó pótolja (pl. Ernuszt Zsigmond címere, Szathmáry pasztofórium). Humanista szerzőktől származó irodalmi idézetek hozzák közelebb a kor hangulatát. A rendezés az átvilágított, üveg alá helyezett kép, a felnagyított fotó, a másolat, a kiegészítés eszközével egyaránt él. Különösen szellemesek azok a kiegészítések, ahol a díszítménytöredék mögött az egész tárgy, a teljes ablak vagy ajtó megrajzolt képe látható, illetve ahol fémszalagok pótolják a hiányzó részeket.

Néhány tárgy előtt hosszabban elméláz a tekintet. A stilizált levél-, virág- és indamotívumok a román korból kilépő művészet naturalizálódásának folyamatáról vallanak. A kőtár egyik legszebb reneszánsz faragványa egy alig gyerekfej nagyságú vörösmárvány töredék. Oldalán jellegzetes antik jelenet látható. A félig állat, félig ember testű, kettős pánsípot fűvő kentaur a hátán egy meztelen, puzdrás amazont ragad el. A másik emlék Márévár romhalma alól került elő. Szépen faragott kandallótöredék. Valamelyik emeleti helyiség sarkában állt. A kiegészítés pontosan érzékelteti a kandalló egykori alakját. Kedvünk volna alágyújtani, és mellette melegedni. A harmadik emlék egy teljesen épen megmaradt ajtókeret Márévárról. Félköríven záródó, arányos, emberszabású forma. A rendező úgy állította a kiállítási csarnokba, hogy akár átléphetünk alatta. Az ajtó előtt még a kiállítás tárgyai, üvegvitrinei között járunk, az ajtó mögött, ha behunyjuk a szemünket, Bekics Pál reneszánsz palotája vendégének képzelhetjük magunkat. Egy egészen apró rendezői ötlet, s valami varázslatos erő szinte megemeli a tárgy jelentését.

A pécsi reneszánsz kőtár még nem tekinthető befejezettnek. A hely, az udvar lehetőségét kínál a további kiegészítésre, bővítésre, újabb épületszárnyak, kiállítási termek nyitására. Szerencsés gondolat, hogy legalább üvegen át a tanulmányi raktár – csupán korszakonként elhatárolt – anyagára is vethet a látogató egy pillantást. A kiállítás-rendezés nem elhanyagolható területe a feliratkozás. Kár, hogy az ezüst színű alapra rajzolt fekete, nyomtatott (verzál) betűk nehezen olvashatók. Különösen a hosszabb terjedelmű szövegek számára egy, a mainál előnyösebb – talán kurrens kurzív – betűtípust kellene kikísérletezni.

Ablak keretű töredékek, rozettás ajtókeret töredékek, vörösmárvány faragvány töredékek... Míg a szerencsésebb népek gyermekei a XIV. és a XV. században emelt házakban élnek ma is, s egész palotákat, templomokat, polgárházakat, városrészeket tárnak a látogató elé, mi reneszánsz töredékekből rendezünk be múzeumot. Hogy legalább a kövek hirdessék a hajdani „pompás város”, a reneszánsz Pécs emlékét. Hogy az emlékek megbecsülése igazolja a mai utódok nemes hagyománytisztelőt.

„Az édesapámat a bika agyongázolta. Az édesanyám megmaradt másállapotosan. Én hároméves voltam, amikor az édesanyám meghalt. Akkor aztán senkim sem volt. Se szülő, se testvér, se senki. Cseléd lettem. Fekvőhelyem nem volt; az istállóban, a jászol alatt adtak helyet, mint a kutyának. Amikor kinéztem az ajtón, a gyerekek azt kiabálták: – Kutya, gyere ki.

Hétéves koromban elvitt egy ember kanászbojtárnak. Bojtárkodtam...

Akkor aztán elkezdtem faragni. Hát hogyan? Kis madarat rajzoltam, ceruzám sem volt, hitvány kis késsel nyiszáltam a madarat, egy bucsfenyő ostornyélen. Annyira faragtam, hogy azt mondta a gazdám: – Gyerek, ne faragj mindig, nem lesz belőled rendes ember. – Én meg azt mondtam neki: – Amikor délben maga fekszik, én faragok; éjjel, amikor maga aluszik, én ébren vagyok. – Három krajcárt kaptam először a faragásomért. Később aztán annyira ment, hogy Zalaapátiba kerültem. Vásár volt. Csináltam egy botot. Odajön egy ember, azt mondja: – Fiam, ki csinálta ezt a botot? – Én. – Add oda. – Vegye meg. – Mennyiért adod? – Mit ad érte? – Adok érte egy tízest. – Tíz forint akkor nagy pénz volt. A gazdám is jött Zalaapátiba a vásárra. Abból a tíz forintból nekem is, meg magának is tudott venni egy subát. Két forintért vett nekem még egy csizmát is. Akkor lett először csizmam. Azt mondta nekem az az ember: – Majd eljövünk ám érted, fiam. – Hát meg is jöttek egyes lóval, kis fekete hintóval. Én pedig sehogyse akartam beleülni. Úgy féltem, mert azt hittem, hogy pokolra visznek. Elvittek Keszthelyre. Nem tudtam, hogy hol van Keszthely, sose voltam én ott. Zsúpos épület volt a múzeum akkor. Bemutattak Kapoli Antalnak, aztán beszélgettünk, megnéztem minden faragást, amit csak be tudtam a fejembe venni. Később aztán még éjjel, pipicslámpa mellett is faragtam...”

Egy nyolcvannégy esztendőes esett ember, Perczel János meséli az életét. Pásztor volt valaha, urasági gulyás, Orosztonyban, Galambokon, Fazekasdencsen. 1888-ban született Zala megyében, Szentpéterúron. Apja is gulyás volt. Amikor Madarassy László a harmincas évek elején fölkereste, Somogyban, az Inkeyantalfa határában fekvő Fazekasdencs-majorban talált rá. 1934-ben megjelent könyvébe, a *Művészkedő magyar pásztorokba* a tizenkét faragópásztor közé Perczel Jánost is bevette. A tizenkét faragó közül az elmúlt években négygel még nekem is sikerült beszélnem. Hoffer Jánossal, Kálmán Istvánnal, Breglovics Kálmánnal, és most Nagyradán Perczel Jánossal.

Magánosan éldegél. Házának tetejét az idő megnyomta, falát az eső szétáztatta. A „népművészet mestere” címet viselő Perczel János most a régi házzal szemben egy deszkából, bádogból eszkábált, sárral tapasztott viskóban lakik. Egy öreg bába-asszony a szomszédból néha megnézi, főz rá. Faragásait a keszthelyi, az egerszegi, a kanizsai múzeum őrzi. Amikor életéről kérdezem, úgy beszél magáról, mint egy harmadik személyű mesehősről. Emlékeit lekerekíti, népmesei fordulatokat, homéroszi elemeket sző sorsába. „1918-ban, amikor jöttem haza a frontról – meséli –, találkoztam a gyerekeimmel. De nem tudtam, kinek a gyerekei. Azt kérdezték: – Maga bátyja honnan jön? – A gyerekeim! Aztán megkérdeztem, kinek a fiai vagytok? Azt mondták, Perczel Jánosé.”

Alig lát. Ha fölteszi is a szemüvegét, csak a tárgyak körvonalait érzékeli. De a faragószerszámokat még a kezébe veszi. Egy papírdobozt húz elő az ágy alól. Tele van kész faragással. Az asztalán szerszámok hevernek. Bizsók, véső, fűrő, ár, körző, reszelő, harapófogó, köszörűkő... Néha levelet kap Pestről, kéri, küldjön valamit a szövethozóba. Máskor autó áll meg a faluban, idegenek keresik. Néhány holmit, egy ládikót, egy tükröst és egy borotvatartót vásároltam tőle.

A doboz födelén a pásztoréletből vett jelenet látható. A háttérben tölgyfa áll, ágain golya fészkel és mukucs (mókusz) jár. A fa alatt két pásztor pipázik. A bogrács alatt a tüzet a bojtár szítja. Két oldalt egy fekete gyapjas bárány és egy tehén látszik, kolomp a nyakán. Perczel János azt mondja, hogy a doboztetőn életének egy

jelenetét faragta meg. Ő a kisbojtár, aki a bográcsot vigyázza. Amíg a pásztorok pipáznak, neki kell az ebédre gondolni.

Később arra kérem, énekeljen valami régi pásztornótát. Az ének szövege elárulja, hogy a kép nem más, mint ennek a régi pásztornótának a fába metszett változata. Hányszor kellett Perczel Jánosnak ezt a nótát elénekelni, hogy saját életét olyanoknak lássa, amilyeneknek a népdal festi? Vagy ez az élet szinte az első pillanattól valóban olyan volt, hogy sorsát a népköltészettel azonosíthatta?

Üres bogrács, hús nincs benne.
Menj el bojtár, hozzál bele.
Ürüt hozzál, harangosat,
Azt a fekete gyapjasat.

Üres korsó, bor nincs benne.
Menj el bojtár, hozzál bele.
Jó bort hozzál, ne vizeset,
Hogy potyára ne fizessenek.

Perczel János életének részletes ismertetése nem ennek az írásnak a feladata. A hajdani pásztorélet és pásztorművészet elsratására se vállalkozunk. A faragópásztorok művészetének értékeire se itt akarjuk a figyelmet fölhívni. Malonyay Dezső forrásértékű könyve, *A balatonvidéki magyar pásztornép művészete* (az ötkötetes *A magyar nép művészete* III. kötete; Budapest, Franklin Társulat, 1911) már az első világháború előtt nagy nosztalgiával beszélt a kivesző pásztoréletről és a haldokló pásztorfaragásokról. A pásztorművészet értékeinek bemutatása pedig elsősorban műzeumi feladat.

Perczel János életének, a Malonyay-könyv gazdag anyagának és különféle népművészeti kiállításoknak azonban van egy közös tanulsága. S talán erről érdemes beszélni. Arról tudniillik, hogy a néprajztudomány immár nem elégedhet meg a pásztorművészet nosztalgikus számbavételével, empirikus leírásával, vitrinekbe való bemutatásával. A tudományos feldolgozáson lenne a sor. A gyűjtés új értékeket már nemigen hoz felszínre. S Malonyay könyvének szemképráztató gazdagsága is hiányérzetet kelt: szövege inkább irodalmias, mintsem tudományos, a bemutatott tárgyak leírása pedig hézagos.

No persze nem valamiféle öncélú tudományos rendszerezést, minden áron való szakmai eredetieskedést sürgetünk. A néprajztudományt valóban gazdagító lehetőség-re gondolunk.

Tudom, a népművészet kollektív művészet, s motivumkincsében legföljebb táji vagy történeti sajátosságokról szoktak beszélni. A korábbi gyűjtések során a múzeumok még akkor se igen jegyezték föl egy-egy tárgy készítőjének nevét, ha ismerték. A tükrösökben, a gyűjtőtartókban, a pásztorbotokban, a juháskampókban csak tárgyakat néztek. Ennek ellenére azt gondolom, a népművészetben, különösen a pásztorművészetben, a faragás területén lehetőséget kellene nyitni az egyéni alkotóművészet vizsgálatára is. (A népmesekutatásban már bevett gyakorlat egy-egy mesefa anyagának önálló elemzése.) Perczel János példája, tárgyainak tanulsága ezt sugallja. Perczel János tárgyainak ugyanis sajátos stílusa van. Ezt a gyakorlatlan szem is azonnal észreveszi. De itt nem volna szabad megállni. A cél egy-egy faragópásztor egyéni művészetének leírása, elemzése és értékelése volna.

És itt nyílna lehetőség új módszerek alkalmazására, a néprajztudomány gazdagítására.

Valamely tudományos eredménynek egy másik tudomány területére történő átplántálása gyakran meglepő eredményeket hoz. Még a szélsőséges, a vitatható következtetések is elgondolkodtatók, megtermékenyítők lehetnek. A freudizmus és a mélylélektan eredményei például éppen a néprajz területén juttatták Lükő Gábort érdekes fölismerésekhez, melyekről *A magyar lélek formái* című könyvében (1942) számolt be.

Eleinte játékos ötletnél nem szántam többnek, amikor Perczel János tárgyait

megpróbáltam strukturalista módszerrel elemezni. Az eredmény meglepett. Abból indultam ki, hogy egy faragó mindig meghatározható számú motívumot használ. Például növényeket, állatokat, emberi alakokat. Ezek a motívumok aztán további elemekre bonthatók. Például a növények töre, szárra, levélre, virágra. A faragó mind-egyik elemnek bizonyos számú formai változatát használja. Például négyféle tö-formát, háromféle szár-formát, kétféle levél-formát stb. Már ezek a számok is jellemzőek. Továbbá megfigyelhető, hogy az elemek kombinálása mindig valamiféle zárt kört alkot. Bizonyos tö-forma csak bizonyos szárral vagy levéllel társul.

Így egy faragóművész diszítőelemeit rendszerezni lehet, a diszítőelemek variációs körét, a motívumok változatainak lehetőségét képletbe lehet foglalni. A diszített felületek beosztása, a motívumok kompozíciós elrendezése is „modellizálható”. E képletek és vázlatok elvezetnek aztán egy faragópásztor motívumkincsének, fantáziájának, „látomásainak” jellemzéséhez és a pusztá tárgyleírason túl művészetének értékeléséhez.

Valamiféle tudományos „fölfedezést” tettünk volna Perczel János nagyradai viskójában? Dehogynem. Mégcsak nem is egy „divatos” tudományos módszer „applikációjára” vállalkoztunk. Egyszerűen jelezni szerettük volna, hogy a néprajztudomány jövője merre kanyarodik: az általános jellemvonások leírása után alighanem az egyéni vonások elemzésére fogja a figyelmet fordítani. S a Perczel Jánossal való találkozás öröme kapcsán az érdeklődő kívülről óhaját szerettük volna megfogalmazni: a tárgyak összegyűjtése, leltározása s mégoly reprezentatív bemutatása után a feldolgozáson lenne a sor. Hogy a tükrösök, sötartók, borotvatartók ne csak szép tárgyakat jelentsenek, hanem meglássuk mögöttük az embert is, az egyéni alkotót.

WALTER CRANE PÉCSETT

A századforduló angol képzőművészetének egyik jelentős és sokoldalú alakja Walter Crane (1845–1915). Festő, iparművész, illusztrátor és művészeti író egy személyben. Amit a művészettörténet szecessziónak nevez, annak ő volt egyik vezető európai képviselője. Haladó gondolkodó. A modern iparművészet és formakultúra híve: az embert körülvevő használati tárgyak – bútorok, ruházat, könyv – esztétikus megtervezésére, formai megújítására törekedett.

A század utolsó évtizedében műveiből több alkalommal kiállítás nyílt Budapesten, s több ízben személyesen járt hazánkban. Az Üllői úti Iparművészeti Múzeumban 1900-ban rendezett kiállítása alkalmával – az év őszén – az akkor ötvenöt éves, szőke hajú, kék szemű rokonszenves művész újból Magyarországra látogatott. Október 10-től november 5-ig tartózkodott hazánkban. A lapok október 18-án közölték a hírt: „Walter Crane tegnap délből családjával Jókainál ebédelt. A művész nagy elragadtatással beszélt Jókairól.” Pár nap múlva Crane vidéki körútra indult.

Utazásának első állomása Pécs. Itteni tartózkodása kettős vonzalmáról, az iparművészet és a népművészet iránti érdeklődéséről vall. Egyrészt a Zsolnay gyár készítményeiben a modern iparművészet nagy értékét ismerte föl. Másrészt a magyar népművészet motívumaiban saját művészetét megtermékenyítő kincset keresett. Walter Crane Zsolnay Vilmos majolikaedényeivel a gyár egyik londoni kiállítása alkalmával találkozott először. A Zsolnay gyár termékei fölkeltek az angol művész érdeklődését, és Zsolnayt meghívja magához Londonba. Walter Crane pécsi utazásának egyik célja, hogy a Zsolnay gyárban folyó munkát közelről megismerje s a család meghívásának eleget tegyen. Zsolnay Vilmost, aki hetvenkét éves korában, 1900. március 23-án meghalt, már nem találkozhatott. Walter Crane magánemberként látogatott Pécsre, a Zsolnay család vendége volt, ötnapos pécsi tartózkodása mégis eszményszámba ment a városban. A Pécssett megjelenő újságok – különösen a Pécsi Napló, a Pécsi Figyelő, de a hetente kétszer megjelenő Pécsi Közlöny is – több cikkben – hírekben és tárcákban – részletesen foglalkoznak az angol művész pécsi tartózkodásával. Az írások közül kiemelkedik a Pécsi Figyelő „eredeti tárcája”, melyet a Zsolnay gyár fiatal tervezőművésze, Nikelszky Géza (1877–1966) írt. Nikelszky

egy éve jött Pécsre és lépett a gyár kötelékébe, s majd egy életen át fogja szolgálni a Zsolnayakat. (Pataky Dénesné szerint – *A Zsolnay kerámia*, 1955. – Nikelszky Géza „1900-ban az angol Walter Crane hatása alatt dolgozott”.) Crane látogatása után egy héttel még mindig az angol művészről cikkeznek a pécsi lapok. A korabeli tudósítások alapján szinte óráról órára rekonstruálhatjuk az öt nap eseményeit.

Walter Crane családja – felesége és két fia –, valamint az angol mester magyarországi utazásait előkészítő, szervező, tanítványnak, sőt családtagnak számító, s mellette a tolmács szerepét is betöltő Rozsnyay Kálmán festő kíséretében október 20-án, szombat este a nyolc órás gyorssal érkezett Pécsre. A pályaudvaron Zsolnay Miklós és Szikorszky Tádé fogadta. Az újságíró némi csodálkozással jegyzi meg: „Ma este még egyenesen a pályaudvarról a temetőbe (az akkori budai külvárosi temetőbe) hajtatott Walter Crane Zsolnay Miklós társaságában, hogy még ma elhelyezze Zsolnay Vilmosnak a mauzóleum elkészültéig a kápolna kriptájában elhelyezett koporsójára a Londonból magával hozott pálmavirágot, s azon ezüstfeliratú dedikációját. Megilletődve állt meg a koporsónál, majd elhagyta a temetőt, melynek ily késői esti órában ritkán akad látogatója, legkevésbé olyan, akinek hírneve bejárja az egész művelt világot. A rendőrség még napközben intézkedett arról, hogy a temető még nyitva legyen.” A koszorú angol nyelvű feliratát Walter Crane állítólag sajátkezűleg készítette: „A legnagyobb magyar munkásnak, Zsolnay Vilmosnak – az angol munkás: Walter Crane.” A férj és a feleség a Zsolnay családnak a gyár területén levő házában, a két fiú Rozsnyayval a Hajó szállodában lakott.

Walter Crane dús programot bonyolított le Pécsen. Másnap, 21-én, vasárnap délelőtt sétát tett a városban, s megtekintette a székesegyházat. A Zsolnay családnál – Majorossy Imre polgármester társaságában – elköltött ebéd után, délután öt órakor Engel János fanagykereskedőnél jelent meg „thea-ozsonnára”, akinél ebből az alkalomból a város előkelőségei közül sokan összejöttek. Ott volt a főispán felesége, Fejérváry Imre báróné, Szilassy Laura, akit Walter Crane „15 percnyi idő alatt” lerajzolt. „Szép vonásait mesteri kézzel örököltette meg, mulatva és mulattatva munka közben, és a becses rajzot aláírásával ellátva” az asszonynak ajándékozta. A társaság nagyobb része ezután az angol festővel az élen a színház épületébe vonult, ahol a magyar népélet színei iránt érdeklődő vendég tiszteletére *A vén bakkancsos és fia, a huszár* című Szigligeti-népszínművet adták. „A második felvonásnál tartottak, amikor a vendégek megérkeztek” a földszint baloldali hatos páholyba. „Az előadás csárdás táncát megpróbálták előadás után a fiatal Crane-ok, amint elhagyva a színházat, a páholyból a folyosóra léptek” – jegyzi meg az újságíró. Este a fiúk és Rozsnyay Kálmán néhány pécsi újságíróval egyetemben még az Otthon kávéházba tértek be.

Hétfőn, délelőtt 11 órakor Hetey Sámuel püspöknél vizitelt az angol festő, majd koradélután a vendégek Püspökbogádra (ma: Bogád) kocsiztak. Walter Crane magyarországi látogatása során gyakran érdeklődik a népművészet tárgyi emlékei után, s vendéglátói minden alkalommal igyekeznek a népművészet eredeti színeit megmutatni előtte. A baranyai faluba is ez a kíváncsiság vezeti. „A főszolgabíró gondoskodott arról, hogy megfelelő magyar, jellegzetes modellek álljanak Crane rendelkezésére, aki azokat hamarosan lekapta skizz-könyvébe” – tudósít a Pécsi Napló. A Figyelő kiegészíti: „leginkább a házak építési módja és a népviseletek kötötték le az angol művész figyelmét”. Emlékiratában pedig az angol festő így örököltette meg a bogádi kirándulást: „Láttunk valamit a környékből is, láttuk a parasztokat és életmódjukat és csodálatraméltó himzéses ruháikat”. (*An artist, reminiscences*, London, 1907.)

Pécsre visszatérve, Crane a városi mérnököt, Szmik Antalt keresi föl, akinél „kegyelettel szemlélte Kossuth Lajos ereklyéjét”, s megcsodálta a mérnök gazdag néprajzi gyűjteményét. Pompás szőtteket, varrottasokat, himzűceket, szűrőket láttak. A tárgyakról újabb rajzok kerülnek a vázlatkönyvbe. Szmik megajándékozta az angol festőt, aki viszont „pompás kompozíciójú emlékrajtót készített Szmik Antal mérnöknek. A rajz tárgya egy szív, melyből mezei virágokból kötött csokor fakad. A szív egyik felén a magyar sas, karmaiban a magyar koronával látszik, míg a szív másik felén agy daru (angolul „crane”) mély reverenciával hajlik meg a magyar korona

előtt." Ugyanitt megismerkedik Jobszt Bélánéval, a törvényszéki bíró feleségével, s „a találkozás emlékéül másnap neki egy igen csinos vázlatot küldött”. Ezután Horváth Antal ügyvédet látogatta meg, aki ugyancsak igen szép néprajzi gyűjteménnyel rendelkezett. Este Walter Crane Fejérváry Imre báró házába volt hivatalos. A vacsora mellé a muzsikát Rác Gusztai zenekara szolgáltatta.

Crane pécsi tartózkodását eredetileg rövidebb időre tervezte, de a vendéglátók marasztalására még egy napot Pécsen töltött. Kedd délelőtt a Zsolnay gyár munkatereit kereste föl, a gyárban folyó munkát tanulmányozta, s több tárgyat készített. „A Zsolnay család hölgytagjai részére vázákat festett az ő különleges modorával, virágokat, állatokat festve azokra secessió stílusban és minden egyes festett tárgyat valamilyen ajánlásával látta el.” A másik tudósítás szerint: „Egyes vázákra, tálakra maga is rajzolt tervezeteket, s behatóan tanulmányozta a különböző égetési módokat.”

Délután a hadapród iskolába látogatott. A katonák csárdást mutattak be a vendégek előtt, melyet Crane nagy élvezettel szemlélt. Innét a Littke-féle pezsgőgyárba ment, eleget téve a tulajdonos meghívásának, ahol „ismételten kijelentette, hogy pompásan érezte magát Pécsen, azért is toldotta meg itt tartózkodását egy nappal.”

Walter Crane és családja október 24-én, szerda reggel a nyolc órás gyorsvonattal utazott vissza Budapestre. Másnap magyarországi tartózkodásának már következő állomáshelyén, Szegeden találjuk.

Walter Crane pécsi látogatása a város szellemi-művészeti életének, kulturális hagyományainak feledésbe merült mozzanata. De a látogatás pusztán tényének fellelevenítésén túl érdemes volna Walter Crane pécsi látogatásának tárgyi emlékeit is föl kutatni, összegyűjteni, múzeumi megőrzésükről, nyilvános bemutatásukról gondoskodni. (Az elmúlt évben, ahogy erről éppen a Jelenkorban hírt adtunk, így találunk meg, szinte véletlenül, Lechner Ödön tervrajzát, melyet a pécsi színház felépítésével kapcsolatos pályázatra készített.) Walter Crane pécsi kapcsolata a Zsolnay kerámia történetének szerves része. Ám hol vannak a gyárban készített, kezevonását őrző tárgyak? Nikelszky Géza *A Zsolnay gyár művészete* című könyvében (1959) azt írja: „A kis eozinváza, amelyet az angol mester ekkor festett és kivitelezett a gyárban, (míg a korabeli híradások félreérthetetlenül több kerámiai-tárgyról beszélnek, ő már csak egyetlen vázát említ!) megsérült a háború alatt, s restaurált állapotban őrizi ma a Pécsi Janus Pannonius Múzeum.” A leltárkönyvek alapján nem sikerült a tárgyakra bukkannunk. S hová kerültek Pécsen született és itt elajándékozott portréi, rajzai? Hol lappanganak a baranyai népművészeti tárgyakat megörökítő vázlatai? Nikelszky Géza hagyatéka őriz-e Walter Crane-nel kapcsolatos további emlékeket? – Kérdések, melyekre jó lenne választ kapni...

Jegyzet: Walter Crane pécsi látogatására először Péter László hívta föl a figyelmemet: *Walter Crane Szegeden*. Somogyi-könyvtári híradó 70/4. Walter Crane magyar kapcsolatait több tanulmányban tárgyalta Gál István: *Walter Crane és a magyar irodalom*. Nagyvilág, 1965. *Walter Crane kalotaszegi rajzai*. Ethnographia, 1967. Gál írásai Walter Crane-nel kapcsolatos további irodalmat közölnek.

Ahitat

1.

*Az utcákon sok arcot látok –
A tiédet keresem bennük –
S egy pillantás, egy furcsa mosoly
terád emlékeztet –*

*Igy raklak össze mozaikkövekből,
hogy te légy e millió emberi arc –
Egyetlen vagy, s ha hozzád szólok,
titokban ők is rám figyelnek –*

2.

*Örvénylesz köröttem és sodorsz magaddal –
Aztán part leszel s puhán aláam terülsz –
De néha vihar vagy s röpítsz a magasba –
O úgy játszol velem, mint az elemi erők –*

*De én hajót építek, hogy el ne sodorj,
és biztos hajlékot homokos partodon,
és legyőzöm a kavargó levegőt is,
mert csak teremtvé mérkőzhetem veled –*

3.

*Porból vagy te, termő televényből,
s a föld a te legelső rokonod –
A fák s a virágok alig különböznek tőled,
s csak te érted az oktalan barmok nyelvét –*

*Asszony vagy, de én, jaj, árva kívülálló,
csak réveden tagja e nyers világnak –
Művet mintázom számkivetve, fájón,
s már a halálban sem térek meg a földhöz –*

JEGYZETEK KERESZTÚRY DEZSŐRŐL

Írta, fordította, átdolgozta, összeállította, szerkesztette, az ünnepi beszédet tartja, az emlékbeszédet mondja, a kiállítást megnyitja: Keresztúry Dezső. Mint egy százkarú Siva, a magyar kulturális élet minden területén tevékenykedik. Irodalomtörténész, kritikus, költő, műfordító, szerkesztő, talán ezért nem talált még elég méltatóra. Ő is azok közé a, valljuk be, Magyarországon ritka szerzők közé tartozik, akik nem sokat törődnek műveik könyvbe szedésével. Erre nézve azt mondta egyszer: a munkáját elvégzi, életművet épít és nem pályát. Vagy két tucatnyi önálló kötete jelent meg, de legalább még kétszer annyi lenne összegyűjthető. Nemcsak az ő kára, hogy tanulmányai, folyóiratok, heti- és napilapok hasábjain rejlenek szétszórva, – az újabb nemzedékek veszítenek vele.

Feje mintha Zrinyi és Deák fejének ötvözte volna. Ott született Magyarország délnyugati szögletében, amely a maga módján az ország másik viharsarka volt. Németh László mondta egyszer, hogy nem is író, akinek nincsen egy faluja. Keresztúry szülőföldje azonban az egész Balaton vidék. Szülővárosában, Zalaegerszegen Deák Ferenc és Csányi László szobra. A zenélő óra alatt Buda 49-es ostroma. Dédapja Deák Ferenc barátja. Gyerekkorában bélyegeket gyűjtve régi íróasztalban Csányi, Deák, Kossuth leveleire bukkant. A reformkor és 48 ennek a vidéknek a hőskora.

1921-ben az Eötvös Kollégiumba kerül. Az egyetemen akkoriban folyt a nagy nemzedékváltás. Riedlt épp csak hogy látta még. Új tanárok tűntek föl: Gombocz, Horváth János, rajtuk kívül Pauler hatott rá. De mint a két világháború között másoknak is, neki is volt egy másik egyeteme, a Nyugat-íróké. Horváth János az első Kodály-koncertre adott jegyet neki, Babbitshoz Gyergyai vitte el. Horváth Thienemannak mutatta be, az ő révén pedig Szerb Antallal ismerkedett meg. 1925–27-ben Bécsben ösztöndíjas. Bécs az elveszett birodalom fővárosa helyett szellemi főváros lett: Büchler, Cysarz, Kindermann, Strzygowsky, Werner-Jauregg az egyetemek tanárai ott. Itt ismerkedett meg József Attilával is. Bécs után 1928-ban Berlin, a weimari köztársaság fővárosa köti magához egy fél évtizedre. A berlini egyetem magyar lektora és az ottani Magyar Intézet könyvtárosa lesz. Ennek történelmi értékű, 60–65 000 kötetes könyvtárát ő hozta rendbe. Az intézetnek Farkas Gyula az igazgatója, de Keresztúry akkori főnöke helyett a nagy előd, Gragger Róbert örökét veszi át. A magyar szellemi termékek német nyelvű tájékoztató folyóiratát, az Ungarische Jahrbüchert ő frissíti föl és teszi az egységes magyar irodalom szócsövévé. Berlinből gyakran jár Párizsba, nagy itáliai körutat tesz, az egyik alkalommal Németh László, Szerb Antal és Kerényi Károly társaságában. Berlinben megismerkedik orgonaművésznő-nejével, Seiber Máriával, akinek testvére Kodály egyik legjobb tanítványa, a később Angliában megtelepedett és fiatalon tragikusan elhunyt Seiber Mátyás. A velük való rokonság a zene iránti érdeklődését mélyíti el.

Berlini tevékenységének két fő iránya van: a német irodalom és a német szellemi élet tanulmányozása. Ennek valódi hasznát majd csak a legutóbbi évtizedben tudja gyümölcsöztetni, de ennél akkor fontosabb széles körű tevékenysége a magyar irodalom és általában a magyar kultúra német nyelvű tolmácsolása. A magyar nyelv és irodalom egyetemi tanítása, a magyar szépirodalom ismertetése és fordítása, referenciszolgálat a német nyelven értő nyugat-európai tudományos világ felé, a magyar irodalom és történelem interpretálása, fordítók fölnevelése beható napi munkát igényel. A magyar szépirodalmat ma is a keze alól kikerült tanítványok (pl. Hildegard von Roos) fordítják a legjobban, a máig legjobb német nyelvű könyvet Eötvös Józsefről egyik tanítványa, a fiatalon elesett Ludwig Spohr írta. Első nagyobb munkája a világháború kitörésétől kezdve a magyar irodalom két évtizedének bemutatása.

Ady, Juhász, Karinthy, Kosztolányi, Krúdy, Laczkó, Móricz, Szép, Szomory és Tóth Árpád munkásságának elemzése; az utolsó fejezet az új humanizmusról szól Magyarországon. (Die neueste ungarische Literatur 1914–1933, Ungarische Jahrbücher 1933. 73–102, 310–344.) Tanítványaival vaskos kötetben magyar novella-antológiát ad ki, nem véve tudomásul a magyar irodalom akkori megosztottságának szomorú állapotát. Ebben Babits, Bíró, Dallos, Gelléri, Herczeg, Karinthy, Kassák, Kodolányi, Kosztolányi, Kós, Márai, Móricz, Németh, Nyíró, Cs. Szabó, Tamási, Török Sándor és Török Sophie kerül bemutatásra. (Ungarn. Ein Novellenbuch. Breslau 1935.) Német nyelvterületen való, csaknem egy évtizedes tartózkodása már kezdi meghozni gyümölcsét, amikor a náci hatalomátvétel után nem vállalja az együttműködést. Itthon az Eötvös Kollégium tanára és a világlappá növekedett Pester Lloyd irodalmi szerkesztője lesz; itt is fönn tartva a magyar irodalom egységéről való fölfogását; de ez az akkori történelmi helyzetben a baloldali írók állandó közlésével már bátor kiállás, – menedék és segítség az üldözötteknek.

Doktori disszertációjának fő fejezetei a szellemtörténeti irány reprezentatív folyóirataiban jelentek meg. „A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma” Arany és a körülötte csoportosuló esszéírók újszerű értékelése. (Minerva 1928. 315–337.) „Európaiság és magyarság megnőtt erőinek lehetséges harmóniájával, monumentális, európai formavilággal és halhatatlan magyar stílusművészettel, európai szellem és szerkesztés nemzeti hagyomány összefonódásával találkozunk itt.” Berlinből hozza haza először mindössze 80 oldalon megírt Arany monográfiáját. (Magyar Szemle Kincsesára, 1938.) Az Arany-életrajz máig két kötetű tárgult. A szellemtudományi iskola jó kezdete után a szocialista társadalom- és gazdaságtörténeti szemlélettel bővült a definitívnek tekinthető Arany-életrajz. Voinovich halála után rá hárul Arany János Összes Művei kritikai kiadásának szerkesztése is. Számos Arany-kiadványt készít elő az újabb és újabb népszerű sorozatok részére. A 30–40-es években írt tanulmányaiból egy kisebb válogatása a folszabadulás után jelenik meg, „Helyünk a világban” (Bp. 1946.) c. kötetében: A magyar önismeret útja, Klasszikus álmok, A magyar költészet és a klasszikus kultúra, Az új magyar népiesség, Az új magyar irodalom szelleme és más tanulmányok. A magyar irodalomról mindig magasabb nézőpontról nyilatkozik: „Mátyás renaissance udvartartása már az európai modernség előharcosaként jelenik meg. Ezért is terjed el a magyar régiség teljesítményei közül a humanizmus ismerete a legszélesebb körben. E latin nyelvű tudományosság tisztelettel emlékezik meg arról a latin nyelvű kultúráról, amely egész Európában talán a leghosszabb ideig tartotta magát és a legmélyebb rétegekig hatolt le. Már ezen a területen is megfigyelhető azonban, hogy az érdeklődés elsősorban a magyar tárgyú tanulmányok művelői, főképpen a történetírók felé fordul. A szellemi teljesítmény nagyságával legalábbis egyenértékű a tárgy érdekessége.”

Legjava tanulmányai az „Örökség. Magyar író-arcképek” (1971.) vaskos kötetében most jelentek meg. Zrínyi, Batsányi, Berzsenyi, Kemény, Arany, a régi klasszikusokból, Ady, Babits, Ignó, Kosztolányi, Laczkó, Szabó Dezső a nagy Nyugat-nemzedékből, Horváth János és Schöppflin a kritikusok és irodalomtörténészek sorából, Pap Károly, Radnóti és Szerb Antal a mártír írók közül kerül széles háttérű bemutatásra. Bővülő szemléletre, finoman mérlegelő értéktételre és tömör fogalmazásra kiválóan jellemző a három Ady-tanulmány. Megszívlelendő megállapítások és lelkesítő ösztönzések a kötet legizgalmasabb olvasmányává teszik ezeket. Kitűnő az a megállapítása, hogy a külföldnek készült Ady-fordítások nem közelítik meg dantei méreteit, mert Ady lírai életművét teljes egészében kellene lefordítani ahhoz, hogy megértsék. A külföldnek szóló egyik tanulmányban Bowra modern költő-galériájába Apollinaire, Majakovszkij, Paszternák, Eliot, Lorca, Alberti és Kavafisz mellé nyolcadikként Adyt is oda helyezi. Rövid indoklása találóan szellemes: „Képzeld el, hogy Baudelaire verseit Dosztojevszkij messianizmusa olvasztja meg, hogy Rodin látomásaival egy ír nemzeti forradalmár mondja el népe panaszát, hogy Keats törekény hangja egyszerre a Biblia zsoltáros pátoszává vált át, hogy Shelley szédítő szárnyalásában is oly kecses érthető költészete Eliot súlyos, homályos szimbolikájával itatódik át, hogy Saint-John Perse-nek a végtelen éterével teli viharai egy magános nép

ismeretlen nyelvéen zúgnak fel, érthetetlenül, még képzettársításokat is alig keltve.” (343–344. 1.) A kötet legterjedelmesebb tanulmánya, ha a Batsányiról szólót inkább irodalomtörténeti értekezésnek minősítjük, a Babitsról szóló 108 oldal. Ahogy Ady esetében, itt is az összehasonlító irodalomtörténet kívánatos értékshálája állapítja meg Babits helyét itthon és a nagyvilágban: „Igazi kortársait is az európai polgári humanizmus olyan megtestesítői közt kell keresni, mint Proust és Roumain Rolland, Valéry és Julien Benda, mint a legmélyebb polgári válságot is legmagasabb európai erényekkel legyőző Thomas Mann, vagy – hogy az alkotás más területéről is vegyünk példát – a felülmúlhatatlan fölénytel kísérletező Picasso, Stravinszkij, vagy leginkább a rá más vonásokkal is annyira emlékeztető Bartók. Csak éppen hogy ami Bartóknak a népzene volt – az anyanyelv –, az Babitsnak a világirodalom. Itt kell keresni humanista baloldaliságának igazi értelmét, forrásvidékét, fő jellemzőit, tágasságát és határait. Természetes, hogy az ő baloldalisága nem azonosítható a munkásmozgalom forradalmiságával: történeti jelenség, további elemzésre, pontosabb körülhatárolásra, értelmezésre vár, ugyanúgy, mint Babits egész alakja.”

A német irodalom klasszikus és modern nagyságainak szövegei a mai magyar olvasó számára főként azokban a kiadványokban hozzáférhetőek, amelyeket ő szerkesztett. Tudományos folyóiratban megjelent első tanulmánya: „A német irodalomtudomány mai állása.” (Irodalomtörténet 1929. 161–175.). Ez akkoriban a német szellem talán legnagyobb modern alkotásának látszott. Keresztúry hét irányát írja le; a filológiai, a kultúrtörténeti, a belletrisztikai, a lélektani, a formális-esztétikai, az idealisztikus-szellemtörténeti és a kiegyeztető irányt. A háború első éveiben jelent meg szerkesztésében remek miniatűrökkel ellátott antológiája: „A német irodalom kincsháza”. Ebbe töle magátólértetődően a náci Németországban kárhóztatott szerzőket is beleveszi. De a háború utáni kettéosztott német irodalmi élet történeti valóságát kihangsúlyozva szöveggyűjteményeiben az elhallgatott klasszikusokat is kiadja. Egyik ilyen műve: „A német elbeszélés mesterei”. (Európa, 1957.) Ez 21 novellát tartalmaz 1350 oldalon. Bevezetőjében a német lélek ellentmondásait kifejező prózairók beható jellemzését adja. A német költészet hasonló egységes bemutatása „A német líra kincsháza” (Európa, 1959.) és a „Német költők antológiája” (Móra 1963.). Ennek 978 oldalán 57 klasszikus és 36 modern költő szerepel. Ezekben a kötetekben mutatkozik be mint kitűnő műfordító is. Von der Vogelweide, Reuenthal, Dach, Hölderlin, Brentano, von Arnim, Uhland, Goethe, Heine, Keller, C. F. Meyer, Nietzsche, Dehmel, von Hoffmannsthal, Morgenstern, Rilke, Trakl és Brecht szerepel fordítói listáján. Kedvencei mégis az egész Minnesang, Vogelweide, a barokk líra, Gryphius, Fleming (Opitz nem), Goethe (Schiller nem) és Hölderlin.

Hungarológiai tudása összegezésének két remekbe sikerült emléke: „A magyar irodalom képeskönyve” (1956.) és „A magyar zenetörténet képeskönyve” (1960.). Két balatoni képeskönyve voltaképpen a falukutató irodalom legjobban sikerült darabjai közé tartozik. Terjedelmesebb Balatonja négy fejezetre osztva ismerteti lelkének szülőföldjét: táj, történelem, nép és évszakok bemutatásával valóságával forgószínpadszerűen kerülnek eléln a Balaton-vidék összes problémái. A Cs. Szabó- és Szabó Zoltán-féle „érzelmes földrajz” személyes lírai betéteivel a Balaton-kutatás eredményeit összegezi. Külön ki kell emelni két kedvenc tájáról, a Badacsonyról és a Balatonfüredről írt fejezeteket. Rendkívül érzéketlen megelevenítő erővel ábrázolja a balatoni tavasz, nyár, ősz és tél filmszerű váltakozásait. (123–155. 1.) Nosztalgiaja a szülőföldhöz húzza vissza. Ezért vágyódik arra, hogy saját utópiáját a Balaton partján valósítsa meg: „Ha építenék valaha nyaralót a Balaton partján, csak ide (Révfölöp, Ábrahámhegy) építeném. A vízpartra tervezném egy benyúló kis félszigetre, hogy ablakai a víztükör szüntelen fényében fürödjének. Tágas kertje lenne, kis mólóval, csónakházzal, nagy piros ernyő alatt kertiszékekkel, zöld pázsit közt futó sárgakaviccsos utakkal. Csupa üveg lenne; tetején redőny szabályozná a fény és árnyék áramlását. Virágok és fák vennék körül: pünkösdirózsa, ciklámen, nárcisz, szírvirág, gránát bokrok, mély, kékeszöld árnyú fenyők és magas, aranyzöld, a szélben örökké bökölő, susogó, rügyeiket harsogva kibontó, őszi leveleiket melen hullató jegenyék.”

Vannak visszatérő vagy inkább állandónak nevezhető szerelmei, Arany János

életrajzának újabb és újabb fejezeteit világítja meg részletmunkákban. Az öreg Arany legtitokzatosabb korszakát A hallgató Arany c. tanulmányában tárta föl. Irodalomtörténészek részéről körülvitatott, de a nagyközönség által körülrajongott cselekedete Madách eddig csak papíron létező drámáinak föltámasztási kísérlete. Egry Józsefhez három és fél évtizede tér vissza, a Balaton festőjét egyre jobban megmutató arcképekben. A modern magyar szellemi életből Babits, Ady, Bartók és Kodály pályája és életműve izgatja legjobban, – és itt a személyes barátság emlékei is gazdagon motíválják látomását.

Nem véletlen egyébként, hogy Babitshoz annyira közel került. A fiatal kultúrpolitikus még a weimari Németországba, a berlini egyetemre hívatta meg 1929-ben a nagy poeta doctust; – Babits hasonló természetű költő-esszéista tanítványai és barátai, Békassy, Komjáthy, Sárközi, Szabó Lőrinc és Illyés közé tartozónak érezhette. De a költő és kritikus együttes megjelenése más magyar elődöket is megidézhethet: Bajza, Gyulai, Schöppflin sorába is odaillik.

Lehet, hogy van többezt termelő irodalomtörténészünk, de alig akad olyan, aki a magyar irodalom kézzelfogható bemutatását ennyire szíven viselné. Az irodalmi szülőhelyek, emlékházak, múzeumok és kiállítások megszervezése terén az utolsó két, de különösen másfél évtizedben senki nem tett nála többezt. A magyar könyv története, a Rákóczi-, a Jókai-, a Balassi-, a Csokonai-, a Vörösmarty-, az Arany-, a Bartók- és a Kodály-kiállítás, valamint számtalan emlékház, múzeum és síremlék föllállítása az ő nevéhez fűződik. A háború után, miniszter korában szimbolikus kezdeményezése volt e téren, hogy Vörösmarty szülőházát és Berzsenyi szétdőlt sírját rendbe hozatta; egy tölgyfa-urnában saját kezűleg helyezte el Berzsenyi szétszórt csontjait a sírba.

Ide tartozik nagyszámú és szellemi életünkben jelentős szerepet játszó tanítványainak fölnevelése és istápolása. Másfél évtizedes Eötvös kollégiumi tanársága és igazgatása alatt az irodalomtörténet és a kultúrpolitika számos jelentős alakja volt tanítványa: Fodor András, Kerékgyártó Elemér, Kéry László, Király István, Margócsy József, Orosz László, Óvári Miklós, Pándi Pál, Simó Jenő, Szauder József, Julow Viktor s még sokan mások.

Hogy poeta doctus, természetesen prózáján is érződik. A tudományból azonban inkább csak a külsőségek, a formai bravúrok öröklődnek lírájában. Az élmények tömege kap klasszikus megfogalmazást a Dunántúli hexaméterekben, a falukutató irodalom e kései lírai remekében. Lírája a humanista műfajok széles változatát érvényesíti. Több kötetre rúgó versein túl azonban egy máig kevés figyelemre méltatott újabb munkája a prózavers egyik legremekebb magyar példája, talán legnagyobb lírai alkotása. Ő maga négytétéles szonátának nevezi az „Európai pillanatok” fényképalbumába írt összekötő sorait. Bartók „Nincs boldogtalanabb a parasztembernél” c. szövegének parafrázisa ez, az egyetemes emberi sorsra kiterjesztve. A gondolatritmus költői szárnyalásához a következő motívumok nyújtanak lehetőséget: „Az embernél nincs félelmesebb;... Nincs gyávább, ingatagabb, gyengédebb, játékosabb az embernél... Az embernél nincs titokzatosabb... Nincs gyengédebb, esendőbb az embernél... Az embernél nincs nagyobb, erősebb...”

A sztoikus életbölcseletnek azonban olyan klasszikus megfogalmazása ez, amilyen a magyar irodalomban csak Illyés Charon ladikján c. műve, Mária Füveskönyve, Móra Georgikonja, vagy Ady, Babits, Kosztolányi, József Attila, Radnóti, Bóka kései lírája.

SOMOGYI KÚTFŐ

A kaposméri református népiskolában az elszármazott növendékek közt varázslatos csengése volt egy névnek. A padok, melyekben én 1936–1939 közt rukkoltam hátrafelé az osztályok hierarchiája szerint, jó évtizede nem látták őt, mégis ott volt a fehér falak közt, s a nyolcszögletű, szürke kőlapokkal rakott előtérben, ahol a felsősök szorongatták ki belőlünk a leckét, ahol olykor, a fogasok alatt összebújva elmélkedni is lehetett a világ rejtelsein. A falu ugyancsak visszhangozta ezt a nevet. Várakozásteli tisztelettel ejtették ki előttünk s ettől a legenda még nagyobb, még titokzatosabb lett. Hisz már maga a név is! Soha, – azóta se találkoztam vele másutt. Nem csoda, hogy a keresztnévet már hozzá se kellett tenni. Fogalom volt önmagában, ahogy a nyomatékosító névelővel kimondták: „A Kanyar!”

Ebben a szentencia értékű szóban benne volt az egész iskola büszkesége, a kitüntetéssel érettségizés, a magasabb tudományokba avatottság ritka és elérhetetlenül távoli kiváltsága, benne volt lelkes-fontoskodó asszonyok okoskodása, férjhez menendő nagylányok izgalma is.

Bizonyos, hogy egyszer, egy vasárnap délelőtt láttam is őt, a messziről hazatérőt, ki voltaképpen nem volt igazi mérei, csak anyai ágon, (– a szomszéd Kaposujlacról járt hozzánk –) de most mégis valósággá lett a legenda, ott volt közöttünk testi mi-voltában iskolánk nagyra hivatott fia. Az igazgató úrék pünkösdi rózsás kiskertje, a farakások és a templomfal közt lehetett-e valaha is nagyobb ünnep, ott a futkosásunktól döngölt udvaron, ahol sorba állva, szép rendben várakoztunk?

Talán éppen a kivételes percek feszültsége miatt nem sikerült érzékeimbe foglalni őt. Bárhogy erőltetném, nem tudom visszaidézni akkori arcát, csak valami garabonciás palástra emlékszem. Így hát gyermeki fantáziánk sokszor idézett alakja mégse rajzolódott köznapi személyiséggé, maradt továbbra is foghatatlannak, ígérethor-dozó jelenésnek.

Értesültem további útjairól. A háború idején akadtak kezembe zsebpénzemen is megvehető népkönyvek (Petőfi prózája, Kossuth cikkei, Móricz, Tersánszky, Tamási novellái), melyek mögött az ő szerkesztői közreműködését sejthettem. Ugyancsak neki volt köszönhető, hogy 1947–48-ban, falun maradt osztálytársaimmal Németh Lászlóról, Illyésről, Veres Péterről, Erdei Ferencről eszmecserezhettem. Valami népfőiskola-félét szervezett a somogyi parasztfiataloknak a Balaton partján. Érthető, hogy a Kanyar névnek változatlanul tiszteletteljes csengése maradt Kaposmérőben. Hallottam arról is, hogy a Nemzeti Parasztpárt dunántúli lapját szerkeszti, a Pécsi Szabad Szót. Később derült ki, hogy mind e közben termékeny kapcsolata volt írókkal (Kodolányival, Várkonyi Nándorral, Szabó Lőrincsel).

A sors úgy akarta, hogy éppen akkor hívták haza a Megyei Levéltár vezetőjének, amikor én elkerültem Kaposvárról. Így csaknem két évtizednek kellett eltelnie, míg a Kanyar név a köré szőtt képzetekből végre előttem is megtestesült. 1955. december 19-én, a budapesti MEDOSZ-székházban a Somogy megyei Népi együttes nagy sikerű bemutatkozó estjén a Csoknyai rozmaringos, a Vizvári leánytánc, a Karádi kanásztánc után Kanyar, az Együttes művészeti vezetője dirigálja Bárdos, részükre írt *Somogyi Kalászeit*. Hallgatom, s nagyokat somolygok a szöveg sűrűn ismétlődő „méreiségén”. Lámcsak, szülőfalum nem családott nagyra látó reményeiben, Kanyar valóban nevezetessé tette a „kis mérei utcát”.

Kaposváron a negyvenes években egy melleleg énektanszakos matematika tanár tett legtöbbet Bartókért, Kodályért. Egyszer majd a somogyi művelődéstörténetben arról is kell írni egy fejezetet: az ötvenes években, a vokális zenekultúra általános terjesztéséért mit tett, mennyi hasznos energiát áldozott a Megyei Levéltár igazgatója.

Továbbá azt is érdemes lesz majd földeríteni, egy évtizeddel később, mennyi része, érdeme volt – hivatalában a helyismereti munka, az egészséges lokálpatriotizmus egyik bázisát megteremtő – Dr. Kanyar Józsefnek abban, hogy 19 megye rádiós vetélkedőjében izgalmas tusák után Somogy szerezte meg az első helyet.

*

Az atyafiságos után tárgyasabb hangra váltva hadd említsem, éppen Kanyar adatai alapján: Kaposvárnak az 1784/85-ös népszámlálás szerint 2126 lakosa volt. S száz évvel később is, a háromszáz-egynehány falu közt még csak a legnagyobb falu. „A megyének még jelentős mezővárosa sem volt, sem olyan kiépült székhelyvárosa, amelynek polgársága a vármegye egész területét meghódította a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem és a kulturális törekvések számára.”

Nyilvánvaló hát, hogy ebben a Somogyországban, melynek centrumában 1949-ben is csak 33 000 ember élt, ahol más, tizezresnél nagyobb település ma sincsen, ahol mindmáig nem létesült humán jellegű főiskola, mennyire megnövekedhetett kulturális jelentősége, organizáló hatása egy-egy olyan intézménynek, mint a Megyei Könyvtár, Múzeum, Levéltár. Szerencsére a kivételes feladat megtalálta missziós elszántságú beteljesítőit. Az Állami-díjas Kellner Bernát az ország egyik legjobb könyvtárhálózatát irányítja, a legszebb, legcélszerűbb falusi könyvtárakat hozza létre. A két évtizeden át Takáts Gyula-igazgatta Múzeum pásztorfaragásaihoz Kodály Zoltán is úgy zarándokolt, mint kivételes értékű szentélybe... Kanyar pedig ugyanabban az épületben, a Megyeháza archívumában kutatva, méltán mámorosodik meg szenvedélyes munkájának társadalmi hatásától. „Az elmúlt esztendőben megjelent történeti olvasókönyvünk, nemcsak a szakemberek kíváncsiságát, de az olvasóközönség érdeklődését is fölkellette. Nemzetközileg is igazolhatóan, statisztikai adatok bizonyítják, – a több mint két évtizedes levéltári praxisom is –, hogy az emberek szeretik olvasni szülőföldjük történetét, s nagy kedvvel fogják vallatóra a levéltárak sárgult és fakult pergamentjeit. Soha nem gondoltam volna... milyen türelmetlenül várta tanár és diák, hogy az Archivum – századokon keresztül vasajtókkal és körárával elzárt – ajtóit és ablakait mihamarább kinyissuk...” A közel 600 oldalas, országos visszhangra talált olvasókönyv (*Harminc nemzedék vallomása Somogyról*, 1967.) csak egyik oldalhajtása Kanyar termékeny működésének. Feldolgozó és publikáló tevékenysége során tudatos elhatározottsággal tárta föl a XVIII–XX. század megyei történetének addig ismeretlen politikai, gazdasági, ipartörténeti és kulturális vonatkozásait. Helytörténeti jelentőségünkél jóval fontosabbak például a századforduló agrárproblémáival foglalkozó *Somogyi parasztság – somogyi nagybirtok 1901–1910* (1957), vagy az *Elsikkasztott földreform – megvalósult földosztás Somogyban 1920, 1945* (1964). Országos tanulságokat kínál a török elnyomás utáni kulturális helyzetet fölmérő *Adatok Somogy megye művelődéstörténetéhez a XVIII. század második felében 1770–1789* (1970). S talán nem túlzás kijelenteni, hogy újkori fölszabadulásunk témakörében is a somogyi kiadvány, s benne Kanyar 10 éves bevezető tanulmánya ad megyéink viszonylatában legátfogóbb képet a Függetlenségi Frontba tartozó pártok, karhatalmi, rendészeti szervek, közigazgatósági hatóságok és önkormányzati testületek újjászerveződéséről. (*Somogy a felszabadulás hónapjaiban 1944–1945* (1970)).

Természetes szakmai elfoglaltságunknak különösen érdekesek az irodalmi, művészeti tárgyú publikációk, melyek közül nem egy éppen pécsi folyóiratokban látott napvilágot. (*Ismeretlen Berzsenyi és Wesselényi levél*. Dunántúl 1955/1; *Berzsenyi és a Somogy megyei Olvasótársaság*. Irodalomtörténeti Közlemények 1956/4; *A niklai gazda*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1958; *Szabó Lőrinc Somogyban*. Jelenkor 1959/4; *Új Helikonok és a régi*. Jelenkor 1963/10; *Újabb Berzsenyi-dokumentumok a Kaposvári Állami Levéltárban*. Jelenkor 1964/2; *Kistaludgy Károly három ismeretlen levele*. Jelenkor 1965/1; *Öt ismeretlen Rippl-Rónai levél*. Somogyi Néplap 1968.)

Kanyar rendszerességét dicséri, hogy kutatásai közben intézménye történetét is megírta (*Somogy megye levéltára*. 1962) szerkesztői munkáját pedig többek közt

az igen szép küllemű „Somogyi Almanach” igazolja. A másfél évtizede indult sorozat, melynek 15. száma jelent meg nemrég (Kelemen Elemér: *Somogy megye művelődésügye a Tanácsköztársaság idején*, 1972.) egy-egy füzetében úttörő jelentőségű, unikumnak számító vállalkozást regisztrálhat. Ilyen például Illyés Gyula *Az éden elvesztésének* első kiadása; a *Visszaemlékezések Rippl-Rónai Józsefre*; Volly István: *Vikár Béla Somogyban*; László Gyula: *Vaszary János emlékezete*; Latinca Sándor *válogatott írásai*; Takáts Gyula: *Képek és versek útjain*; Tüskés Tibor: *A Déli part*.

A szerkesztői munka másik ígéretes teljesítménye az 1970, 1971-es *Levéltári Évkönyv*, mely Somogy megye múltjából címen, borítóján a megye régi címerével és színeivel kerül forgalomba. Aki látatlanban úgy véli: a történettudományoknak efféle vidéki utánpótlás-gyűjteményei csak helyi érdekű, esetlegesen együvé került közleményeket tartalmazhatnak, annak érdemes volna elmélyülni például az 1970-es Évkönyvben. A tervezés koncepciójára, az anyag elrendezésének biztonságára vall már az is, hogy a kezdő és záró írás a megye 1000 éves történelmének első és utolsó nevezetese fejezetét tárgyalja. (Györffy György: *Koppány lázadása*, – Borus József: *Hadszintér Somogy földjén* 1944. dec. 1–1945. márc. 31.) A Györffyt követő tudományos közlemény (Komjáthy Miklós: *A somogyi konvent II. Lajos-kori oklevelei*) ugyancsak példás organikussággal kapcsolódik. Íme, *Bevezetésének* első mondatai: „Koppány lázadó s a XI. századközépi, pogány felkelések lázából még ki nem gyógyult népe körében alapította meg Szent László király 1091-ben az Öreglak és Somogyvár között emelkedő dombtetőn, honnan festői kilátás nyílik a balatoni Felvidék vulkáni hegyeire, Szent Egyed monostorát.” A fakszimilével illusztrált publikáció végén pedig szerves záradékként a monostor egyik megmaradt töredéke látható: az Oroszlángriff Somogyvárról.

A Ratio Edicationis honi körülményeinek kitűnően adatolt somogyi szemléje (Kanyar tanulmánya) után üdén és logikusan illeszkedik a kötetbe Péterffy Ida dolgozata *Pálóczi Horváth Ádám világljáró táncnótájának keletkezéséről*. (Még azt mondják, nem illik...) Megint egy szemléletes példa, miként lehet a lokálpatrióta szellemű tényfeltárás országosan is érdekessé. A Kodály kórusaként forró sikerű mű értékében – mint olvashatjuk – „...része van az ihlető szövegnek is. Ha messzire eljutó hanglemezfelvételeinkre, rádióadásaink hatósugarára gondolunk, joggal nevezhetjük világljárónak Pálóczi Horváth Ádám Kaposváron, 1798. július 5-én írott táncnóta szövegét.”

*

Az objektív demonstrálás igyekezete után szabadjon végül elfogultan is szólnom az évkönyvek oly publikációiról, melyekhez az élmények szinkronjával tanúként jelentkezhetnek. Kevés izgalmasabb hadtörténeti beszámolót ismerek, mint amilyen Borus Józsefé a somogyi frontharcok négy hónapjáról. A drámai feszességű leírások nem egy részletét tudnám saját tizenötéves-kori feljegyzéseimmel igazolni, mivel ezt az időszakot a fegyverektől dübörgő marcali hátságtól alig húsz kilométernyire keletre, közvetlenül a front mögött töltöttem.

„Az SS-ek a reggeli órákban Tótszentpáltól nyugatra harcolnak, majd átcsoportosítás után este 20 óra tájban elfoglalják a községet” – olvasom a hadijelentés-szerűen tárgyilagos leírást március 15-éről. A hatás másnap az én krónikámban így regisztrálódik: „... a buzsáki út délelőtt olyan mint még soha. Járnak az oroszok, mint a hangyák, gyalog, lovon, kocsin, autón, teherautón, motorkerékpáron. S az egyik rakott gépkocsi a másikat éri, az egyik kocsisor alig megy el, jön a másik. A tiszta égbolton német repülő karingnek, s oroszaink mint magatehetetlen zsák hevernek, ülnek az udvaron itt is, ott is kedvetlenül... nos, itt a bizonyíték, történnie kellett valaminek... Ki tudja mit tartogat számunkra a következő óra? Úgy járunk, kelünk, mint az alvajárók. Ebéd után végre kibökik az igazságot, hogy a német megnyomta ezt a frontot, s itt van Buzsák előtt... Az állomáson ezalatt elterjed a hír, hogy felgyűjtják a raktárban felhalmozott gabonát... De valami más történik még délután, amiről csak annyit hallok meg, hogy felvonultak a tankok s megfogták a

támadást . . . Tény, hogy a forgalom majdnem teljesen megszűnik az úton s oroszaink is jobb kedvre derülnek.”

S még egy részint idekapcsolható adat, melynek hitelesítésében véletlenül váltam kompetenssé. Az 1971-es Évkönyvben *Andrássy* Antal a front mögé került Kaposvár első heteiről szólva, a város szervezeti életének létre-segítői közt szovjet tiszteket említ. Ezek egyike, (– talán éppen az ismeretlen őrnagy? –) *Borisz Szlukij* volt, a neves költő. 1963-ban, a moszkvai Magyar Követség fogadásán vallott erről nekem, megtudván, hogy én, – egyik magyar fordítója – akkoriban forma szerint éppen kaposvári diák voltam.

Íme, mi minden kerül elő a Mérőben megpillantott iskolánk büszkeségének garabonciás köpenye alól! Ha azt hallom most, hogy Kanyar József vezetésével készül Somogy megye Helytörténeti Lexikonja, ez nem csak egyszerű információ, az is benne van, hogy szülőföldem értéke, fontossága, további életemben való érvényessége erős-bödni fog.

Pár éve gyakran emlegetett jelmondat volt: „Tegyünk többet Somogyért!” Ha valaki, Kanyar József sokat tett érte. Minden törekvésére, egész munkásságára illik egy Somogyban járt fiatal költő, *Bisztray Ádám* vallomása, melyet éppen a Rippl-Rónai szobor körül, a Megyeháza árnyékából fogalmazott :

Országban kisebb haza,
legyen sziget,
ami növekedni kényszerül,
ha meddön marad a többi rész.

Énekkal és virággal

*Énekkal és virággal
nyugtassad meg a tájat
és dúld fel szerelemmel
kóróval és karóval
ess neki a világnak
és építsd fel szerelemmel
énekkal és virággal
nyugtassad meg a tájat
és dúld fel szerelemmel
kóróval és karóval
ess neki a világnak
és építsd fel szerelemmel
énekkal és virággal*

és konok türelemmel

Az a győztes madársereg

*Látszanak még a téli hónapok
sárguló tigrisoltjai
eltűnnek csizmám nyomai
úgy sem hozhattak hírbe véled*

*De készülődik valahol
az a győztes madársereg
amely mindenkié s így mienk
s zúgó szárnyal fülemhez csapja
túl magabiztos nevetésed*

AZ ÖNKERESÉS ÚTJÁN

– Romániai magyar könyvek margójára –

HAGYOMÁNYOK ÉS FELADATOK

A szomszédos országokban élő magyar nemzetiségi kultúrák centrumában hagyományosan az irodalom áll, elsősorban a költészet és a regény. Ezekre a kultúrákra fokozottan érvényes Németh László klasszikus megállapítása, amely szerint nálunk az irodalom a szellemi élet mindenese. A romániai magyar művelődés is ilyen. Ilyenné tették kialakulásának körülményei: a tudományos intézmények híján az irodalomnak kellett vállalnia a szaktudományok feladatait is. A történelemtudományt a történelmi regény helyettesítette, a szociográfiát az irodalmi riport. A nemzetiségi-kisebbségi tudatot az irodalomnak kellett megalapoznia. (Ezért is vált ennek a tudatnak első rendező elvévé egy valójában „költői” fogalom: az erdélyi gondolat.) A társadalomtudomány, a történetírás csak hézagosan és alkalmasszerűen fejlődött, leginkább a Korunk évfolyamaiban. Jellemző, hogy az Erdélyi Szépművéses Céh fennállásának több mint két évtizede alatt, a regények és verseskönyvek hosszú sorában, a számtalan kötet között alig jelent meg néhány tanulmány- és esszégyűjtemény (Makkai Sándor, Kós Károly és Kovács László könyvei), s a történettudományt is csak memoárok (Pálffy János és Barabás Miklós művei) képviselték.

Ez a helyzet, ez az egyoldalú fejlődés lényegében a felszabadulás után sem változott. A kezdeti idők néhány kezdeményező lépése (például az 1945-ben Böződi György szerkesztésében megjelent *Erdély szabadságharca* című, 1848–1849-es igen értékes dokumentumgyűjtemény) és a későbbi fejlődés néhány kivételes tudományos teljesítménye (például Kelemen Lajos, Jancsó Elemér és Jakó Zsigmond munkái) mellett a romániai magyar művelődés ekkor is irodalomcentrikus maradt. Pedig a közönségben megvolt az érdeklődés a társadalom- és történettudomány iránt. Az intézmények, a tudományos publikációk (magyar nyelven) azonban hiányoztak, s ezért az Erdély története iránt érdeklődő olvasónak be kellett érnie régebbi szakmunkákkal: Márki Sándor, R. Kiss István, Jancsó Benedek és Makkai László könyveivel (ha hozzájutott), vagy az olyanféle összefoglalásokkal, mint Constantin C. Giurescu professzor munkája, amely az ábrándos dák romantikát képviseli, s nagyvonalúan megelégedkezik Erdély fejedelmeiről. Pedig, és ezt mind hazai, mind külföldi példák igazolják, egy történelmi monográfia, tanulmány vagy dokumentáció érdekfeszítőbb olvasmány lehet, mint egy közepszerű verseskötet avagy egy verejtékes gondolat meg-szerkesztett regény.

Az irodalomcentrikus művelődést, úgy tetszik, az elmúlt években váltotta fel egy változatosabb és korszerűbb kulturális szerkezet. Vagy legalábbis kezdi felváltani. A kolozsvári egyetem magyar irodalmi és nyelvészeti tanszékeinek munkája mellett (amely számos irodalomtörténeti és nyelvtudományi eredménnyel járt) elsősorban a Korunk című kolozsvári folyóirat és a bukaresti Kritikon könyvkiadó átgondolt és tervszerű tevékenysége alakította át a művelődés szerkezetét, növelte meg a társadalomtudományok, a történeti és szociológiai kutatások szerepét. Olyannyira, hogy ma már mi, akik a romániai magyar művelődést itthon figyeljük, mi is szomjasabb érdeklődéssel vesszük kezünkbe az onnan érkező történeti, publicisztikai, szociográfiai műveket: a romániai magyar nemzetiség jelenének és múltjának dokumentumait.

Mint mondtam, a Korunk szerkesztőségéhez fűződik a kezdeményezés, az út-törés. Ez a nagymúltú, értékes marxista tradíciókkal rendelkező, egyszersmind friss érdeklődést tanúsító folyóirat vázolta fel először tematikus számai révén a kiteljesedő

és tagozottabb nemzetiségi kultúra feladatait. A Korunk foglalta össze tudományos színvonalon azokat a kérdéseket, amelyeket a történészeknek, szociográfusoknak, nyelvészeknek, a helyi hagyományok kutatóinak és a nemzetiségi elhelyezkedés jogi, politikai és tanügyi problémáival foglalkozó szakembereknek a jövőben meg kell oldani.

Most azonban nem a Korunkról szeretnék beszélni, hanem a könyvkiadás munkájáról: eredményeiről, vállalkozásairól. A magyar nyelvű könyveket is megjelentető kiadók közül ebben a Kriterioné a vezető szerep. Ez a kiadó jelenteti meg Romániában a magyar kiadványok zömét. Munkája igen sokrétű, feladatai állandóan növekszenek. Érdemes elolvasni azt a cikket, amely az Igaz Szó című marosvásárhelyi folyóirat májusi számában Domokos Gézának, a kiadó igazgatójának tollából jelent meg a nemzetközi könyvév alkalmából a kiadó munkájáról és terveiről. Domokos Géza itt a Kriterion (és általában a magyar nyelvű könyvkiadás) fejlődéséről beszél. Elmondja, hogy 1962-ben Romániában 67 magyar könyv jelent meg, 1972-re (csak a Kriterionnál) 100-at terveznek. Növekedett természetesen a művek példányszáma is, és ezen belül az értekező próza példányszáma egyenesen a többszörösére nőtt (1962-ben átlagosan 900, ma átlagosan 5000 példányban jelennek meg a művelődéstörténeti, irodalomtörténeti és kritikai kötetek). A magyar könyvellátás helyzete ennek ellenére sem mondható kielégítőnek. Robert Escarpit francia professzor és irodalomszociológus statisztikája szerint jelenleg minden egyes emberre három kötet könyv jut, s ezt az arányt éri el a román könyvellátás is. A közel kétmillió romániai magyarság viszont csak kb. kétmillió kötetet osztozik (másfélmillió a hazai termelés, félmillió az import). Ez tehát a világtáglagnak (és a romániai átlagnak) csupán egyharmada. A Kriterion feladatának tekintti, hogy kedvező módon változtasson ezen a statisztikán.

Többek között tudományos és ismeretterjesztő könyveivel. E könyvek sorában egyre több irodalomtörténeti, kritikai, művelődéstörténeti és más tudományos kiadvány kerül az olvasó elé. Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténetére, Szigeti József, Csehi Gyula, Méliusz József, Veress Dániel irodalomtörténeti és elméleti tanulmányaira, Szabó T. Attila nyelvészeti, ifj. Kós Károly néprajzi, B. Nagy Margit művészettörténeti írásaira, Beke György szociográfiai riportjaira, Benkő Samu és Bretter György művelődéstörténeti dolgozataira gondolok. De hivatkozhatnék folyamatos vállalkozásokra, könyvsorozatokra is: a „Téka”-sorozatra, amely művelődéstörténeti dokumentumokat közöl, a „memoár”-sorozatra, amely az erdélyi történelem dokumentumaiból válogat, s eddig Rettegi György, Bölöni Farkas Sándor, Borsos Tamás, Wass Pál, Köteles Sámuel és Koós Ferenc írásait jelentette meg. A Kriterion példáját követi azután a kolozsvári Dacia-kiadó, amely újabban ugyancsak érdekes és hasznos magyar könyvekkel látja el a könyvpiacot.

Az alább következőkben néhány olyan könyvet, vagy inkább néhány olyan könyvtípust szeretnék ismertetni, amely a romániai magyar művelődés imént jelzett szerkezetváltozására vet fényt. Amely ennek a kultúrának a hagyományos kereteit (határait, ha tetszik, korlátait) feszíti szét; amely azt igazolja, hogy az irodalomközpontú közművelődést és közgondolkodást egy változatosabb és arányosabb (egyben tartalmasabb és korszerűbb) érdeklődés és vállalkozás váltja fel.

AZ ÖRÖKSÉG NYOMÁBAN

A romániai magyar művelődéstörténet (történelem- és irodalomtörténetírás) széles körű és gondos munkát végez ma, hogy feltárja a magyar nemzetiség irodalmi, történelmi hagyományait. Ezek közé a hagyományok közé éppúgy odatartozik a tizenkilencedik századi és régebbi erdélyi művelődés, mint a két háború közötti korszak, vagy éppen a felszabadulás utáni évek újrakezdése, „második hőkora”.

A múlt század egyik neves és hosszú ideig elfelejtett erdélyi magyar személyiségét ismerteti meg a Beke György gondozásában, előszavával megjelent kötet: Koós Ferenc: *Életem és emlékeim* című emlékirata. Beke György neve ismerős az

ittthoni magyar olvasó előtt: regényei és riportkönyvei nálunk is népszerűek lettek, az Igaz Szóban és másutt olvasott irodalmi szociográfiái, amelyek a romániai magyarság elhanyagoltabb népcsoportjait: a havasalföldi székelyeket, a moldvai csángókat ismertették meg, széles körben mozgatták meg a romániai magyar közvéleményt. (Ezeket az írásokat gyűjti most össze legújabb, *Magunk keresése* című kötete.) A jelen mellett azonban Beke érdeklődése kiterjed a múltra és a hagyományokra is. Érdekes könyvben (a Mikó Imrével és Fodor Sándorral közösen kiadott *Orbán Balázs nyomában* című riportkötetben) idézte fel a múlt század nevezetes székely etnográfusának és helytörténeti kutatójának: Orbán Balásznak emlékét, és most Koós Ferencét, aki a Bukarestben élő szórvány-magyarság első vezetője és organizátora volt.

Koós Ferenc (1828–1905) parasztfiúból lett marosvásárhelyi diák, marhaórzés közben ismerkedett meg a könyvekkel és a magyar irodalommal: Csokonai verseivel. Egy elsüllyedt történeti világban gyermekeskedett, midőn még felhőtlen volt a barátság Erdély népei között. Szászrégen mellett egy kis faluban (Magyarrégenben) élt, barátai román és szász parasztfiúk voltak. „S ennyi különböző nyelvű és rangú nép között, a harmincas-negyvenes évek alatt, szép egyetértés volt” – jegyezte fel később emlékiratában. 1848-ban aztán, mint annyian diáktársai közül, Erdély magyar iskoláiból és kollégiumaiból, ő is a forradalmi események vonzásába került, katonának állt, Bem seregének huszára lett. Megjárta az erdélyi és bánági harctereket, majd a bukás után visszatért a vásárhelyi kollégiumba. Újra tanulni kezdett, de nemcsak tanult, hanem részt vállalt a diákok politikai mozgalmaiban is. A Török János-féle szervezkedés tagja lett, s ezért elárultatásuk után az osztrák börtönt is meg kellett járnia.

Kiszabadulásával és tanulmányainak befejezésével aztán 1855-ben Bukarestbe költözött, hogy az ott élő magyarok: 49-es emigránsok, kereskedők és iparosok református lelkésze legyen. Tizennégy esztendő tartózkodott a román fővárosban, s ezalatt megszervezte a bukaresti magyarság életét, intézményeit. A Hunnia nevet viselő magyar kaszinót, a magyar iparosok olvasó egyesületét, a Bukaresti Magyar Társulatot (amelyből az idők folyamán a mai Petőfi Ház fejlődött ki) és az első romániai magyar újságot: a Bukaresti Magyar Közlönyt. „Koós Ferenc munkássága – írja Beke György – határkö a bukaresti magyarság történetében. Nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy ő vitte be a köztudatba a bukaresti magyarság meglétét, körülményeit, kilátásait. Joggal tartjuk őt a bukaresti magyar társadalmi és művelődési élet megalapítójának, annak ellenére, hogy a bukaresti magyarság története nem vele kezdődött el, hanem az elmúlt századokba nyúlik vissza.”

Koós hatalmas munkát végzett a román főváros szórvány-magyarsága között. Tevékenységét azonban nem mindenki nézte jó szemmel, irigyei akadtak, intrikákba bonyolódott, peres ügyekbe keveredett. 1869-ben ezért hazatért. Brassóban lett tanár, majd tanfelügyelő, Apáczai Csere Jánosnak, a nagy erdélyi írónak és pedagógusnak emlékét, örökségét újította fel. Aztán megírta emlékiratát: az *Életem és emlékeimet*, amely 1890-ben Brassóban hatszáz példányban jelent meg. Még egy kéziratos emlékirata marad az utókorra: az 1889 és 1899 között vezetett *Óregkori napló*. Beke György most e két elfeledett művet: történelmi dokumentumot és forrásértékű iratot juttatta el az olvasóközönség (és a tudományos élet munkásai) elé.

A bukaresti magyar lelkész munkásságának, küzdelmeinek krónikája az erdélyi memoárirodalom hagyományait folytatja, abba a nagymúltú sorba illeszkedik, amelyben Bethlen Miklós, Kemény János fejedelem, Árva Bethlen Kata, Borsos Tamás és Rettegi György az elődei. Életrajz, korrajz és krónika, egyszersmind vallomás és időnként élvezetes irodalom. Különösen azokon a lapokon, amelyek a szabadságharc hősi eseményei vagy a szerző moldvai, havasalföldi útjait, missziós küldetéseit beszéli el. Koós Ferenc évszázados története azonban nemcsak dokumentum: Beke György, a bukaresti magyar írástudó számára és minden szórványban élő magyar számára eleven üzenet. Üzenet, amely arról beszél, hogy kisebbségben, távol a szülőföld megtartó hagyományaitól miként őrizheti meg egy emberi közösség anyanyelvét, kultúráját, – önmagát. Beke ebben a könyvében is a romániai magyarság önkeresé-

sének feladatára vállalkozott. Éppúgy mint riportjaiban, szépirodalmi műveiben. Koós Ferenc egykori alakjának és sorsának felidézése a nemzetiségi kollektivitás önkifejezésének, hely- és feladatkeresésének egy fejezete.

A hagyomány egy másik szakaszát eleveníti meg Kovács János, a Bukarestben élő irodalomtörténész és kritikus tanulmánya valamint antológiája, amely a romániai magyar irodalom indulásának két folyóiratát: a Magyar Szót és a Tavaszt mutatja be. *A Magyar Szó, Tavasz 1919–1920, Antológia* című kiadvány abba a sorozatba illeszkedik, amely a „hőskor” irodalmi folyóiratait, műhelyeit hivatott megvilágítani. Ebből a sorozatból eddig a Korunk költészetének antológiája jelent meg (Méliusz József szerkesztésében). A kiadói tervek szerint a jövőben a Korunk prózáját, kritikáját, az Erdélyi Helikont és a különböző irodalmi társulatok (pl. a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság) iratait egybeválogató kötetek kerülnek az olvasó elé. E könyvek bizonyára jelentős segítséget fognak nyújtani az erdélyi magyar irodalom kutatóinak.

A Magyar Szó és a Tavasz Nagyváradon jelent meg a romániai magyar művelődés születésének napjaiban. Az elsőt Tabéry Géza (Ady örökségének erdélyi gondviselője), a másodikat Zsolt Béla (a Tanácsköztársaság bukása után emigrációba vonult polgári radikális író és újságíró) szerkesztette. Mindkét lap kettős feladatot vállalt: egyrészt folytatta a Nagyváradról szárnyára kelő modern magyar literatúra: a Holnap hagyományait, másrészt az új helyzetben, az állami keretek megváltozása után az erdélyi és partiumi magyar irodalom megszervezésére törekedett. Mindkét folyóirat összekötő kapcsot jelentett a modern magyar írásművészet és a születő erdélyi magyar irodalom között; már létrejöttével, programjával és profiljával is bizonyítva, hogy ez a keletkezőben lévő irodalmiság a Nyugat és Ady örökségét vállalja, viszi tovább. Az új magyar irodalom szellemét és vívmányait mutatják a folyóiratokban megjelent írások is: Bárd Oszkár, Bartalis János, Ligeti Ernő, Nadányi Zoltán, Reményik Sándor, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza és Zsolt Béla versei, Berde Mária, Gulácsy Irén, Tabéry Géza novellái, Ligeti Ernő és a két szerkesztő tanulmányai.

Kovács János e két régi folyóirat felidézésével jelentős munkát végzett. Nemcsak az antológia-szerkesztő feladatát vállalta, hanem az irodalomtörténészét is: *A hőskorszak kezdetén* című bevezető tanulmánya szinte egy kismonográfia terjedelmében, rendkívül gondos vizsgálattal, eredeti kutatásokkal világítja meg a két nagyváradi folyóirat kialakulásának és sorsának körülményeit, a nagyváradi magyar művelődés egy hősi korszakát és általában a romániai magyar irodalom kezdeteit. Fejtegetései nyomán számos új adat került napvilágra, tanulmánya után sok mindent újszerűen kell látnunk a romániai magyar művelődés kezdetei körül.

Ugyancsak a „hőskor” életét, mozgalmait és emberi alakjait hozza a közelünkbe Szász István olvasmányos és mulatságos anekdotagyűjteménye: a *Nyúl a telefonpóznán* című kötet. Szász a kolozsvári sajtó legtöbbet tapasztalt munkatársai közé tartozik, az Ellenzéknél kezdte munkáját, majd a Brassói Lapoknál, temesvári újságoknál, a felszabadulás után pedig a kolozsvári Utunknál dolgozott. Kuncz Aladár és Szentimrei Jenő voltak a mesterei. Anekdotáiban a múlt századi Erdély életéről és figuráiról is beszél, de főként a huszas-harmincas évek világáról: kolozsvári redakciók, szerkesztők, vendéglők, társaságok és utcák elevenednek meg a tolla nyomán. Mulatságos történetei, csattanós anekdotái egy legendás világot keltenek életre, s közben a tréfa és a humor hullámhosszán kultúrtörténeti, irodalomtörténeti információkat is nyújtanak. Minden irodalmi élet, írói társaság, újságszerkesztőség körül rengeteg adoma, legenda kering: ezek is hozzátartoznak egy korszak, egy művelődéstörténeti terület életéhez. A kutató éppoly haszonnal forgatja őket, mint amilyen szórakozással a szélesebb olvasóközönség. Nos, Szász István az erdélyi magyar sajtó és újságírás körül termő anekdotakincset gyűjtötte össze, és ezzel nemcsak mulatságos olvasmányt, hanem kultúrhistóriai dokumentumanyagot is adott.

Az örökség újabb fejezete a felszabadulás után frissen kialakuló új romániai magyar irodalom. Gazdag korszak volt ez a néhány esztendő, bősége és változatosága csak mostanában vált nyilvánvalóvá. Mostanában, hogy megindult a kor fel-

térképezése, átértékelése, megindult az irodalomtörténeti és sajtótörténeti kutatás. Ennek a kornak az egyik reprezentatív, ám sokáig feledett értékéről fújta le a port Méliusz József, midőn új kiadásban jelentette meg Kurkó Gyárfás művét: a *Nehéz kenyér* című regényt. Kurkó Gyárfás egy kis székely falu: Csikszentdomokos szülőtte volt. Itt töltötte gyermekkorát, majd ipari munkás lett, megismerkedett a munkásmozgalommal, a kommunista párt vezető aktivistái közé került. A felszabadulás után a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője lett, önéletrajzi regényét 1949 elején jelentette meg. Nemsokkal ezután barátjával és elvtársával: Lucrețiu Patrașcanuval, a román párt egyik titkárával együtt ő is a törvénytörtető önkény áldozata lett.

Regénye tehát önéletrajzi regény: az iskolába kerülő, majd munkába álló székely gyerek és ifjú története. És e történet körül kibontakozik a székely falu nyomorúságos élete, majd az erdélyi munkásság helyzete, sorsa, küzdelmei. Méliusz József, aki a korán és galádul elpusztított író barátja volt, s aki most sajtó alá rendezte, bevezetővel látta el a kötetet, figyelmeztet arra, hogy a Kurkó ábrázolta székely világ mennyire más, mennyivel realiztikusabb, mennyivel nyersebb és komorabb mint a közkeletű legendák nyomán felidézett székelység. Mint a „székely mítosz”, amely örök idillt képzelt a Kárpátok és a Hargita közé. Kurkó annak a „székely triász” a munkásságát folytatja, amely a maga valóságában, a maga nyomorúságában és a maga küzdelmeivel kívánta művekbe foglalni a székely nép keserves életét. Szentimrei Jenő, Kacsó Sándor és Tamási Áron voltak ennek a „triász” a tagjai. Szentimrei verseiben, publicisztikájában, Kacsó novelláiban, Tamási egy sor írásában a valóságos székely élet van jelen. És ugyanígy Böződi György, Asztalos István, Kovács György legjobb regényeiben, szociográfiai munkáiban. Kurkó műve az ő rokonuk, a *Nehéz kenyér* az az erdélyi „valóságiroda” folytatja, amelynek Gaál Gábor volt a kezdeményezője, a régi Korunk az organizátora. És ennyiben az ismét felfedezett Kurkó Gyárfás-regény a két világháború közötti „hőskor” és a felszabadulást követő időszak eleven kapcsolatát is kifejezi. Egyszerre a folytonosság és a megújulás dokumentuma.

KÖZÍRÁS ÉS KÖZGONDOLKODÁS

A hagyomány iránt megnyilvánuló érdeklődés – amint Koós Ferenc emlékiratának ismertetéséből is kiderült – a romániai magyar nemzetiség mai önszemléletét, mai önértelmezését fejezi ki. Ezt a „magunk keresését” szolgálják a publicisztikai törekvések is. Így Sütő András publicista hévvel és érdeklődéssel megfogalmazott „úti tünődései”, amelyek a *Rigó és apostol* című kötetben olvashatók. Sütő közéleti és elkötelezett író, a szó legjobb értelmében. Novellái s különösen nagysikerű, nálunk is széles körben visszhangot verő regénye: az *Anyám könnyű álmat ígér* azt kutatják, hogy az erdélyi magyar nép (közelebbről a Mezőség vegyesajkú területén élő magyarság) miként fejlődhet, miként keresi jövőjét a szocialista Románia viszonyai között és miként őrizheti meg önmagát: nyelvét, kultúráját, hagyományait a modern ipari társadalom közegében, az etnikai különbségeket elmosó változások között.

Útirajzai is ezekre a vallató kérdésekre, mondhatnánk: sorskérdésekre keresik a válaszokat. Sütő az országot és a nagyvilágot járva, Pusztakamaráson, Segesvárott és Kisbaconban éppúgy, mint Velencében, Berlinben, Rómában és Teheránban a hazai gondokkal foglalkozik, az erdélyi magyarság helyzetén, jövőjén gondolkodik. Bevezetőjében a mezősi asszonyokról beszél, akik bárhová utaztak, magukkal vitték az otthoni munkát, a fonnivalót. „Itthoni fonnivaló nélkül – mondja – nem is érdemes utazni; az embert megöli a világ végtelen közönye.” Útipoggyászában tehát mindig ott rejtőznek a hazai töprengések, a hazai feladatok: a székelyek iránt tanúsítandó politika problémái, az anyanyelv ügye, a magyar iskolák helyzete, az erdélyi népművészet sorsa és az örökség gondozása, a megőrzést kívánó, védelmet kérő kulturális hagyomány.

Mert Sütő e hagyományok gondozása és felhasználása körül töpreng a legtöbbet. És az örökség ma is sugalló, emberségre, európaiságra és magyarságra intő példái

kutatja fel. Pusztakamaráson, szülőfalujában Kemény Zsigmond tanításait idézi, Keményben látja a nemzetiségi eligazodás, a történelmi realizmus egyik mesterét, akinek alakja és műve joggal várja, hogy a romániai magyarság mai életében, mai gondjai és vitái között is példa és érv, megszívlelendő tanulság legyen. Kisbaconban meg Benedek Elekre hivatkozik, a népi helytállás és megmaradás legendákkal övezett apostolára, aki vállalta a felhagyott munkákat: „mert tenni kellett valakinek”. Ők Sütő legigazibb tanítói és hősei, őket idézve, rájuk hivatkozva akarja nevelni, mozgósítani a romániai magyar közgondolkodást.

Ha Sütő András az örökséget faggatja, Láng Gusztáv és Veress Zoltán a korszerű szocialista művelődés és humanizmus eszményeit. *Boríték nélkül* című közös könyvük egy levélsorozatot publikál, amely előzőleg a Brassói Lapokban látott napvilágot. Mindkét szerző a fiatal értelmiség korszerűbb tájékozódását, komplex közéleti igényességét képviseli. Láng Gusztáv irodalomtörténész és kritikus, a kolozsvári egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékének előadója, akinek Kántor Lajossal együtt írott romániai magyar irodalomtörténete is a könyvpiac újdonságai közé tartozik. Veress Zoltán regényíró és esszéista, akinek *Szeptember* című regénye az erdélyi magyar regény megújulásának egyik első eredménye volt. Levélváltásaik most a nyilvánosságnak szólnak, publicisztikai igény fűti e leveleket.

Láng és Veress többek között azzal a kérdéssel foglalkozik, amely újra és újra megvitatja a romániai magyar művelődés munkásait, s amely éppen napjainkban kavargat ismét érdekes polémia. Nevezetesen arról van szó, hogy a nemzetiségi kultúra kiszakadhat-e a provinciális keretek és korlátok közül, meg tudja-e vajon szóltatni az egyetemes emberiség üzenetét. Ismeretes, hogy e kérdés nemcsak a nemzetiségek szűkebb körű művelődését foglalkoztatja, hanem általában a kis népek és kis nyelvek, így elsősorban a kelet-közép-európai nemzetek gondolkodó fiait. (Nálunk Lukács György, Illyés Gyula és Németh László töprengett ezen a problémán, közismertek válaszaik). Nos, Láng és Veress nyílt leveleiből is az az igazság bontakozik ki, hogy az európaiság és a provincializmus nem nyelvi vagy földrajzi keret, hanem a magatartást minősítő fogalom. Nem az dönti el egy kultúra, egy költői vagy festői alkotás, egy gondolat értékét, hogy hol születik, hanem, hogy mit mond, mit üzen. Érdemes idézni Láng Gusztáv szavait: „Európa úgy földrajzi fogalom, hogy minden göröngy hozzátartozik, s számunkra – ha nem kiszolgáltak, hanem szolgálók kívánunk lenni – egyetlen feladat marad: azt a göröngyöt, amelyen lábunkat egy remélhetőleg hosszú életre s egy rövid történelmi pillanatra megvetnünk adatott, meghódítani a másik, a szellemi Európa számára, vagy legalábbis megóvni attól, hogy a tenger – a közöny, a kényelem, a 'vidékiesség' tengere – lemossa kontinensünkről.” Úgy hiszem, e vélemény egybeesik azzal, amit legjobb hazai gondolkodóink (Lukács, Illyés, Németh) vallottak magyarság és európaiság kölcsönösségéről, kapcsolatairól.

A nemzetiségi élet feladatait és körülményeit közelítik Létay Lajosnak, a kolozsvári Útunk költő-főszerkesztőjének jegyzetei is. *A költészet útjain* című kötet több mint két évtized (1948–1970) publicisztikájából, lírai jegyzeteiből, köszöntőiből és riportjaiból válogatott. Az irodalom, a népművelés, a sajtó feladatairól írott jegyzetekből, az Adyról, Asztalos Istvánról, Argheziről, Eminescuról, Vapcarovról és Musza Dzsáliról rajzolt portrévázlatokból azonban itt is egyetlen szándék és igény világlik elő: Létay Lajos a romániai magyar művelődés, elsősorban a dolgozó nép körében érvényesülő kultúra helyzetén és sorsán gondolkodik. Több alkalommal is beszél a népműveltség szocialista jellegének fontosságáról, a román és magyar kultúra testvériségéről és az erdélyi magyarság népi, történeti hagyományaiban rejlő közösségi erőről. A hagyományok gondozásának szép példáját nyújtja, midőn közzéteszi dédapjának, Biró Sámuelnek 1848–1849-es feljegyzéseit. E feljegyzések – hasonlóan Koós Ferenc emlékirataihoz – a szabadságharc erdélyi történetét segítenek megérteni. Egy nemzeti közösség önmagára találásáról, őszinte szabadságvágyáról, közösségi érzületről vallanak. Biró Sámuel egyszerű parasztemberként került a Kossuth-huszárok közé, nyílt szívvel küzdött Bem seregében, őszinte valóságshittel számol be tapasztalatairól. Emlékezéseinek külön érdekessége, hogy ugyanazokban az ütközetekben (pl. a vizaknai csatában) vett részt, mint Petőfi Sándor, s ezért, ha nagy kor- és bajtársá-

ról nem beszél is, jegyzetei adalékul szolgálnak Petőfi életrajzához, Bem seregében töltött hónapjainak történetéhez. E családi dokumentum közreadásával Létay azok mellett az eszmék mellett érvel, amelyeket különben publicisztikai írásaiban is szolgálni akar: a hagyományok gondozására és tiszteletére buzdítja olvasóit, a kollektív emlékezetnek ad erőt.

VITÁK EGY KLASSZIKUS ROMÁN KÖLTŐ KÖRÜL

A romániai magyar irodalom történetét és kérdéseit nem lehet a román kultúrától, a román nép helyzetétől függetlenül vizsgálni. Természetes igény, hogy a romániai magyarság önismeretének és öntudatának kialakítói mindegyre román analógiákat keresnek, a román művelődésből választanak példákat, eligazító tanulságokat. Az együttélés valósága teremti meg ezt az igényt; az együttélésé, amelynek múltja és hagyománya nem pusztán ötven esztendő, hanem több évszázados. A Koós Ferenc sorsát kutató Beke Györgynek éppúgy el kellett mélyednie a román kultúrában, mint az erdélyi magyar népművelés helyzetén gondolkodó (és felelős kulturális politikai szerepet betöltő) Létay Lajosnak. És Sütő András is román példákra hivatkozik, midőn a kulturális örökség termékenyítő hatásáról beszél (*Gond és jelkép* című írásában). Az azonban ritkán fordul elő, hogy magyar tudós, magyar tudományos munka termékenyítő és eligazító módon tud beleszólni a román művelődés, a román irodalom vitáiba, folyamataiba. (Tudtommal ez eddig csak Kakassy Endre Eminescu-könyvének és elsősorban Gáldi László román irodalomtörténeti és verstani munkáinak sikerült!)

A termékeny hozzászólás, az önálló kutatás és vélemény jelentkezik viszont most Domokos Sámuel *Octavian Goga a költő és műfordító* című irodalomtörténeti monográfiájában, amely a Kriterion kiadó gondozásában került az olvasó elé (reméljük, hamarosan román nyelven is megjelenik). Domokos Sámuel a budapesti egyetem román tanszékének tanára, aki tanulmányaival, folklorisztikai kutatásaival és a modern román költészet mestereinek (Pillatnak, Macedonskinak, Blagának és Arghezinek) magyar nyelvű válogatásaival, kiadásaival eddig is az első sorokban dolgozott a két szomszédos nép kulturális közeledésén, a román irodalom magyarországi megismertetésén. Gogáról írván most annak a román költőnek a pályáját és életművét dolgozza fel, aki egyike a modern román líra kialakítóinak, s aki igen sokat tett a magyar irodalom román nyelvű megismertetéséért.

A monográfia Goga pályáját: élettörténetét, irodalomszervező tevékenységét, költészetét és műfordítói munkáját rajzolja fel. Gazdag képet ad témáiról, igen érdekesek például a Goga költői stílusáról, verseléséről, nyelvről készített elemzései. Még érdekesebbek azonban azok az önálló kutatások, amelyek az elmúlt években megsohasodó és kiteljesedő Goga-irodalom eredményei után is újat tudnak mondani. Ilyenek például azok a vizsgálatok és megállapítások, amelyek a Budapesten tanuló román diákok Petru Maior Körét, az 1902-ben alapított Luceafarul című irodalmi folyóirat tevékenységét, a román költő és Ady Endre kapcsolatát vagy Az ember tragédiája román tolmácsolásának történetét világítják meg. Ezek az elemzések és adatok, úgy hisszük, a román kutatás számára is haszonnal járnak, sok újat tudnak mondani.

És haszonnal járnak azok a fejtegetések és adatok, amelyek Goga emberi és politikai szituációját segítenek valóságosabban megvilágítani. A román irodalmi életben ugyanis a közelmúltban nagy viták zajlottak Goga körül. E viták akkor indultak, midőn a kulturális életben napirendre került a sokáig negligált értékek újjáélesztése és elhelyezése a művelődés rendjében, a kulturális örökség fejezetei között. E „rehabilitációs” folyamat eredményeként kapott új fényt például Lucian Blaga és Octavian Goga költészete is. Goga valóban nagy költő volt, aki őszinte indulattal fejezte ki az erdélyi román nép fájdalmait, sérelmeit, aki új fejezetet írt a román vers történetében, s akinek mi magyarok külön is hálásak lehetünk Petőfi-, Madách- és Ady-fordításaiért. A Goga körül kibontakozó polémia azonban – a „rehabilitációs” igyekezet lendületében – mintha megfeledkezett volna a költő politikai téveszméiről és súlyos hibáiról. Sőt mentetetni igyekezett őket, már-már letorkolta a kritikusabb véleményeket.

Nos, Domokos Sámuel monográfiája, ha tartózkodik is a nyílt vitától, egyszerűen adatainak, dokumentumainak erejével és érvelésével helyreigazítja a kialakult kép elfogultságából eredő torzulásait. Különösen két időszak, két problémakör ismertetése során: Goga és Ady kapcsolatának és a költő politikai szereplésének tárgyalásában.

Goga és Ady kapcsolata 1912-ben indult, midőn a román költő sajtóvétség miatt egy hónapra a szegedi államfogház foglya lett. Ady ekkor a testvért üdvözölte benne, aki saját népének szabadságáért küzd, s aki hozzá hasonlóan vállal részt a Monarchia elnyomó politikája ellen viselt harcban. A magyar költő magánlevélben és a Világban írott cikkében tiltakozott a fogvatartás ellen, nyilvánította ki szolidaritását, baráti érzelmeit. Ekkor úgy látszott, hogy a két költő – a román és a magyar – közös seregben küzd, hogy egymás tántoríthatatlan szövetségesei. Goga a nemzeti felszabadulás harcosának indult, aki jogos küzdelmet viselt a magyar uralkodó körök elnyomó nemzetiségi politikája ellen. Ady (és a magyar progresszió) véleményének és érzelmeinek azonban csakhamar meg kellett változniuk. 1913-ban ugyanis Goga cikket írt, amelyben a magyar nemzeti kultúrát anakronizmusnak bélyegezte, minthogy „a magyar irodalom nemzeti jellege megromlott”, s ez az irodalom „teljesen idegen arcot mutat”. Goga azzal vádolja a magyar kultúrát, hogy a „pesti zsidó szellem” járszalagjára került. És ezzel az imént még haladó költő és publicista azoknak a platformjára helyezkedett, akik nacionalista konzervatív (illetve később fajvédő fasiszta) ideológiák alapján ítélték el a modern magyar művelődés vívmányait. Ady hevesen tiltakozott Goga vádjai ellen, Goga pedig csakhamar új szövetségest talált annak a Rudnyánszky Gyulának a személyében, aki öreg korára a harcos idegengyűlölet apostola leett („Simuljon, vagy vesszen ki mind” – írta kirekesztő türelmetlenséggel e hon nem törzsökös polgáiról). A vita – Goga és a magyar progresszió vitája – azután még eltartott egy ideig. Ady Ignotusra, a magyar polgári radikalizmus élharcosára, Goga meg Chamberlainra, az angol reakciós körök praefasiszta ideológusára hivatkozott. Ady végül is azzal volt kénytelen búcsúzni egykori barátjától és harcostársától, hogy leírta: „aligha sorozhatok már én még az életben kezét vele”.

Goga ekkor már a román nacionalista mozgalom vezető költője és publicistája volt. „Ti csak szövögessétek a magatok jövőjét. Mi is megszöjünk a magunkét, nélkülöletek, sőt ellenetek is” – írta *Adynak, költőnek* című 1914-es cikkében. Valóban ez történt: a román nacionalista mozgalom nemcsak a régi Magyarország elnyomó nemzetiségi politikájának lett az ellensége, hanem a magyar progresszió, a magyar forradalmaknak, az 1919-es Tanácsköztársaságnak, általában a magyarság jogos érdekeinek is. És ezzel történelmi időkben elutasította a kinyújtott baráti kezét, egyoldalú előnyöket harcolt ki, s ezzel végső soron új erőre támasztotta a magyar nacionalizmus ideológiáját, amely bizonyos kevesebb kárt okoz, hogyha a Trianon utáni valóságos nemzeti sérelmeket nem nyergelheti meg. Goga ennek a Trianon utáni korszaknak a jellegzetes román jobboldali politikusa lett: a Maniu-féle Nemzeti Párt egyik vezére, a Vaida- és az Avarescu-kormány minisztere, az antiszemita-fasiszta Cuza szövetségese, végül 1937-ben Románia első fasiszta miniszterelnöke. És mindezekben a funkcióiban a magyar nemzetiség korlátozására törekvő türelmetlen nagyromán nacionalizmus exponense volt, aki legfeljebb taktikai okokból egyezkedett időnként az erdélyi Magyar Párt nagybirtokos és nagyfőkéz vezető köreivel, a nemzetiségi egyenjogúság demokratikus eszméjét azonban sohasem ismerte el. Emberi hanyatlását jellemzi, hogy ezekben az időkben költői termékenysége is elapadt.

Goga jelentős költői művet hagyott hátra, politikai öröksége azonban visszataszító és elutasítást érdemlő. E politikai örökség ábrázolása azonban hasznos dolog. Olyan polémiában jelent érvelt, amelynek nemcsak irodalomtörténeti érdeke van, hanem amely a romániai közgondolkodás általános helyzetét érinti, és amelynek éppen ezért kihatása van a romániai magyar nemzetiség történelmi tájékozottságára, önismeretére is. Domokos Sámuel könyve ezért – ha a román irodalomtörténet egy fejezetével foglalkozik is – a romániai „hungarológia” körébe vág: helye ott van Beke György, Sütő András és Kurkó Gyárfás könyvei, valamint az önkeresést szolgáló más korszerű művek között.

A NAPTOLLÚ VÁNDOR

Galambosi László költészete

A fiatal költő verseit olvasva úgy tűnt, nem lehet sokáig megtartani ezeket a fehér izzású szavakat, s csak a kifejezés első öröme képes ilyen parttalan áradásra. Az elhivatottakat rendszerint konokságuk jelöli meg; Galambosi úgy írta első verseit, ahogy a szavak parancsolták, s egy pillanatra se gondolt arra, hogy kitérjen e verbális kényszer elől. Egy Ady-vers parafrázisával felelve egyre határozottabb körvonalú életművére: nem ő az úr, hanem a vers, a szó varázsa és mágiája, melynek szolgálatába állt, fenntartás nélkül, a szentek alázatával. Vagy inkább a Kalevala Lemminkejenjeként, csak a szó erejében bízva, bikát, ökröt, fehér nyulat, horgos állú ebet, arany mellű nyestet, barna rókát „bövöl-bájol”, hisz a szó mindenre alkalmas, arra is, hogy megteremtse egy világot, amelyben minden nemcsak önmagával azonos, hanem asszociációs társával is, s ebben a bövölő-bájoló szómágiában „a madár is szókat szerzett, fák teteje varázs-verset”, ahogy a Kalevalában olvassuk.

SZAVAK VILÁGEGETEME

Pavlov fedezte fel, hogy a szó – fiziológiai értelemben is – képes a valóság érzetét kelteni. Galambosi, a Kalevala bövölő-bájoló hőseihez hasonlóan, csak a szó erejében hisz, amikor az elmondás mindig újjáteremtés, mert a szó nemcsak a közlés eszköze, hanem egy új világ alkotóeleme is. „Egy narancsvörös madár ölembe ejtette a Holdat” – a szavak logikai kapcsolata alig jelent valamit, de ez a három verssorra tördelt mondat Galambosi világában titkos értelmet kap; nem jelentésében változik, hanem a fogalmak egymáshoz való viszonya ad a szavaknak jelentésükön túlmutató értelmet. Egyszerű lenne, ha jelképekkel lenne dolgunk, ahol a fogalmak egymást helyettesítik, mint például a keresztény misztikában, vagy a régi kínai regényben. Galambosi azonban nem jelképekkel dolgozik, a szavak mindig megőrzik eredeti jelentésüket, a madár – madár, és a Hold – Hold, de ebben a mozgásrendszerben egy új valóságot testesítenek meg, amelyben az elképzelhetetlen is természetessé válik. A hasonlatot is kerüli, mert tudja, hogy egyetlen jelenség sem hasonlít a másikra, minden önmagában egységes egész, de minden megfér egymás mellett, az „óvó egész” zárja magába a „sok-tömbű világot”.

A jelenségek nem egy esetleges világrendben bukkannak föl, hanem egymást föltételezik, a szavak és fogalmak általános tömegvonzásában minden az egészet szolgálja. Így válik fogalmilag eggyé a narancsvörös madár és a dísztelen-jelzőtlen Hold, amikor a jelző maga is funkcionális szerepet kap, a madár jelzőjeként válik egyedivé és egyszerűvé, szinte azt mondhatnánk, ez teremti meg a Hold és a madár kapcsolatát, amit a fogalmi azonosulás felfoghatatlansága ellenére is érthetővé, sőt természetessé tesz.

S ezzel valójában a költészet ősforrásához jutunk, a kezdethez, amikor a szó még nem ábrázolta, hanem felidézte a valóságot, fiziológiai értelemben is. Ugyanakkor azonban másról is szó van. A modern líra, amelynek törekvéseit legtömegesebben a szürrealizmus fogalmazta meg, képpé szublimálta a szavak értelmét, abból indulva ki, hogy „az egymást követő szócsoporthoz – André Breton megfogalmazása – a legnagyobb mértékben szolidárisak”. A szavaknak, illetve szócsoporthoz ez a metafizikus szemlélete azonban szükségszerűen felveti az önkény fogalmát, ami már nem lá-

zadás a klasszikus rend ellen, mert önmagában és önmagáért lázad. Ha ugyan lázad. Mert amikor szakít mindennel, ami előtte volt, és ami utána jöhet, ez a szakítás csak külsőleges, s tulajdonképpen nem tesz egyebet, mint visszatér a barokkhoz, pontosabban ahhoz, amit a spanyol irodalom *estilo culto* néven ismer.

NYELV A NYELVBEN

Nyelv a nyelvben, – Valéry, a század semmiképp sem legnagyobb, de egyik legnagyobb hatású költője határozta meg így a lírát. S valószínűleg kevés költő van, akire ez a jellemzés jobban illenék, mint Galambosi Lászlóra, aki annyira eltávolodott a köznyelvtől, hogy tulajdonképpen saját nyelvet teremtett magának. És nekünk is, akiknek versein keresztül szabad bejárásunk van ebbe a zárt világba.

Nem Galambosival kezdődött, jóval előbb, tulajdonképpen Baudelaire-rel, legalábbis Verlaine így hitte, s ezért ünnepelte benne az elődöt. De Baudelaire még a valóságban él, számára szó és jelentés ugyanaz: az albatrosz = albatrosz, a macska = macska és a naplemente = naplemente. Nem a valóság a szimbólum, hanem a valósághoz kell hozzáképzelnünk azt, ami jelképpé lehet. A szimbolisták oldják föl a valóságot, példát adva az utánuk következő törekvéseknek, s a szürrealizmus már csak a képpé desztillált valóság önkényében bízhat. S valójában itt van a kérdés lényege: saját önkényéhez próbálja-e hajlítani az olvasót, vagy egy elsüllyedt, de a szavak, szócsoporthoz szolidaritásával a felejtettségében is létező népi kultúra részévé akarja-e tenni.

Az *estilo culto* saját korának se mondott többet, mint amit az olvasó asszociációs képessége elbírt, s arra már végképp nem volt alkalmas, hogy kultúrát teremtsen. Ahogy a szürrealizmus se képes, mert ha az olvasói szándék nem esik egybe az előre megfogalmazott programszerűséggel, a várt hatás is elmarad.

Más azonban a helyzet, ha ez a verbális élmény egy nemzeti kultúra részeként bukkan föl, s az ősi-elvesztettből akar valamit föltámasztani, és megtartani. Egy középkori bájoló vers jut eszembe, a *Contra tharghy equorum*, ami így szól:

Erdőn jár vala lebeke tárgy:
Béka vala ekéje,
Kigyó vala ostora,
Szánt vala követ,
Vet vala kövecset.
Parancsolok én tenéked,
Hogy miképpen a kő nem gyökerezhetik
És nem levelezhetik,
Azonképpen te itt ez lovon ne gyökerezhessél
És öröködhessél.

Kár lenne magyarázkodnunk: alig értünk belőle valamit. De ha nem bizzuk magunkat a megismerés logikai folyamatára, ha hajlandók vagyunk bekapcsolódni egy verbális élménybe, ami egy rituális-misztikus esemény részesévé tesz bennünket, rögtön elveszíti jelentőségét a szavak és szócsoporthoz megértése, mert ebben az új szférában határozott jelentést és értelmet kap minden. Ahogy a *Cantata profána*ban is, ahol épp a Bartók toldotta zárósról – csak tiszta forrásból – oldja fel a misztikus homályt, s ezzel a történet abszurdításának önmagán túl mutató jelentőséget ad.

Galambosi ezt kíséri meg, néha már a lehetetlennel viaskodva.

A MÓDSZER

Módszere hagyományos. A legotthonosabb és a legszabadabb a magyaros ritmus-képletekben, ha ezekből kilép, rendszerint elbátortalanodik, s a szabadvers kötetlensége is gúzsba köti. Legszívesebben a kétütemű hatszótagos sorokat használja, ami néha olyankor is tolla alá fut, amikor a vers nagyobb lélegzétvétele szabadabb áramlással indul.

Már az első olvasásnál szembetűnő, hogy Galambosi verse szabályos, sőt szabályozott mederben folyik, vagy pontosabban: szerves része a hagyománynak, amit az okos örökös tudatosságával használ föl. Rímei is ezt mutatják. Szereti a tiszta hangzást, s kedvéért nem riad vissza a jól bevált sémáktól sem (hatalma – alma), vagy épp az olcsó megoldásoktól (pusztán – országútján, sőt: zsványokkal – homokkal). Nincsenek bravúros rím-megoldásai, s ha a vers külsőségei felől közeledünk hozzá, akár egy Kosztolányi előtti költőre is gondolhatnánk. De ez a hagyomány egy hagyományi mögöttséget takar; valahonnan nagyon mélyről szólnak ezek a versek, a középkori bájló énekek közeléből, a Kalevala világából, amit tiszta lírája tölt meg a fájdalom élményével. Az ilyen négy sor:

Nem jön apám, tovább kering a tél
verembe hullt virrasztásom tükrében.
Magányos kócsag áll a nád tövében
tollából gyolcsot tép az esti szél

– lírája csúcán mutatja, ahol a képalakító szó jelentést hordoz: az elmondás egyben beilleszkedés is az elképzelt helyzetbe, hogy ez újabb gondolatsort indítson el. Ez a költészet tulajdonképpen folyton ott kering, ahol „megméretik a halhatatlanok szabádulása”, s amíg a képzelet nem fárad el saját röptétől, mindig hiteles is. Néha azonban a szó elveszíti asszociációs erejét, szinte magára marad saját jelentésével, s ilyenkor a vers íve megtörik. Megszűnik a varázslat, egyszerre soknak érezzük a vért, a sárkánykoponyát, s ha az imént nemcsak hittük, de tudtuk is, hogy a kosszarvak gyémántkések és az őzlábak bársony-lécek, az elfáradt képzelet már nem tud mit kezdeni a köszárnyú darazsakkal, vagy a kőcsőrű sasok kötollával. Ilyenkor mintha saját kép gazdagságának foglyává válnék; a szó visszahull önmagába, minden pontosan az, ami, semmivel se több. Galambosi költészetének titka pedig épp abban rejlik, hogy a társszerzővé avatott olvasóból kényszeríti ki azt, amire a szó csak utalni képes. Ahogy idézett középkori bájló versünk nemcsak a saját jelentésüket hordozó szavaival hat, hanem a hozzá képzelttel, az egymásból keletkező fogalmak látomásos erejével.

A képzelet mindent meg tud eleveníteni s az élővé varázsolt tárgyak egyszerre meghitt társaink lesznek. Itt van ez a két sor, költő leleményei egyik legszebbje:

Várlak övet oldva, fehér keszkenődön
lepkék birodalmát simogatva őrzöm.

(Anna)

Olyan ez a két alexandrinus, mint egy elnyújtott sóhajlás. A vágy megeleveníti a keszkenőre rajzolt lepkéket, s rögtön egész birodalmat képzel oda. A lepke önmagában csak a vágy tárgyára utalna, hasonlattá halványítaná a képet, de a lepkék birodalmává varázsolt emlék, amit a valósághoz csak a fehér keszkenő kapcsol, a vágyat testesíti meg.

S itt jutunk el Galambosi lírájának lényegéhez: személyes élményévé tudja tenni a megszeliődött mindenséget. Vagy másként: a föltámasztott ősi motívumok, népmesei elemek között folyton föl-fölvillan ő is, szemérmesen és rejtőzködve, sorok, félsorok idézik szenvedő arcát, életének tragikus pillanatait, körülbelül úgy, ahogy régi festők az üdvözültek vagy a kárhozottak seregében megörökítették saját arcuk vonásait is. S ami gyakran csak a képzelet mítosza, személyessé és meghitté válik, hogy közelébe jussunk annak, akiről tudjuk, hogy ő

a virradat bokrai közül érkező,
a rózsákkal – telt – kötényű naptollu Vándor,
ki átvágta magát mámoren, veszélyen.

(A merülő töprengése)

Galambosi tudja, hogy az archaikus eszközökkel óvatosan kell bánni, s a népi hangvétel szándékoltsága is mindig átüt a vers falán. A múltból csupán annyi a miénk, amennyit át tudunk menteni saját életünkbe, Galambosi ezért azt próbálja meg – tegyük hozzá, legtöbbször eredménnyel – hogy a népi emlékezet mélyén élő hagyományt, amely ma már alig több verbális emléknél, mentse meg s fokozza élménnyé, saját példájával.

Nem mindig könnyű ezen a kettős rétegződésen átvágni magunkat, pedig ő is igyekszik megkönnyíteni a vershez vivő utat. Módszere szembetűnő: ezeknek a verseknek tulajdonképpen nincs expozíciójuk, a főtéma már az első sorban fölcsendül, s gyakran ez tér vissza a zárósorban is.

Az bánt, hogy termő hatalmad is véges
s a kör után tollad csontodig lángol?

(Kristályt hasíts)

Hiába kérdés ez a két sor, mert nem vár válaszra, hisz a felelet helyett a kijelentés tárgyilagosságára figyelünk csak, s voltaképp már a második sor is csak az első variációja, ahogy a többi is: mintha egy spirális középpontjában lennénk, egyetlen pont körül gyűrűzik állandóan a vers. A lebegők királyához című még árulkodóbban mutatja ezt a szerkesztési gyakorlatot:

Ki megnyitottad türelmem kapuját,
hallgasd a Lebegők énekét.

A záró rész, amely visszaidézi a főtemát, nem emeli följobb a verset, s végtére csak arra jó, hogy közrefogja egy képzelt világ flóráját és faunáját.

Ha közvetlen elődeit keressük, Weöres Sándorra és Juhász Ferencre gondolunk, vagy akár a Cantata profánát fordító Bartókra. S itt rögtön mélyebbre vivő erekhez jutunk, a szó és cselekvés ősi azonosságához, mikor a költészet szavakból és szavakkal fogta egységbe a mindenséget. Ez az egyetemes igény, mely „a mindenséget akarja versbe venni”, kísérlet arra, amit Husserl „univerzális önértelmezésnek” nevezett. Galambosi egész pályája ezt példázza. A feladat oly nagy, hogy még kudarcai is csak a vállalkozás heroizmusára figyelmeztethetnek.

Berczeli A. Károly:

NYÁRI ÉJ

Berczeli A. Károly a 20-as években, még a *Szegedi Fiatalok* mozgalma előtt – szinte József Attilával egyidőben – kezdte Szegeden írói munkásságát, Juhász Gyula társaságában. A felszabadulásig öt verseskötete jelent meg, köztük az 1942-ben kiadott *Hőskor* c. válogatott verseskötete. Addig is sokirányú írói munkát végzett, több merész, avantgarde-jellegű drámát írt: *Tigris*, *A lángész*, *Sámson és Delila*. 1937-ben Szegeden bemutatták *Fekete Mária* című misz-

tériumjátékát. *Mária próféta*, *Két pásztor* címmel nagysikerű regényei jelentek meg. Műfordításai szintén jelentős része költői tevékenységének. 1934-ben jelent meg *Magyar költő magyarul* c. Janus Pannonius fordítása, majd olasz költők műveit fordította, köztük Giovanni Pascali válogatott verseit.

Mindezt azért hangsúlyozzuk, mert Berczeli A. Károly neve körül elég nagy a hallgatás. Pedig Berczeli A. Károly igényes, sokrétű írói munkássága több figyelmet és elismerést érdemel. Ezért öröndetes, hogy a *Magvető Nyári éj* című verseskötetének kiadásával segíti ezt a helyzetet enyhíteni.

A *Nyári éj* c. kötet mintegy 70 versének

harmadrésze az eddigi öt kötetből ad válogatást. Ez eléggé vázlatos ahhoz, hogy Berczeli igazi értékét megmutassa. Pedig a korábbi kötetek művészi erővel bizonyítják lírájának gazdag világát, legfeltűnőbben erős szociális látását, amely József Attila lírájával sokban rokonhangú. (*Szegény apám, Homokzsákok, A gyerek sír, A munkás stb.*) Berczeli A. Károly maga is a munkásosztályból jött, érzi, hogy „robban a homok”. A nép nem váltódott meg: „a gyár is szürke bőrtön” számára. Ezek az éleshangú, jól megformált versek „a munkás sebeivel” komoly visszhangot keltettek, a kor vajúadását, válságát mutatták, amikor Bethlen István a háború utáni konszolidáció politikáját hirdette.

A versek bátor, szociális hangja azonban nem kizárólagos vonása kezdeti lírájának. Berczeli eredendően a „Nap fia”, verseiben is a „nyár kiáradó vad melege” lánghol. Ezekben a versekben „a nap sütőlegény” a „domboldal gőzölgő cipó”, a „július lángtestű dajka”, s „a jegenye karcsú minaret”. A jellegzetes alföldi színek helyett (melyek Juhász Gyula verseiben olyan élesen felismerhetők) Berczeli verseiben ezek inkább dunántúli színek. S nem is véletlenül. Berczeli A. Károlyt a 30-as évek óta rokon kapcsolat fűzte a Rába-menti vidékhez, Sárvarhoz. Itt írta a *Július* c. kötet több versét is, melyekben a latin jellegű táj hangulatát, harmóniáját találta meg. S ez közel áll Berczelihez, műveltsége alapszínehez is. Szereti az élet édes ízeit, a piac színeit, nyüzsgő lármáját, ahogy a város falai közé varázslódik ez a „drága, szép oázis”. Meglátja a természet drámáját, a bogarak zengő küzdőterét, hogy „csak vérengzés, kard és háború” van, az ember „le meg föl” hintázó sorsát, de az élet szeretetét is, a nyár „áldott, ősi műhelyét”, mely bőségével érlel és megtart.

A kötet első részében (*Cirkusz*) az 1930–1945 közti időből közül szemelvényeket. A szűk válogatásban is örömmel olvassuk a régi kötetek olyan szép darabjait, mint a *Piac, Július, Cirkusz, Szegény apám, Anyám, Homokzsákok, Petőfi*, vagy Dózsa Györgyöt idéző *Paraszatok, sírjátok*. (Kár, hogy ez az izzó, forradalmi hangú vers a most megjelent Dózsa-antológiából kimaradt.)

A *Laboratórium* c. második részben az 1945–1968 közötti időből találunk válogatást. Itt már az eszmeiség további gazdagodását

figyelhetjük meg, a társadalmi vonatkozások mellett a tudomány, a technikai haladás is érzékeny hangot kap verseiben:

„Hiszek benned Te szám, te Lombik;
te roppant Távcső s annyi gépl
Az ismeret ígézetét
látom terjedni szerteszét
melyből majd egy új kor kibomlik.”

(*Hódolat a tudománynak*)

De a sokféle érdeklődés ellenére: a szépség és a humánus mindig kicsendül a mondanivalóból:

„Mert minden benned él, mi megmarad,
s a lét hiába kísért száz alakban,
te ember vagy, hát ehhez tartsd magad –
A lélek: forma, s így lett halhatatlan.”

(*A mű*)

Az intellektuális fegyelmesség erősen megköti, így személyesebb vallomásoknak ritkán ad hangot. Pedig a *Fejta* c., fia haláláról írt szép verse, vagy a szegénységről valló *Vigasztaló* c. írása igazolják ennek a hangnak a jogosultságát, amely korábbi verseit is oldottabbá, líraibbá tette. A költői kiteljesedést újabb verseiben bölcséleti, szerelmi lírájában érezzük a legहितesebben. Ilyen a címadó *Nyári éj* c. remek triptichon, *Naphimnusz, Az értelem dicsérete, Fátyoltánc, Varázstuvola, Vándor dalok* (a kötet egyik legszebb verse), vagy az *Asszonyi szépség*. A nő „eszményi jel, büszke műremek” verseiben. A szerelemnek, a nőnek ábrázolására a drámaíró páto szát, az erősebb zengést is igénybeveszi:

„Neked csak lenni kell, mint ritka műnek,
amelyről nem tudják: szépsége mi?
Kutatnak, boncolnak s hiába
Te szép vagy és a szépség isteni.”

(*Asszonyi dicséret*)

Pedig versépítése sokszor Kosztolányira emlékeztet bennünket, nem egy versében a *Hajnali részegség* verszenéjét halljuk, anélkül, hogy ne volna egyéni erejű a verselése. A *szegény költő karácsonyfája* c. verse formai bravurjával lep meg, de általában nem bűvészkedik, a vers nála mindig az értelemre, az emberre s az emberi közösségre alapoz:

„S a fény mellé egy kis meleget
kivánnék – állva trónomon –
olyant, mely engem megérlelt, úgy lehet
anyám méhében egykoron –
Oly hőt, mely annyiunk hűlő szívét
a Nap nyarával töltse meg:
hogyan tudjunk élni még
egymáshoz kissé közelebb.”

(A Nap fia)

Berczeli A. Károly költészetének arányait, művészetének szépségét a szűk válogatású *Nyári éj* így igazolja. A versolvasó közönség megérzi benne az igazi költészet szépségét és a teljes humánusit.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Mátyás Ferenc:

PARASZTCITERÁN

Ósi hangszert vállal költészeté jelképéül Mátyás Ferenc. Kevés húrja van, ezeket pengetve mégis gazdag dallamvilágot csaltak ki belőle mesterének ujjai; szólt keresztelők, lakodalmon és temetésen, kíséretet adott életnek és halálnak. Az emberi létnek ezt a teljességét keresi Mátyás Ferenc is.

Pusztáról jöttem – vallja, az ártatlanságot, szépséget, tisztességet őrző paraszti világ követe. Megváltozott, új világban figyel az ember életét, segítő szavával siettet, hogy Európába és önmagukba is hazataláljanak a puszták emberei, ne csak álmukban leljenek hazát, a riadt lelkek bizonytalanságát az értelmes élet teljessége váltsa fel.

Nehéz szavú emberek helyett beszél, „akik közt üldözött vadként / bujdokolt csak az értelem”, vadlibák szállnak el bánatukkal, „s szívük vágyával melegszik fel a világ” (*Róluk beszélnek*). A maradandó paraszt-csönd, a sötétben felejtett puszták miatt érzett felelősség lobogtatja fel haragját, a magyar múlt minden forradalmi hagyományát szeretné verseibe zární. Sokszor idézi Dózsa György nevét, hivatkozik Petőfire, József Attilára, Váci Mihályra. Csodaként várja a mindenkit felszabadító és fel-emelő szabadságot, tétova bizonytalansággal érzékeli, hogy ez varázsütésre nem kö-

vetkezhet be. Forrongó korunk zűrzavarát friss és naiv csodálkozással szemléli. Kétségek közt is reménykedik, a közönytől megvédi a földszagú, sáros bakancsú tömegekbe, a dolgozó milliókba vetett hite:

Csak róluk beszélnek,
akik ma is sáros bakancsban járnak,
s szemlesütve, a mozdulat fájdalmával
a sokaságban, ha fagy, vagy kinez a meleg,
s nem hisznek a vak szemek elé lökött
jelpép-varázsnak s hogy boldogtalan vagy, –
beérik életük célját ők avval,
hogy néked is adnak kenyeret.

(*Róluk beszélnek*)

Mátyás Ferenc idegenkedik azoktól, akik álmukat „groteszk sorokba csomagolják”, az irónia hangja ezért hiányzik érzelmi skálájáról. Az egyszerű emberekhez való hűség, a parasztciterához való kötöttség határozza meg költői eszközeit. Ars poetikája az egyszerűség, „az egyszerűbb kifejezésekkel a legmélyebb titkokat, a legsejtelmesebb mélységeket is ki lehet fejezni” – írja, és valósítja meg nagy verseiben. Az emberek iránti szeretet sugárzik költői programját hitelesítő, az otthoni tájat fésztő, halk szavú, meghitt képeiből. „Elbitangolt a Kisnyírből a fácán, / – gyöngyöt burokkol a törpe akácán / a vadgalamb s felesel önmagával” (*Csöndes éjszaka*). Nem idilli tájköltészet ez, a puszták homokja múlt és jelen emberi fájdalmait, gondjait, vágyait takarja, egy ország jelképévé tagulnak tájai:

melyet szél hordott,
s csontból és vérből összeraktak,
s századokon át csak sirattak,
melyből kinőtt a ballangkóró,
a vadzab,
s hol a holtak lehúnyt szemei
szentjánosbogarak csak,
s remények, mint vadon-lovak,
elszaladnak, –
aranyhomok

(*Aranyhomok*)

Az egyszerűség búvkörében néha elfakul szava, szürkévé válik, pedig az igényteleniségtől éppen az a mérce kell, hogy vissza-riassza, amit saját művei állítanak elé. Hétköznapi egyszerűségű mozzanatokkal döbbenetes magasságba emel költészetének ereje. Vallomásos nagy verse, ha más ürügyén is,

szembesíti önmagával. A korszerűséget saját eszközeivel valósítja meg. Megszenvedett modernség ez.

Mint tűzbe szállt szarvasbogár,
aki egyetlen
barna húsát sütteti tébolyában
a nyári estben, –
beteljesednél, s megszenesedve
szívünkbe hullsz, mint földre
a pernye,
s őshonba térve furulyálsz.

A földi édenből kicsaptak,
vasszögére került
nyakadból a kulcs, s papucsod
a priccs
alá menekült, –
csónakod már a túlsó parton áll,
s kezedből kiesett a pohár,
eltékozoltad magadat.
(A halálod után)

A Várhegyi látomások versciklus mozaikdarabjain át a magyar történelmet nézi, otthonosan, mint korábban az alföldi tájat, magától értetődő kifejezőerővel, ahogyan Tersánszky elárvult biciklifékjét, papucsát teszi be a versbe, változtatja egy jelképrendszer elemévé. Nem a gondolatok újszerűsége, filozofikus mélysége jellemzi, hanem az a közvetlenség, amivel valóban ihletett pillanataiban látomássá hevíti a meditatív leírásokat.

Mintha az őszi tárnics
nyílna az égen s szállna
a földről, ahol már nincs
levegő se számára, –
nagy, kék özőnben mennek
útján a végtelennek
a századok kiáltva.
Menekülnek, vonulnak,
én látom vonulásuk,
félve egymáshoz bújnak,
kíséri őket árnyuk.

Miniatűr remek, ahogy kiaknázza egy szó tájnyelvi ejtésvariációjának izességét, bele-sűrítve azt a darabosságot, idegenséget, ami a faluról városba kerülteket itt egy elzárt világ, finnyás kultúra börtönbavevőjeként jellemez: „Jönnek a varnyúk, egy barokk / ház udvarán találnak / szállást, a márvány angyalok / az erkélyről leszáll-

nak”. – Játékos is tud lenni Mátyás Ferenc, impresszionisztikus könnyedséggel idézi „Esernyőszoknyás kisasszonyok lépteinek suhanó nesztét”, „sima latin beszéd egérszaga” csapja meg, „Az álmok cincérlábon ugranak / a Fortuna utcában beszakadt / ház alól”. – Népmesei tisztaság és valóban a mai ember szorongása, fáradtsága szövődik össze elválaszthatatlanul záróképében:

De a halál bozótba bútt,
őrzi magányát és a bút.
Ide kötötte az idő,
s el is fáradt, –

A népköltészet egyszerűségére talált itt rá, ami olyan nagyon különbözik a szándékoltan népiesek semmitmondó egyszerűségétől, gazdag és bonyolult, de oly természetes, hogy egyszerűnek látszik.

ZENTAI MÁRIA

Kárpáti Kamil:

FEJEK FELEMELÉSÉNEK HÁZA

Mindig nagy kérdés, hogy cselekvése a vers vagy csupán párlat, nosztalgia az élet szélesebb sodra iránt, az ifjúság betemetett kútjai iránt. Van egy csoportnyi költő, akiktől sorsuk? vagy a történelem? ellopva kamaszkorukat, felnőttként kényszerítve kamaszos bakugrásokra, hogy „behozzák” szerencsésebb sorsú társaikat. Mert ha az ifjúság természetes, egészséges mozgásgyakorlatait nem is végezheték el, a felnőtté válás görcséről nekik is számot kell adni. Kárpáti Kamilról szólunk, aki negyvenévesen úszik ki az álom-holdvilág-hullámain a gyermekkori tájakra összemosva verseiben a víziót a valósággal, a *költészet* valóságává teremtvé ezzel az elsikkadt, betemetődő múltat. Mert nem lehet addig tovább lépni, míg a múlt görcsei nem oldódnak, hiába az ölelő asszonyi kar, a hirtalován száguldozó gyerek. Ez a keményre szikkadt múlt, az idejében ki nem énekelt dalok rántják most rejtélyesen tömörre a sorokat, sejtelmessé-borongósakká a költői

képeket. Az előző kötet, az Ördöggolyó volt a gátszakadás, amelyben Kárpáti megrajzolta élményeinek térképét: Pesterzsébetet. Ebben a kötetében mintha – jelképesen – hátrálna egy lépést, olyan verseket is bekomponálva a könyvben, amelyek hamarabb (még a negyvenes, ötvenes években) születtek (Földé, fáké, csóké, Kérés, az Őt kamaszkori vers és a Relief egy fegyházzól ciklus). Így aztán sajátos kötetten van dolgunk, mert – mintha az Ördöggolyó lenne a metszéspont – a legrégebb (kamaszkori) és a legújabb versek kerültek egymás mellé. Ha a ciklusokat vesszük sorra a történelmi sorrendet kapjuk meg. A kisfiú száló szerkezetei jelentik a gyermekkort. Félelmet hordoznak ezek a „szerkezetek”, mert háború van

„A csukott veranda üvegfalán át
láttam Zeppelin gróf kövér szivarját.
Erzsébet kékké vált füstjében úszott.
Nézzem, nézzem, míg bálnafarka

támadt.

A Babel trafik előtt a repülő
– hullámlemezről volt a szögletes

test –

földön feküdt, mint haldokló gallus.
Véres pilótája sírt. Félelmetes.”

S jönnek a fürdések a téglagyári tóban, a lány a pékségből. Ám a tö tükre összetörik, a képsorok zihálni kezdenek. A fény tompán permetel a kopaszra nyírt fejen (MZ lámpa) s csak a belső látás villantja élesen a múlt és a kinti világ képeit.

„Anyám szürke koponyája holdját.
A szikkadt, sötét szem ilyen részeg,
amputáció alatti álom
kódében szeret meg, élet”

A veszély, az élet esetlegessége fokozza fel az életvágyat, adja meg a másoknak talán jelentéktelennek tűnő ízek, illatok, emlékek értékét (Az úr legfőbb angyalához, Kedves, hiányzol, 1953-as medália, Fejem fölött akasztófám, Mint egy ember stb.). Ám a nosztalgia, a vágy nem pótolja az elsikkadt, elsikkasztott egészséges élményeket: a boldog ifjúkorét. A hang az átéltszenvedések után már mindigre rekedt marad, a tüdőből a fogakon átszűrve sziszeg elő a sóhaj is.

„A múltak alatti múltam itt
a kesztyűtlenített csend lakik”

(Alvilág)

„Amikor megérkeztem, nappal volt.

Nappali éjjel.

Alltam, megfutamodott Jónás, magányom
szégyenével”

(Cs. T. költő hazatérése).

A barátok, a ködbevesző gyermekkori társak fel- és eltűnése is csak magányát kapalájják keményebbre. A negyvenéves ember már *mindent* tud az életről. Kudarcokról beszél, a balladák tömör, kemény hangján. Ifjak vágnak neki az életnek világjobbító szándékkal, a hamleti rendteremtés dacával, hogy az önzés, a kicsinyesség, a bürokrácia nyáltengerébe leragadva torpanjanak meg. (N. N. politikus arcképe).

Hát semmi vigasz, egy kortynyi derű a feledéshez, az élethez? De igen! Az ember társkereső állat. Humanizálja, költészetté emeli léte és faja fenntartását. A szerelem, a TÁRS a szerelemben, a GYEREK céljai és eszközei is az életbenmaradásnak. Kárpáti szerelmes versei azonban egyszerre erotikusak és intellektuálisak is. A felnőtt férfi nem bohóckodik, mint a kamasz. Nem hódol, nem szépeleg, nem cifrázza a vallo mást. A NŐ fix pont, mert anya is, mert otthon is a múlt és a magány rémei ellen (Jelenés, A lábfejjeljelölés, Gi világosan, Fölöttünk ezüstöntő-műhely, Az ölelés).

„De kiürült a szerencsezsák!
Leterített negyven évem,
e póruljárt vadászt,
a tigrisleptű szerelem
hátán viszi neked
befejezésül.”

(Hátán viszi)

A kritikus többet kívánna? A költő csak önmagát mondja el, s Kárpáti Kamil tökéletesen el tudja mondani önmagát. Fanyar zamatú, férfias líra ez, amelyben benne van azért a világ is, századunk lüktetése is. Hűsége Pesterzsébethez, az Átlós utcához, a Strángosokhoz, a mindig újat fabrikáló kétékezőkhez – minden direkt vallomásnál többet ér. Szerencsésebb évtizedeket, mégértöbb kiadókat kívánunk neki.

HORPÁCSI SÁNDOR

Gerő János:

AZ ÚTNAK NINCS VÉGE TÉVEDNI EMBERI DOLOG

Gerő Jánosnak két új könyve jelent meg úgyszólván egy időben. Az egyikben (*Az útnak nincs vége*) egy, a másikban (*Tévedni emberi dolog*) két kisregényt találunk. Témában nagyon eltérők ezek a kisregények, mégis úgy érezzük, hogy ugyanaz az írói élmény, szenvedély szülte őket: az igazságkeresés, vagy talán az igazságszolgáltatás szenvedélye. A két címadó kisregény a felszabadulás utáni időszakunk egy-egy tragikus fordulathoz, 1950-hez, a személyi kultusz megjelenéséhez, illetve 1956-hoz, az ellenforradalmi kísérlethez fűződik. A *Tévedni emberi dolog* című kötet másik kisregénye, a *Téglaporos szerelem*, bár a történet időpontját tekintve szintén tragikus kort, a fasiszta háború idejét idézi, jellegében inkább egyéni tragédiának tekinthető. Benne elsősorban néhány sajátos figura rajza az érdekes.

Gerő János benne élt a felszabadulás utáni évek politikai harcaiban, nem véletlen tehát, hogy *Az útnak nincs vége* című kisregényének két megyei párttitkár áll a középpontjában, Perkáti Sándor, a Nemzeti Parasztpárt, Lajkó Imre, a Kommunista Párt titkára az egyik dunántúli megyében. Nem ellenfelek, nem is csak szövetségesek, hanem testi-lelki jóbarátok. Az egyik agrárproletár, a másik volt bányász. Elsősorban a tettvágy, a lobogó lelkesedés köti össze őket. Ez azonban aligha volna elegendő a súlyos megpróbáltatások időszakában, amikor a gyanakvás, a „befurakodott ellenség” keresése annyira úrrá lett minden vonalon. Nehéz pontosan kitapintani, milyen szálak fűzték egymáshoz a két családot. Tény, hogy az események bonyolítása teljesen politikai jellegű, a barátság szálait ezen belül kell keresnünk, mégpedig az egymás iránti teljes őszinteségben. Őszinteség és bizalom a gyanakvás és bizalmatlanság időszakában! Az író művészi erejére mutat, hogy ebben az olvasó egy pillanatig sem kételkedik, hiszen nem szavak, hanemettek bizonyítják. Talán ez indokolja például, hogy Lajkó Imre magától értetődően viszi el Perkáti titkos katonai gyakorlatra. Erre szolgál a sűrű telefonbeszélgetés és az állandó egymást-ugratás, tréfálkozás. Lajkó a *narodnyik* állandó jelzővel tünteti ki pa-

rasztpárti barátját, de érezzük, hogy ezt mintegy becézésnek szánja s a jóval idősebb testvér együttérzésével figyeli Perkáti költői útját is. Nyilvánvaló, hogy a két megyei párttitkár barátságában, együttműködésében a munkás-paraszt szövetség példázása rejlik. Az az út, amelyet követni kellett volna. Persze, mondhatnánk, hogy könnyű a tisztánlátás 20–22 év távlatából, a valóság azonban mégis az, hogy ezt a témát mégsem vetették föl így a mai napig sem. Tóth István is elismeri ugyan nemrég megjelent könyvében (A nemzeti parasztpárt története), hogy akkor a termelőszo- vetkezeti kérdésben a parasztpárt képviselte a helyes álláspontot, de a két könyv egyidőben jelent meg s Gerő János regénye a közvetlen élmény erejével állítja elénk ezt a bonyolult kort a maga félelmes tévedéseivel, amelynek Lajkó is áldozatul esik. Összeomlás? Akkor talán sokan úgy nevezték. Gerő János jól oldja föl a problémát. A regény hangulata olyan, hogy Perkáti a megdöbbentő élmények hatására sem sülyedhet teljes pesszimizmusba. Joggal ismételteti konokul: „Az igazságot nem lehet elnémitani”, „Az igazságnak ki kell derülni”.

Valamit mégis hiányolunk ebből a regényből. A szereplők életét viszonylag szűk keretszűkületben ismerjük meg. Igaz, hogy kisregényről van szó, de a mostani regényírói módszerek, formák bőséges lehetőséget nyújtottak volna arra, hogy szélesebb, többretű képet kapjunk a jellemekről s így természetesen a korról is. Ez azonban nem rontja le a regény frissességét és igazságait.

A másik kisregénynek (*Tévedni emberi dolog*) a fő jellemzője szintén az igazság keresése. Főhőse egy küzdelmes életet élő újságíró, aki cikkeiben, novelláiban egyaránt elszántan másokért, a jogtalanul melőzöttek, félretaszítottak igazságáért harcol, bátor az óvatosak között, nem tud legyinteni akkor sem, amikor az egyéni érdek, egyéni életének nyugalma, békéje ezt kívánná. Így lesz pártfogója egy félreszorított tehetséges szobrászónak, s míg a klikkek ellen küzd, felidéződik benne egy másik ember, Újvári Andor sorsa; és vele az egész 56-os ellenforradalom képe. Ez a két szál fonódik össze, vagy fut egymás mellett úgy, hogy végül egy különös, kissé lehangelő, kissé bizakodó hangulatot kelt. Mert végül is Újvári Andor a halálos ágyán maga vallja be tragikus tévedését, a tehetséges szobrászót pedig felveszik a Képzőművé-

szeti Alap tagjai közé. Úgy tűnik tehát, hogy bár az író ítéllete szigorú, kiméletlenül leplezi le a visszasságokat, az emberbe, humanizmusba vetett hite rendületlen marad. Ezt sugallja a cím is: *Tévedni emberi dolog*. S talán egyetlen könyvében sem érezzük ilyen erősen, hogy minden szava megszenvedett belső élményből fakad. Gerő János író eszközeiben is gazdagodott. Leírásai, a helyzetek megjelenítése szuggesztivakká váltak, s nem fél a bonyolultabb lelki tartalmak, ellentétes hangulatok festésétől sem. S így természetesen a címbe összefogott eszmeiség is többértékűvé válik. Az igazság erejében, győzelemben szilárdan hívó ember bizakodása mögött ott érezzük mindig a humánus nevében tiltakozó ember jajszavát is.

A kötet másik kisregénye, a *Téglaporos szerelem* bizonyára kedves témája volt Gerőnek, mert ahogy – az író idézve – a kiadó fülszövege is jelzi, idézve az író, hogy alakjait már tizenöt évvel ezelőtt megformálta egy novellában. Az idillikusan megrajzolt, de kegyetlen tragédiába torkolló történet valóban megragadja az olvasót, de művészi megformálását mégsem érezzük kielégítőnek. Azt talán még el lehetne fogadni, hogy a történet idillikus jellegének megfelelően egyszerű írói eszközöket használ, közben azonban elvész a történet hangulata ereje, s éppen a tragikus fordulatokat nem tükrözi úgy, hogy az tovább éljen bennünk.

A *Téglaporos szerelem* tehát halványabb az előbbi kettőnél, de a két kötet így is Gerő János művészetének új szakaszát jelzi, amely a jellemek, alakok erőteljesebb megformálása, s a problémák merész fölvetése felé mutat.

(*Táncsics Könyvkiadó, 1972. – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.*)

SERES JÓZSEF

Somlay Szabó József:

BÁRÁNYCSENGŐ

Somlay Szabó József neve nem éppen ismeretlen. Az 1972-es évben harmadik kötetét jelent meg a Szépirodalmi gondozásában. Igaz, nem fiatalember. Első könyve megjelenésének idején, 1940-ben, még diák volt. Akkor Móricz Zsigmond folyóirata, a *Kelet*

Népe méltatta a művet elismerően. Második kötete, az *Erdei emberek*, 1954-ben jelent meg.

1940, 1954 és 1972! Elég távol esnek egymástól ezek az évszámok. Az bizonyos, hogy nem termékeny író, aki ilyen nagy időközökben publikál. Viszont az is igaz, hogy a publikáció gyakoriságában a termékenységen kívül sok minden más is szerepet játszhat. És végül is nem a mennyiség, hanem a minőség az, ami az írói munkát fémjelzi: előzetes ítéletet nem hozhatunk sem a gyakoribb, sem pedig a ritkább megjelenés kizárólagos figyelembevételével.

Báránycsengő című 1972-es könyve egy kisregényt és tíz rövidebb lélegzetű novellát tartalmaz. Van valami, ami közös a kisregényben és a novellákban, és van nem egy olyan vonás, amely különbözőképpen formálódik meg bennük. A kritikai értékelés céljából először talán a differenciákról tennénk említést.

A felületes szemlélőnek is mindjárt feltűnik, hogy a novellák a maguk nemében kiforrottabb, jobb írások, mint a *Fellegjáró* című kisregény. Bár ugyanakkor el kell ismerni, hogy az utóbbinak az indítása és talán az első fele rendkívül izgalmas mai történet. A téma a valóságból ellesett emberi esendőség: a családos ember szerelmi kalandja hogyan vesz drámai fordulatot, ha a női szerelmi partner nem elégszik meg a futó kalanddal, hanem tartósabb kapcsolat igényével szereti a hámból kirúgó férfit. Ez a „gyors világlátás” – a teljesen új élethelyzet – úgy „telibe találja” Korsós Pált, hogy a tragédiát nem tudja elkerülni.

Számos filozófálgató gondolatot vagy inkább életfilozófiai töprengést is belekever az író az epikai sodrásba. Ha nem is értünk egyet a „véletlen” szerepének többszöri és egyoldalú megidézésével – azzal például, hogy: „az ember egész életében a véletlenek borotvaélén táncol” –, a leírt esettel kapcsolatos általánosításra törő írói szándék mégis igen nemes és értékes. A cselekedetek lélekrajzi indoklása is mélyreható, de úgy érezzük, hogy a kisregény második felében – amikor Korsós Pál hosszadalmas vergődését látjuk az emberi élet környékén frappánsan szimbolizáló hóvihárban – ez a lélekrajzi indoklás a szükségesnél több ürességet tartalmaz, és sok megcsillantott lehetőséget hagy kihasználatlanul. Így például a férfiak és nők ellentmondásos lényéről és az egymáshoz viszonyított

szerepéről is csak általános célzásokat kapunk, de a hóvihar kitartó tombolásában többet szerettünk volna megtudni arról, hogy mondjuk Korsós Pál miért „unja” a feleségét, vagy mélyebb rajzát a szerelemnek, amely a másik asszonyhoz vezette. És sok más zavart okozó kérdőjelet is számon kérhetnénk a korszerűnek indított írói ábrázolástól: így például a főszereplő önmagát ismétlő töprengéseit, amelyeknek kimenetelét már előre sejtjük, és ezért a kisregény jelentős részében a cselekményt nem viszik előre.

A novellák között is van néhány, amelyek a kisregény tragikus életszemléletéről szólnak, de tömörebb és éppen azért művészeleg hitelesebb módon. (*Szabadságon, Báránycsengő.*) Ez a tömörség általában mind a tíz novellára jellemző. Bennük aztán valóban nincsen üresjárat! És a két idézett novellában is, de a többiekben még erősebben jelentkezik az író jellegzetes elbeszélő művészete: a népies hangvételű, balladai keserőséggel és szomorúságra hajló borúval ábrázolt valóság képe. Benne aztán megtaláljuk a mai élet sok ismert vonását is: a falusi emberek menekülését a városba, az ipari segédmunkában való törődésüket, a 280 forintos nyugdíjra utalt asszony nincstelenségét, az átmeneti korszak társadalmának sok hasonló kérdő- és felkiáltójelét. De ezek a vonások csak durva alaprajzai a legtöbbször szívbe markoló történeteknek: ragyogó keretbe, az elbeszélő művészet hitelességébe foglalja őket az író népi realizmusa és optimista kicsengésű humanizmusa. A legszebb történetek éppen azok, amelyekben az ember a maga teremtette külön világában mégis megtalálja a humanitás ragyogását, az emberi élet értelmét. (*Az árok, Szomorúság, Téli öröm, Testvérek.*) Van aztán a novellák között egy-két olyan nem sokat mondó, laza kötésű, mint a *Mostohalány* című, vagy kiemelhető ezzel szemben a sűrített élet „total plánjaként” az *Aldomás*.

A kisregény és a novellák egységét vizsgálva három közös vonásukat emelhetjük ki.

Az első a kizárólagos falusi, népi környezet és a hozzáillő népies vagy inkább leheletszerűen finom, helyenként bájos népbaladai hangvétel. Ennek a „népiességnek” a nyelvi, stilisztikai érzékeltetése visszafogott, a beszélt magyar köznyelv szabályaihoz igazodik. És a népi formákban élő va-

lóság teljesen mai ízű: a faluból a városba szakadt proletárnak, a fejlődő gazdasági formákba nehezen beilleszkedő, kissé „szek-táns” szövetkezeti vezetőnek, a háborús élményektől megsérült falusi elesetteknek bukdácsolásai, jobbratörő próbálkozásai. Valóban, ahogy a könyv kiadói ajánlása mondja: az „átmeneti korban élő emberek gondjairól” szól itt az író.

A második közös jellemvonása a kötet írásainak a szereplők tragikus magatartása, az emberi és társadalmi ellentmondások kiélezése. Azonban éppen ez a vonás – amint már említettük – oldódik fel a kisregény és két másik novella kivételével az összes többi írásban az író humanizmusában, a tragédiából a jövőbe utaló emberségesség megszólaltatásában.

A harmadik jellemző vonásra ugyancsak több írás elemzésekor utaltunk is már: a korszerű epikai ábrázolásnak az a mester-ségbeli tudása és megvalósítása, amelyik ismeri a modern próza ízeit, és az író javára elmondhatjuk, hogy ügyesen tudja azokat kezelni a hiteles művészi ábrázolás szolgálatában. (*Szépirodalmi, 1972.*)

BELLYEI LÁSZLÓ

Nemeskürty István:

REQUIEM EGY HADSEREGÉRT

Régebben az utak mentén, folyóparton, erdőszélen gyakran találkozott az ember tragikus események áldozatainak emlékét őrző keresztekkel, szobrokkal, kápolnákkal vagy más szerény emlékművekkel. Itt kifosztottak és megöltek egy vásárról hazatérő jámbor kereskedőt, ott a lovak ragadták el a szekeret és lelték halálukat az utasok valami szakadéknál, amott a kompsüllyedt el az átkelőkkel.

Az első világháború óta ritkán állítanak emlékművet a magán-erőszak vagy a gondatlanság szerencsétlenjeinek. Hol az az elvetemült gyilkos, akinek áldozatai száma szóba jöhet akár egy kisebb háborús csatáé halottai mellett, hol az az elalvó sorompóőr, aki tizedannyi holttestet tud produkálni, mint egy eseménytelen háborús hétköznapi veszteséglistája?

A kis faluk első világháborús pallér-emlékműveire felírta a kegyelet tíz-husz halott nevét, a városok bronzkatonás kötőmbjeire százak nevét vésték, a nagyvárosok szemérmesen csak háziezredük számát jelölik meg az emlékműveken, nincs akkora márványoszlop, amelyen az elesettek nevét felsorolhatnák.

A második világháború magyar szempontból legtragikusabb kimenetelű csatájában, a Don-kanyarban elpusztult áldozatok emléket nem őrzik emlékművek. Számuk, a hadifogságban elpusztultakat is számításba véve – óvatos becslések szerint – százezerre tehető; ilyen méretű katonai katasztrófa sohasem érte a magyarságot, a mohácsi vesztésglista szerénynek tűnik mellette.

Közvetlenül a tragikus események után nem volt illendő beszélni az elpusztultakról, hiszen a „nagy szövetséges” akkor siratta el Sztálingrád „hőseit”. A felszabadult Magyarország sem tudott mit kezdeni emlékükkkel, hiszen „... ez a vereség a Horthy Magyarország veresége volt; miért is gyászolná a nép Magyarországa az urak Magyarországiának hadseregét?”

Ezt a százezer halottat bizony mindeddig nem siratta el senki, csak a magukra maradt feleségek, az édesanyák, az árvák és az özvegy menyasszonyok.

Nemeskürty István azt mondja, hogy nem jól van ez így, és requiemet mond lettük.

Közben erőteljes tollvonásokkal többszörsen is megkérdőjelez egy sematikus képet, amely a 2. magyar hadsereg tragikus pusztulásáról a közvélemény tudatában kialakult.

Ez a többé-kevésbé általánosan elfogadottnak mondható kép nagyjából ilyen emléksort őriz:

Horthyék a gyors német győzelem reményében, hogy az osztozkodásnál igényekkel léphessenek fel, bevetették a keleti fronton mintegy kétszázötvenezer embert. Felszerelésükről, meleg ruházatukról nem gondoskodtak, tisztjeik silány szakismeretekkel rendelkező, a háborúban csak előléptetési alkalmat szimatoló gyáva, embertelen alakok voltak, akik az első komolyabb szovjet támadás megindulásakor sorsukra hagyták katonáikat, gyáván megfutottak. A rosszul felszerelt, a háború értelmét nem látó, magára hagyott legénység ezek után pánikszerű menekülésbe kezdett, bekövetkezett a tragédia.

Eddig a közfelfogás, amely, mint a sematikus elképzelések általában, tulajdonképpen nem mond ellent a valóságnak, csak éppen a valóság ennél lényegesen bonyolultabb!

„A hadsereg parancsnoka vitéz Jány Gusztáv vezérezredes... talán a legképzettebb magyar tábornok... helyettese és a hadműveletek elméleti kidolgozója, a hadsereg vezérkari főnöke, vitéz Kovács Gyula vezérőrnagy, törtető, de jó képességű és váratlan helyzetekben magát gyorsan kiismerő katona...”

S a tisztek zöme sem kitüntetésre, előléptetésre vadászó, embereit lenéző hivatásos, vagy az úri társadalomban helyét kereső lecsúszott, gátlástalan, kétes egzisztencia, hanem tartalékos, „... legtöbbjük tanító, tanár, kisebb részben emberekkel hivatásszerűen foglalkozó tisztviselő, ritkábban gazdatiszt, postai vagy egyéb intézménynél szolgáló tisztviselő... Ezek a tartalékos zászlósok és hadnagyok általában együtt éltek embereikkel, felelősséget éreztek értük.”

A könyvben idézett okmányok és adatok azt sem igazolják, hogy a parancsnokok nem ismerték volna fel a hadsereg rendkívül hiányos és korszerűtlen felszerelésének várható következményeit, és ne tettek volna meg minden tőlük telhetőt ennek a helyzetnek megszüntetése érdekében, vállalva még a németek előtti népszerűtlenség következményeit is. Nagy Vilmos honvédelmi miniszter szavai szerint: „Már – (Berlinbe) – indulásom előtt értesített a vezérkar főnöke arról, hogy a németek Jány vezérezredes felváltását kívánják... mert kellemtelen számukra, hogy Jány... állandó erősítést és felszerelést kér, úgyszólván, hogy kijelentette azt is, ha a kért eszközöket nem kapja meg, a továbbiakért nem hajlandó felelősséget vállalni.”

A felelős parancsnokok nem voltak elfogultak az általuk megszállva tartott terület lakosságának érzelmeit illetően sem. Lóskay vezérezredes véleménye:

„Amerre Oroszországban jártam, mindegyik a szovjet visszatérését kívánják.”

Jány Gusztáv józanul ítélte meg a szemben álló szovjet csapatok fegyverzetének értékét:

„Akármelyik orosz fegyvert veszem kézbe... pompásan működik... mind kitűnő hatású, remek fegyver.”

Katonai szakértelmük dicséretére legyen

mondva, hogy a német legfelsőbb hadvezetés véleményével szöges ellentétben, helyesen ítélték meg a szemben álló szovjet erők erkölcsi és tűzerejét, számoltak a támadás bekövetkezésével, megközelítőleg tisztában voltak annak irányával és időpontjával is, és nem rajtuk múltott, hogy a szükséges intézkedéseket annak elhárítására nem teheték meg.

Ennyit előljáróban.

A mintegy háromszoros túlerővel és összehasonlíthatatlanul jobb felszereléssel megindított szovjet támadás 1943. január 12-én indult meg. A közfelfogás szerint ez a támadás néhány óra alatt megsemmisítette, illetőleg rendezetlen futásra kényszerítette a magyar csapatokat. Az első két-három nap felelevenített harctéri krónikája azonban e tekintetben is ellentmond a közfelfogásnak. A könyv írója hosszú oldalakon át idézi azokat a hiteles forrásokat, amelyek ennek ellenkezőjét bizonyítják.

Ezek az adatok inkább azt mutatják, hogy a valóban rendkívül gyengén felszerelt, kimerült, rosszul táplált, a harmincöt fokos hideget nehezen viselő katonák és tisztek katonai, szakmai szempontból meglepően bátran viselkedtek. Ezt igazolja egy hátraküldött szovjet rádiójelentés is: „Erősítést kérünk, minden támadásunkat visszaverik.”

A bőségesen idézett adatok alátámasztani látszanak Nemeskürty véleményét, amely szerint „... az Urivnál védekező magyar csapatok a szó katonai értelmében igyekeztek helytállni. Nem menekültek rögtön pánikszerűen, nem voltak „gyávák”, akik miatt a németek állítólag oly keményen tartott keleti frontja időnek előtt összeomlott. Tagadjuk ezt le, fogadjuk el a lassan immár közhellyé váló nézetet, mely szerint az arcvonal órák alatt összeomlott? De hiszen nem így volt...”

És a tisztek?

„... tartozunk azzal, hogy leírjuk azok nevét, akik igyekeztek – saját életüket sem kímélve – hűek maradni ahhoz az eszményhez, amiről mi ma tudjuk ugyan, hogy hamis eszmény volt, de amiben ők hittek, s ami számukra szent volt. Miért tagadjuk, hogy voltak ilyen tisztek is?”

S a munkaszolgálatosok, akiknek a támadást megelőző időkben ha lehet – a katonakénál is súlyosabb megpróbáltatásokat és megalázásokat kellett elszenvedniük?

Vécsey alezredes, az egyik szemtanú így ír róluk:

„A zsidók a legnagyobb tűzben fegyver nélkül is kihozták a sebesült és halott honvédeket... A zsidó századok elől igen bátran viselkednek, nem hagynak sem sebesült, sem halott magyart vissza...”

Ne gondolja senki, hogy ezeknek, a közfelfogásnak ellentmondó adatoknak feltárássával Nemeskürty valamiféle hamis hősku'tuszt élesztget vagy a magyar politika felelős vezetőinek, illetőleg a magas rangú katonai parancsnokoknak felelősségét akarja csökkenteni. Ellenkezőleg! Inkább a támadás utáni események naponkénti világos áttekintésével, gondos elemzésével igazolja, hányszor volt Jánynak lehetősége, a végén már semmiféle veszéllyel nem járó törvényes lehetősége, hogy hadseregét kivonja a harcokból, az áldozatok számát csökkentse, s mi mindent tehetett volna a helyett, hogy a felelősségtől megzavarodva, presztisét féltve, személyes hiúságában megsértve január 24-én kiadja a közismert és jóvátehetetlen hadparancsot: „A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét...”

Nemeskürty a tragédia hiteles történetét kívánja felderíteni s a valóságos eseménysor ismeretében kénytelen levonni bizonyos következtetéseket a doni tragédiából:

„... Amikor az emberre löni kezdenek s élete veszélybe kerül, politikai tündésekre nemigen jut idő. Arra sem, hogy felismerje: jogosan lőnek rá. Védekezni kezd... Ezek a magyar katonák nem bizonyultak alábbvaló katonáknak a többinél... Ezek az emberek megfagytak és elvéreztek és meghaltak és megsebesültek és szenvedtek és megőrültek és hóvakságot kaptak és éhen haltak és kihunyó tudatuk utolsó értelmes fellobbanásával hazagondoltak, igen, a hazájukra, amiről tudták, bizonyosan tudták, hogy nem a Donnál kell megvédeni; de ha már egyszer mégis ott kellett meghalniok, és sok vad s madár gyomra lett a koporsója feláldozott testüknél, akkor legalább egy könnyet ejtsünk értük.”

Nemeskürty adataihoz bizonyára hozzászólnak majd a második világháború katonai történetének hivatásos kutatói, lehet, hogy lesz megjegyezni valójuk arról, hogyan szűrte, csoportosította a rendelkezésére álló hatalmas anyagot – végkövetkeztetéseivel azonban aligha lehet vitatkoznival

Egy másik koncepcióját, mely szerint a negyedmilliónyi hadsereget a magyar politika legfőbb irányítói tudatosan szánták

pusztulásra s már eleve ennek megfelelően válogatták össze, az író jól csoportosított érvei ellenére sem lehet egyértelműen elfogadni.

El kell ismernünk, hogy sok minden szól feltételezésének igazsága mellett. Mindenekelőtt az, hogy a magyar legfelső vezetés nem a sztálingrádi csata és a doni katasztrófa után dőbrent csak rá a németek elháríthatatlan katonai vereségére, hanem jóval előbb. Mindenesetre, amikor a 2. hadsereget a frontra küldte, már nem lehettek és nem is voltak illúziói.

Nemeskürty feltételezését látszanak igazolni a frontra küldött sereg vezetőinek észrevételei is:

„A behívottak zöme a nincstelenek, a parasztok és kisemberek tömege... a legénység zömét napszámosok, béresek, uradalmi cselédek és más nincstelenek tették ki...”

Mindezek a tények mégsem igazolják azt, hogy a magyar uralkodó osztályok ezektől a veszélyes, forradalmi elemektől valóban ilyen módon kívántak volna megszabadulni, tudatosan és cinikusan ezért küldték őket a pusztulásba. Véleményem szerint egyszerűen arról van szó, hogy az ország társadalmi tagozódása, a módosabb parasztságának az ország és a szövetséges élelmiszerellátásában elfoglalt „nélkülözhetetlen” szerepe, s általában, a középrétegeknek a társadalmi összeköttetésekéből is eredő kedvezőbb felmentési lehetősége, szükségszerűen csak ilyen összetételű hadsereg kiállítását tette lehetővé.

Annál inkább elfogadható Nemeskürty másik vélekedése, mely szerint azok, akik a 2. hadseregből megmaradtak és hazatértek, fontos szerepet játszottak a továbbiakban a háborúval, a német „szövetségessel” kapcsolatos közvélemény pozitív alakításában.

Nemeskürty könyve öccsületes és fontos mű, kérdés, hogy megállapításai az általa leírt események után harminc esztendővel milyen befolyást gyakorolhatnak a közvéleményre.

„Kínálkozik persze okos felelet: fasiszta kormány fasiszta hadseregéről van szó... talán győzelmet kívántunk volna nekik?... De nem szemrehányásokat akarok tenni... Csak kérdezni szeretnék, és a kérdéssel figyelmeztetni: adósságunk van, törleszteni kellene.”

Mindehhez még hozzátehetjük, hogy Nemeskürty a tragikus eseménysort rendkívül

szemléletesen, nyomon követhetően – ha szabad ez esetben ezt a kifejezést használni – érdekfeszítően mutatja be.

Az író kérdésére csak a legszélesebb nemzeti közvélemény adhat feleletet.

CSULÁK MIHÁLY

ESSZÉ, MEMOÁR, DOKUMENTUM

A GONDOLAT KIADÓ

HÁROM KÖNYVÉRŐL

A nyugati bulvárlapok és magazinok zsúfolva vannak a különböző hírességek életének pikantériáival. A futballista, a színész, az atomtudós és a politikus élete a fogyasztó számára „rendkívülien fontos”.

A bulvárlapok az írók életét is feltűrik – akiét persze lehet; elsősorban a másod vagy harmadrangú szerzők tárják ki – nemcsak kabátjukat – az újságírói fürkészésnek.

Az írók életrajzát lehet – elvben – tisztességes szándékból is feltűrni. Az igazság és a kendőzött pletykázkodási hajlam egyaránt azt vallja: egy-egy életrajzi adat jobban megvilágíthatja a művet, ismerete révén nem az élet, de maga a mű kerül jobban birtokunkba. Az állítás elvben és általánosságban cáfolhatatlan, mint amennyire az ellenkezője is: semmi közünk a szerzők magánéletéhez, szóljon-beszéljen, áruljon el mindent az írás.

Robert Goffin *A költészet Ariadné-fonalát* akarja kezünkbe adni. Kiinduló tétele igaz: a francia költészet egyik jelentős vonala a célzások, utalások költészete. Ariadné-fonala oda vezetne, ahová a célzások és utalások mutatnak, ami azok mögött a tény. A költő Goffin könyvének elején a kritikusoknak ront, nem titkolt felsőbbiséggel pöckölni el őket a költő országrészétől, mondván, azt feltérképezni csak egy másik költő hivatott. Az olvasó ettől kezdve nagy izgalommal reméli: végre itt az igazi fonál, ami elvisz a labirintus bensejébe, végre eljött Thészeusz, aki odáig merészkedik, ameddig senki, s onnan kijő a napvilágra a

költészet igazságával. Hogy a titkok tudójával állunk szemben, azt már a szerzőhöz írt, gondosan leközölt Cocteau-levél is tudatja velünk: „... az igazi költő... egymáshoz hajló, egymás fülébe titkot sugdosó mandarinok”. Goffin nemcsak mandarin, de „kutató”, sőt jófülű zenész, aki minden további nélkül vallhatja: „... már 1930-ban így írtam *A dzsessz határain*-ban, az amerikai zenének ezt az új formáját a költészethez hasonlítva: Fölfogtak, akár csak jómagam, egyfajta szellemi állapotot, amely napjaink egész művészeti mozgalmának alapja”. Szerzőnk a „világon elsőként” ír cikkeket az újmódi ütemes zenéről, aztán akadémikus is („egy akadémiai beszámolóban kifejtettem”), aki „leszögez” („*Elő Mallarmé* című könyvemben leszögeztem...”) és aki „könnyűszerrel letorkol”. A várákozás tehát jogos: a szerző kétségkívül tudós, nagy ember és beavatott, titkokat súgnak neki és ő titkokat szögez le, egyszerűen: mandarin a javából.

Már első megállapításai oly eredetiek, hogy csodálatunk csak nő és nő: „A költészet és nyelv viszonyának vizsgálata a rész és egész, a tartalmazó és a tartalom, a lényeg és a forma, sőt talán az ihlet és a technika összevetését jelenti”. Később, noha az ő fonala végén nem a sokszínűség található, újabb eredeti, mandarin-megállapítást tesz: „Nincs egyetlen nagy költészet. Más szóval, nincs végérvényes formula, amelybe a nagy költészet kifejezési valóságát beleszoríthatnók. Költészet annyi van, ahány nagy költő”. De lássuk a fonalat. Mintha műszál lenne, a gombolygatás közben szikrákat vet. A végén azonban mindig csak egy dolog található: a titkos, nyilvánosan be nem vallható szerelem. Gerard de Nerval impotens volt, ám örökre beleszeretett egy Jenny Colon nevű színésznőbe; Rimbaud és Verlaine egymásba, sőt: ők Germain Nouveau-ba; Mallarmé Méry Laurent-be; Emily Dickinson, noha „föltehetőleg szűz maradt”, szerelmes volt „Charles Wadsworth tiszteletesbe, ki nők ember volt”, „később meg Otis Phillips Lord bírónőba szeretett bele”. E szerelmeket mind titkolni kellett, hát ezért születtek meg a homályos, célzásokkal-utalásokkal teljes, az érthetetlen versek, az egész modern költészet, amelyben a szerelmesek nyilvánosan céloztak egymás dolgaira, vagy éppen „nem-dolgaira”. És ez csak természetes, hiszen Rimbaud és Verlaine, vagy Mallarmé valóban olyan szemérmes,

konvenciókkal béklyózott ember volt, hogy létre kellett hozniuk a modern költészetet, másként bennük szorult volna a vallomás. Így aztán pl. „Mallarmé elérte, amit akart: Mérynek és saját magának írt”. Íme hát a költészet Goffin-fonala, az, amit csak ő talált meg, amihez a kritikusok, az irodalomárok nem értenek, amit a mandarinok sugdosnak egymás fülébe, meghitt órákon. Goffin-nak igaza van: a bonyolult, célzásokkal és utalásokkal dolgozó modern költészethez ezt a kulcsát – ő találta meg. Ám azt a szép és főként mindenekelt megmagyarázó stílust, amely sajátja, már réges-rég alkalmazzák: „Hugo az eszméktől haladt a szavak felé, Mallarmé a szavaktól az eszme felé...”; „Nem, benne (Valéryben) sosem keringett az a szilaj és zabolátlan növénynedv, mint Rimbaud-ban... Nála a gondolat a kanyargó szavak sebességével iramlik”; Cocteau „Leugrik rímstótára te-tejéről, hogy egy új érzékenység önkívületeit lobbantsa föl, hála szédítő, elektromos töltésű képeinek, amelyeknek szikrái valahol a jánosbogár és a villámlás közt helyezkednek el”; „Az új líra egyik értéke a pillanatnyinak az a sokkja, mely a szublimáció révén öröklétre tör”.

Amit ezenkívül – a kritikusok helyett – Goffin a kezünkbe ad, az néhány szellemes megállapítás a francia költészet egyik száláról. Ő természetesen a fejlődés-vonalnak nevezi. Aztán egy-két valóban használható, jó bepillantás egy-két vesszor mélyébe. Harminckilenc fejezetben. A könyvet Timár György fordította, igen jól. Igen okos utószavában kifogásaink zömét nagyon szellemen szövé is teszi. Sőt: olyanokat is említ, amelyekre mi nem céloztunk. Nem rajta múlik, hogy a fonál nem visz sehová.

A memoár, amely valaha komoly műfaj volt, ma tömegolvasmánnyá lett, mondhatni lektürré, ami tartalmát is meghatározza. Gustav Janouch *Beszélgetések Kafkával* (fordította Tandori Dezső) című memoárjának létrejötté egy baráti mondatnak köszönhető: „... Mert ezek a beszélgetések: Kafka életművének részei. Épp ezért nem rejtheted el őket a világ elől”. Janouch apja abban a Munkás Balesetbiztosító Intézetben dolgozott, ahol Kafka. A szerző így került, apja révén közel a nagy íróhoz, akivel az irodában, illetve a délutáni séták alkalmával

beszélgettek. Tartalmukat-tárgyukat mindig lejegyezte, mert Janouch már akkor tudta, milyen prófétai szerző idősebb barátja.

Sajnos, a karkai életműhöz ezek a beszélgetések nem visznek közelebb, s nem is annak részei. Nem ismerjük meg azt a sajátos egyéniséget sem, aki a később nyilvánfesztlódó jelenségeket már potencialitásukban észrevette. Kafka mindig komoly és mindig okos, pontosan olyan, mint a sokat szenvedő, félre – és nem – értett, de prófétikus író allegóriája – már ahogy egyidős író (a beszélgetéseket író Janouch) saját ifjúkoráról alkotott allegorikus szemszögéből látszhat. Ami a karkai művekben zsenialitás, itt olcsó közhelyek, vagy épp okoskodó megállapítások halmazának tűnik. Lehet, sőt bizonyos, hogy Kafka végtelenül okos volt, hogy mindent látott előre, és pontosan. De a szájából elhangzó mondatok Janouch könyvében nem kerülnek abba a viszonyhálózatba, amely valódi értékükre emelné őket. Az is sajnálatos, hogy Janouch nem őrizte meg Kafka kevésbé előrelátó, kevésbé okos, de egyéniségének más oldalait megmutató mondatait.

A könyv egy furcsa ellentmondás: nem szerzőjének mondanivalója fontos benne, nem világlátása, nem véleménye egy emberről, hanem egy író mondásai, akinek viszont sokkal inkább művei a fontosak, mint séta közben elmondott szavai. A karkai regények-elbeszélések nélkül semmi értelme Janouch könyvének. Ez az ellentmondás sajnos megmarad. S az a gyanúnk: még egy kezdő Kafka-kutató sem tud meg ebből a könyvből többet Kafkáról, mint amit műveiből kideríthet.

A könyv az indiszkrécio burjánzásának idején mértéktartó. Ez Janouch egyéniségének legrokonszenvesebb vonása.

Nem hiába szeretjük a dokumentumokat: megbízhatók és tényszerűek. A három könyv közül a leghasznosabb és legélvezetesebb az „Angol színházművészet a XVI-

XVII. században című válogatás, amely Székely György munkája. Székely – híven nagyon fontos, általános törekvéséhez – a színháték korabeli helyzetéről való írásokat, dokumentumokat helyezte előtérbe. A színhátéktípusok dramaturgiája – Székely György műve, s ez semmiképp nem áll szembe az írott mű dramaturgiájával, elméletével. Székely munkái olyannyira fontosak, hogy elodázásuk valóban a színházművészet elleni véték lenne.

E kötetben – úgy hisszük – korábbi munkáinak egy korra vonatkozó forrásait tárja a magyar olvasó elé. Válogatásából, nyugodtan állíthatjuk, teljes képet kapunk a jelzett időszak színházi életéről, elméletéről. De a drámaelméletéről sem feledkezik meg, egy nagyon izgalmas fejezetben – Színpadi műfajok és műfajelméletek – ismerteti-magyarázza a drámaelmélet korabeli megállapításait.

A szemelvényekből az eleven élet bontakozik ki, még akkor is, ha a szenvedélyek, érvek, összecsapások központja mindig a színház. Irigység, gög, józan belátás, elképesztő stupiditás – tessék csak végigolvasni annak, aki azt mondja; Shakespeare-nek könnyű volt! – de zseniális megállapítások mind megtalálhatók e dokumentumokban. Író feljelentése író ellen, színész és író dicsérete, színész és író lebecsülése, sértegetése éppúgy olvasható, mint a színházi bevételek, a színházépítés vagy a színházi trükkök korabeli alkalmazása. A tematikus felépítés, a jól választott részletek, a kitűnő fordítások igen élvezetes olvasmánná teszik a könyvet, mely nemcsak a színház és a dráma iránt érdeklődők számára lehet érdekes, de azoknak is, akiket az emberi élet mindennapja, annak változása, módosulása, vagy az állandóbbnak tűnő emberi tartalmak különböző megjelenési formái is érdekelnek.

Székely György fejezet-bevezetői, jegyzetei külön remek kis tanulmányok. Ezekből és a korabeli szerzők írásaiból igazán mélyreható, izgalmas kép derül ki az európai dráma és színház egy nagyon jelentős korszakáról.

BÉCSY TAMÁS